

TOPLUM VE SOSYAL HİZMET
Society and Social Work

HAKEM KURULU/ADVISORY BOARD

AKŞİT, Prof. Dr. Belma (Manas Üniversitesi İletişim Fakültesi); AKYÜZ, Prof. Dr. Emine (Ankara Ü. Eğitim Bilimleri F.); ARIKAN, Doç. Dr. Çiğdem (Hacettepe Ü. Sosyal Hizmetler Y.O. Emekli Öğretim Üyesi); ARTAN, Prof. Dr. İsmihan (Hacettepe Ü. Ev Ekonomisi Y.O.Çocuk Gelişimi Bölümü); ASLAN, Prof. Dr. Perihan (Hacettepe Ü. Sağlık Teknolojisi Y.O.); ATAÜZ, Prof. Dr. Sevil (Hacettepe Ü. İ.İ.B.F. Sosyal Hizmet Bölüm Başkanı.); BABAOĞLU, Prof. Dr. Müberra (Hacettepe Ü. İ.İ.B.F. Aile ve Tüketici Bilimleri Bölümü); BAYHAN, Prof. Dr. Pınar (Hacettepe Ü. Ev Ekonomisi Y.O.Çocuk Gelişimi Bölümü); BERTAN, Prof. Dr. Münevver (Uluslararası Çocuk Merkezi Derneği Genel Müdürü) BEYAZOVA, Prof. Dr. Ufuk (Gazi Ü. Tıp F.); BİLİR, Prof. Dr. Nazmi (Hacettepe Ü. Tıp F.); BOZCUK, Prof. Dr. A. Nihat (Hacettepe Ü. Fen F.); BULUT, Prof. Dr. Işıl (Başkent Ü. Sağlık Bilimleri F. Sosyal Hizmet Bölüm Başkanı); CILGA, Doç. Dr. İbrahim (Hacettepe Ü. İ.İ.B.F. Sosyal Hizmet Bölümü); ÇAKMAKLI, Prof. Dr. Kemal (İstanbul Ü. Çapa Tıp F.); ÇETİNGÖK, Prof. Dr. Muammer (Tennessee Ü. A.B.D.); ÇOK, Prof. Dr. Figen (Ankara Ü. Eğitim F.); ÇOTUKSÖKEN, Prof. Dr. Betül (Maltepe Ü. Fen Edebiyat F.); DEMİRÖZ, Yrd. Doç. Dr. Filiz (Hacettepe Ü. İ.İ.B.F. Sosyal Hizmet Bölümü); DÖKMEN, Prof. Dr. Üstün (Ankara Ü. Eğitim Bilimleri F.); DUHAN, Doç. Dr. Veli (Hacettepe Ü. İ.İ.B.F. Sosyal Hizmet Bölümü); EMİROĞLU, Prof. Dr. Vedia (Hacettepe Ü. Sosyal Hizmetler Y.O. Emekli Öğretim Üyesi); ERDİL, Prof. Dr. Fethiye (Hacettepe Ü. Hemşirelik Y.O.); ERKAN, Prof. Dr. Gönül (Hacettepe Ü. İ.İ.B.F. Sosyal Hizmet Bölümü); GELBAL, Doç. Dr. Selahattin (Hacettepe Ü.); GÖKÇE, Prof. Dr. Birsan (Hacettepe Ü. İktisadi ve İdari Bilimler F. Emekli Öğretim Üyesi); GÖKLER, Prof. Dr. Bahar (Hacettepe Ü. Tıp F.); GÖNEN, Prof. Dr. Emine (Ankara Ü. Ev Ekonomisi Y.O.); GÜLER, Prof. Dr. Çağatay (Hacettepe Ü. Tıp F.); GÜVENÇ, Prof. Dr. Bozkurt (Hacettepe Ü. Edebiyat F. Emekli Öğretim Üyesi); İŞİKHAN, Doç. Dr. Vedat (Hacettepe Ü. İ.İ.B.F. Sosyal Hizmet Bölümü); İL, Doç. Dr. Sunay (Hacettepe Ü. İ.İ.B.F. Sosyal Hizmet Bölümü); KAHRAMANOĞLU, Doç. Dr. Ertan (Başkent Ü. Sağlık Bilimleri F. Sosyal Hizmet Bölümü); KARATAŞ, Doç. Dr. Kasım (Hacettepe Ü. İ.İ.B.F. Sosyal Hizmet Bölümü); KARTAL, Prof. Dr. Kemal (İnönü Ü. İktisadi ve İdari Bilimler F.); KAYIHAN, Prof. Dr. Hülya (Hacettepe Ü. Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Y.O.); KELEŞ, Prof. Dr. Ruşen (Doğu Akdeniz Ü. Hukuk F. K.K.T.C.); KOÇYILDIRIM, Doç. Dr. Şener (Hacettepe Ü. Sosyal Hizmetler Y.O. Emekli Öğretim Üyesi); KONANÇ, Prof. Dr. Esin (Doğu Akdeniz Ü. Hukuk F. K.K.T.C.); KONGAR, Prof. Dr. Emre (Yıldız Ü. İktisadi ve İdari Bilimler F.); KUÇURADI, Prof. Dr. İoanna (Hacettepe Ü. Edebiyat F.); KUMBASAR, Prof. Dr. Hakan (Ankara Ü. Tıp F.); KUT, Prof. Dr. Sema (Hacettepe Ü. Sosyal Hizmetler Y.O. Emekli Öğretim Üyesi); KUTLUK, Prof. Dr. Tezer (Hacettepe Ü. Tıp F.); KÜÇÜKKARACA, Doç. Dr. Nilgün (Hacettepe Ü. İ.İ.B.F. Sosyal Hizmet Bölümü); MAVİLİ AKTAŞ, Doç. Dr. Aliye (Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümü); ONAT, Yrd. Doç. Dr. Ümit (Hacettepe Ü. Sosyal Hizmetler Y.O. Emekli Öğretim Üyesi); ORTAYLI, Prof. Dr. İlber (Bilkent Ü.); OTO, Prof. Dr. Remzi (Dicle Ü. Tıp F.); ÖKTEM, Prof. Dr. Ferhunde (Hacettepe Ü. Tıp F.); ÖNGEL, Prof. Dr. Erkan (Uygulamalı İstatistik Emekli Öğretim Üyesi); ÖZBAY, Prof. Dr. Ferhunde (Boğaziçi Ü. Fen Edebiyat F.); ÖZTEK, Prof. Dr. Zafer (Hacettepe Ü. Tıp F.); PEKCAN, Prof. Dr. Hikmet (Hacettepe Ü. Tıp Fakültesi); SAYIL, Prof. Dr. Işık (Ankara Ü. Tıp F.); ŞAHİN, Doç. Dr. Fatih (Başkent Ü. Sağlık Bilimleri F.); ŞİMŞEK, Doç. Dr. Zeynep (Harran Ü. Tıp F.); TERAKEYE, Prof. Dr. Gülşen (Dokuz Eylül Ü. Hemşirelik Y.O.); TOMANBAY, Prof. Dr. İhan (Hacettepe Ü. İ.İ.B.F. Sosyal Hizmet Bölümü); TOROS, Prof. Dr. Aykut (Hacettepe Ü. Nüfus Etütleri Enstitüsü Emekli Öğretim Üyesi); TUFAN, Prof. Dr. A. Beril (Hacettepe Ü. İ.İ.B.F. Sosyal Hizmet Bölümü); TUFAN, Doç. Dr. İsmail (Akdeniz Ü. Fen Edebiyat F.); TUNÇBLEK, Prof. Dr. Ergül (Hacettepe Ü. Nüfus Etütleri Enstitüsü); TURAN, Prof. Dr. Nihal (Hacettepe Ü. Sosyal Hizmetler Y.O. Emekli Öğretim Üyesi); TÜMKAYA, Yrd. Doç. Dr. Songül (Çukurova Ü. Eğitim F.); ULUĞTEKİN, Prof. Dr. Sevda (Hacettepe Ü. Sosyal Hizmetler Y.O. Emekli Öğretim Üyesi); ÜNAL, Prof. Dr. Serhat (Hacettepe Ü. Tıp F.); ÜNER, Prof. Dr. Sunday (Hacettepe Ü. Nüfus Etütleri Enstitüsü Emekli Öğretim Üyesi); ÜNLÜ, Doç. Dr. Erden (Hacettepe Ü. İ.İ.B.F. Sosyal Hizmet Bölümü); VOLTAN ACAR, Prof. Dr. Nilüfer (Hacettepe Ü. Eğitim F.); YILDIRAK, Prof. Dr. Nurettin (Ankara Ü. Ziraat F. Tarım Ekonomisi Emekli Öğretim Üyesi); ZEYTİNOĞLU, Prof. Dr. Sezen (Ege Ü. Edebiyat F.)

Yukarıdaki listeye ek olarak bu sayıda hakemlik yapan aşağıdaki öğretim üyelerine teşekkür ederiz...

Prof. Dr. Dilaver TENGİLMOĞLU – Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi
Prof. Dr. Selahaddin ÖĞÜLMÜŞ – Ankara Üniv. Eğ. Fak. Eğitimde Psikolojik Hizmetler Anabilim Dalı
Doç. Dr. Halise DEVRİMCİ ÖZGÜVEN – Ankara Üniversitesi Tıp Fak. Psikiyatri Anabilim Dalı
Doç. Dr. İsmail TUFAN – Akdeniz Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Gerontoloji Bölümü

TOPLUM VE SOSYAL HİZMET

Society and Social Work

Hacettepe Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Sosyal Hizmet Bölümü Dergisi

Publication of Social Work Department
Faculty of Economics and Administrative Sciences, Hacettepe University

Hakemli Dergidir.
Blind Peer Reviewed Journal

H. Ü. İ.İ.B.F. Fakültesi Adına
On Behalf of H.U.
Economics and Administrative Sciences Faculty

SAHİBİ/PUBLISHER
Prof. Dr. Orhan MORGİL

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ/EDITING AUTHORITY
Prof. Dr. Orhan MORGİL

YAYIN KURULU BAŞKANI/CHIEF EDITOR
Prof. Dr. Orhan MORGİL

YAYIN KURULU BSK. YRD./ASSOCIATE EDITOR
Prof. Dr. Sevil ATAÜZ

YAYIN KURULU/EDITORIAL BOARD
Prof. Dr. İlhan TOMANBAY
Doç. Dr. Nilgün KÜÇÜKKARACA
Yrd. Doç. Dr. Özlen ÇELEBİ

YAYIN SEKRETERİ
Arş. Gör. Ercüment ERBAY

İNGİLİZCE EDITÖR/ENGLISH EDITOR
Yrd. Doç. Dr. Aytül ÖZÜM

CİLT/Volume:17 SAYI/Issue: 2 AY/Month: EKİM YIL/Year: 2006

ISSN 1302-7867

YAYIN TÜRÜ/TYPE OF PUBLICATION
YEREL/SÜRELİ YAYIN

YAYIN DİLİ
TÜRKÇE

YAYINLANMA BİCİMİ
Altı Ayda Bir

BASIM TARİHİ/PUBLICATION DATE
03.09.2007

BASIMCININ TİCARİ ÜNVANI/TRADE TITLE OF PUBLISHER
SİREM BASIM YAYIN LTD. ŞTİ.
Moda İşhanı B Blok 2. Kat 7-59 Kızılay-Ankara
Tel: (0312) 417 90 08

YAYIN YÖNETİM YERİ/ADMINISTRATION OFFICE OF PUBLICATION
Hacettepe Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Beytepe/Ankara
Tel: (0312) 297 68 30

İLETİŞİM ADRESİ/CONTACT ADDRESS

Arş. Gör. Ercüment ERBAY
Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Sosyal Hizmet Bölümü
Fatih Cd. 195, Çiftasfalt-Keçiören
06290 ANKARA TÜRKİYE
Tel: +90 312 355 21 30
Faks: +90 312 355 57 71
<http://www.tsh.hacettepe.edu.tr>
E-Posta: tsh@hacettepe.edu.tr

İÇİNDEKİLER

- 7 **Onkoloji Alanında Bakımverenlerin Tükenmişliği** *Vedat IŞIKHAN*
- 25 **Sosyal Hizmet Bakışıyla Kadın İstihdamı** *Ercüment ERBAY*
Tarık TUNCAY
- 4 **Kamu Yönetimi Tartışması Bağlamında Sosyal Hizmet** *M. Kemal ÖKTEM*
- 59 **Sosyal Hizmette Baskı Karşıtı Uygulama** *Tarık TUNCAY*
Sunay İL
- 73 **Ergenlerin Aile İçi Şiddete Maruz Kalma Durumları ve Aile İlişkilerinin Değerlendirilmesi** *Vedat IŞIKHAN*
Şeyda ŞENVER YILDIRIM
- 91 **Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Annelerin Çocuklarının Geleceğe İlişkin Düşünceleri ve Umutsuzluk Düzeyleri** *Mehmet Zafer DANIŞ*
- 109 **Yaşlılıkta Bakıma Muhtaçlık ve Bakım Güvencesi** *Asuman KOÇMAN*

ÖZET

Onkoloji, etkileşim gerilimi yüksek ve stres düzeyi çok yoğun bir alandır. Onkoloji alanında çalışmak, bütün sonuçlarla yüzleşecek bir enerjiyi ve kendini adamayı gerektirmektedir. Tükenmişlik, onkoloji alanında bakımverenler [doktor, hemşire ve sosyal hizmet uzmanları (SHU)]'in günlük çalışmalarının doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Tedavide hastalara verilen bakım ve gösterilen ilgi bu personel için en önemli tükenmişlik kaynağıdır. Tükenmişliğin birey ve örgüt kökenli olumsuz sonuçlarının denetlenip kontrol edilebilmesi ve etkili bir şekilde yönetilebilmesi için onkoloji alanında bakımverenleri etkileyen tükenmişlik faktörlerinin tanınması ve tanımlanması büyük bir önem taşımaktadır. Aşağıdaki çalışmada, onkoloji alanında bakımverenlerin yaşadığı tükenmişliğin tanımlanması, nedenleri ve birey ve örgüt üzerindeki olası sonuçları ve tükenmişliğin etkisinin azaltılmasında SHU'nun ne tür çalışmalar yapabileceği tartışılmaktadır.

Anahtar sözcükler: *Bakımverenler, onkoloji, doktor, hemşire, sosyal hizmet uzmanı, stres, tükenmişlik.*

ABSTRACT

Oncology is a field which has high tension of interaction and high level of stress. Working in the field of oncology requires an energy and self-devotion to face all the results. Burnout appears as a result of the daily work of caregivers [Physician, nurse, and social workers]. The care and interest given to patients by the personnel is the most important source of exhaustion. Burnout, its negative results and its individual and organizational origins can be controlled and effectively managed if the factors that effect the burnout level of caregivers in the field of oncology are recognized and well described.

ONKOLOJİ ALANINDA BAKIMVERENLERİN TÜKENMİŞLİĞİ

Burnout Among Caregivers in Oncology Settings

Vedat İŞIKHAN*

* H.Ü. İ.İ.B.F. Sosyal Hizmet Bölümü Öğretim Üyesi, Doç. Dr.

In this study, definition, causes, and results of burnout on individuals and organizations of caregivers, and what sort of study should be done by social workers to decrease the effects of burnout are discussed.

Key words: *Caregivers, oncology, physician, nurse, social worker, stress, burnout.*

GİRİŞ

Kanser hastalarının bakımı genelde stres dolu bir iş olarak tanımlanmaktadır. Bakımverenler, ölümün hatırlanması, diğer çeşitli kayıplar ve umutsuzluk veya ölüm karşısında başarısız olmanın yarattığı duygular yüzünden hergün stres yaşar. Bu personel stresin duygusal ve fiziksel semptomları nedeniyle yüksek risk altındadır. Onkoloji alanında çalışmak, bütün sonuçlarla baş edilebilecek bir enerjiyi ve kendini adamayı gerektirmektedir. Kanser hastalarına bakımvermek personelde strese, doyumsuzluğa, işten uzaklaşmaya ve tükenmişliğe neden olabilir. Bunun yanında, hastaların olumlu geri bildirimleri bakımverenler için doyum sağlayıcı niteliktedir.

"Tükenmişlik (burnout)", özellikle insan kaynakları yönetimi açısından önemli bir kavramdır. Zira çalışanların kişilikleri, sosyal hayatları ve iş doyumları üzerinde yıkıcı etkileri olabilmektedir. Gerekli önlemler alınmadığı takdirde, zamanla örgüt ve kişinin bünyesini kemiren bir has-

talığa dönüşebilir. Bu yüzden Amerika'da başlatılan araştırmaların büyük bir kısmının, yöneticiler, doktorlar, hemşireler, hukukçular, öğretmenler, polisler ve insanlarla geniş ölçüde ilişki gerektiren meslekler üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir (Catalan ve diğ., 1996: 425-435). Yönetimsel bakış açısıyla tükenmişlik fenomeni değerlendirildiğinde, bunun önemi, sadece çalışanların iyilik halinin sorgulanışında değil bunun yanında örgütlerde yeterli verimliliğin sağlanmaması gerçeğinde aranmalıdır.

Tükenmişlik, yardım edici mesleklerde çalışan personelin algılaması ve tanımlandığında ise tedavi edilmesi gereken bir meslek hastalığıdır. Tükenme sözcüğü, sağlık personeli arasında fiziksel ve duygusal tükenme sendromunu tanımlamada popüler bir kavramdır. Semptomlar, baş ve sırt ağrısı, yorgunluk gibi somatiktir. Bu sendrom şimdi, stresin alt kategorisi olarak görülmektedir. Tükenmişliğin bireyin başa çıkma becerisi ve işyerinin talepleri arasındaki dengesizlikten ortaya çıktığı düşünülmektedir.

Hastaların sürekli ağrı ve acı çekmesi, hastaların ölmesi, iş yoğunluğu, ücret düşüklüğü, hasta sayısındaki artışlar, olumsuz çalışma koşulları nedeniyle onkoloji alanında bakımverenler çaresizlik yaşamaktadır. Bu yüzden sağlık personelini güçlendirmek ve çalıştırmak, dünyanın birçok bölgesinde özellikle ge-

lişmekte olan ülkelerde temel bir sorun olarak kabul edilmektedir. İş doyumunu yükseltmeyi amaçlayan stratejiler, tükenmişliğin yüksek be-dellerini azaltmaya ve hasta bakım kalitesini yükseltmeye yardımcı ola-bilmektedir. Çalışanın, yaşadığı bu tükenmişliğin etkilerini en aza indir-gemesi, onunla mücadele edebilme-si ve belki de tükenmişliği yönetebil-mesi için kendisinde tükenmişlik ya-ratan faktörleri bilmesi ve tanımlaya-bilmesi büyük önem taşımaktadır.

1. ONKOLOJİ ALANINDA BAKIMVERENLER*

Kanser, günümüzde iyileşme ve şid-detlenme dönemleriyle kronik bir hastalık olarak düşünölmektedir. Kanser, yaşam dengelerini; psikolo-jik, sosyal, ekonomik vb. her türlü alanda alt üst edebilen bir hastalıktır. Kanser tanısı alan bireyin yaşadığı duygular travmatiktir. Bu hastalık, bi-rey için, bugüne kadar kullanmış ol-duğu uyum mekanizmalarının tümü-nün sarsılması, geleceğe yönelik beklentilerinin ve planlarının bozul-ması ve sahip olma gücünün yitiril-mesi anlamına gelmektedir (Whippen ve Canellos, 1991: 16-20; Wilkinson, 1995: 69-74; Lederberg, 1998: 1035-1048; Tanğ, 2000: 367-370; Işıkhan ve diğ., 2003: 32).

* Bu çalışmada, bakım verenler (caregivers), onkoloji alanında çalışan doktor, hemşire, sosyal hizmet uzma-nını ifade etmektedir.

Radyoterapi ve kemoterapi, çok faz-la nükleer kontaminasyon korkusu yaşatır. Cerrahi müdahale, önemli ve tedavinin başarılı biçimi olarak kalır. Fakat bu, hastada şekil bozukluğu yapar ve aşırı radikaldir. Onkoloji alanında bakımverenler, yapıcı ey-lemelerle ve gözlenebilir sonuçlarla il-gilenirler. Mevcut yan etkilerle başa çıkmada başarılı olursa bile kanser, doğası gereği hasta ve bakımveren-lere sürekli hatırlatıcıdır. Hasta ve ai-lelerin yaşadığı bazı gerilimler, anksiyete, depresyon ve birçok ne-gatif tepki bakımverenlere yansıtıla-bilmektedir (Lederberg, 1998: 1035-1048).

!!!

Kanser hastalarına bakımverme, di-ğer kronik hastalıklarda açık olan ça-tışmaları ortaya çıkarır. Hastalığın seyrini değiştirmedeki sınırlı tıbbi bil-gi becerisi çaresizlik duygusu yaşa-tır. Bu gerçekler doktor ve hemşireyi, hastayla daha derin ilişkiye yöneltir. Hastanın yaşadıklarına karşı empatik tepki artarken bu durum ila-ve duygusal yük getirir. Yaygın bir şekilde doktorlar arasında ölüm kor-kusunun bastırıldığı iddia edilmekte-dir.

Disiplinlerarası yaklaşım, ekip üyele-rinin ayrı ayrı çalışması demek de-ğildir. Ekip üyelerinin doğru değer-lendirme yapması ve etkili bakımın bütüncül bakım planına uyması an-lamına gelmektedir. Bu süreç bo-yunca, tıp, bakım, psikososyal ve manevi (spiritual) yaklaşımlarla ilgili

sorunlar ekipteki tüm üyelere elde edilen girdilerle zenginleştirilir. Bakımverenler, diğer ekip üyeleri ile bir orkestra gibi çalışır, haftalık veya düzenli toplantılarla ekibin bu yaklaşımı sürekli geliştirilir. Onkoloji ekibi, her disiplinin uzman olduğu konu ve değerleri saygıyla karşılamak durumundadır. Ancak her ekip çalışmasında olduğu gibi rollerin birbiriyle çatışabileceği ve bu konuda da esnekliğin olması gerektiği kabul edilmektedir (Duyan, 1996: 5-6; Lederberg, 1998: 1035-1048; Işıkhan ve diğ., 1998: 146-152).

Onkoloji alanında bakımverenlerin yaşadığı tükenmişliği anlayabilmek için kısa da olsa tükenmişlik kavramının tanımlanması, ortaya çıkışı, aşamaları, nedenleri ve sonuçları hakkında bilgi sahibi olmamızı gerektirmektedir. Tükenmişlik kavramı literatürde farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Araştırmacılar tarafından yapılan her tanım aslında onun bilinmeyen birçok özelliğini ortaya çıkarmaktadır.

2. TÜKENMİŞLİK KAVRAMININ TANIMLANMASI

Tükenmişlik ilk olarak sağlık ve sosyal hizmet alanlarında keşfedilip incelenmiştir. Çünkü bu alanlar, psikolojik ve davranışsal eylemlerin ciddi olarak tükenmişliğe nasıl yol açtığı konusunda doğal gözlemlerin yapılabileceği ortamlardır. Tükenmişliğin, bu meslekte çalışanların üzerinde

nasıl fonksiyonelleştiği de görülebilmektedir.

Bakımvermenin talepleri, bezginliğe, depresyona ve umutsuzluğa neden olabilir. Önleyici adımlar olmadığı veya alınmadığı sürece bakımverenler zamanla tükenmişliğin bir kurbanı olmaya başlayabilir. Stres, zararlı olaylardaki deneyimin sonucunda ortaya çıkan psikolojik bir durumdur. İş talepleri, bilişsel kaynakların zorlanması veya performans becerilerinin zarar görmesi ile sonuçlanır. Tükenmişlik ise iş ortamına özgü bir sendromdur.

Tükenmişlik, özellikle insanlarla yakın ilişkiler kuran insani hizmet örgütlerinde ortaya çıkan bir kavramdır. Maslach (1993: 32), tükenmişliği duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve düşük kişisel başarı hissi olarak tanımlamıştır.

Mesleklerin çoğu "tükenmişlik" ve "stres" kavramlarını birbirlerinin yerine kullanır. Diğerleri bir farklılığa dikkat çekerler. Tükenmişlik, çok sık olarak hoşnutsuzluk, monotonluk, stres, düşük moral ve anksiyete vb. ile ifade edilmektedir. Bazı yazarlar ise tükenmişliği; depresyon gibi klinik bir durum olarak değil, sosyal fenomen olarak tanımlamaktadır (Gibson ve diğ., 1989: 1-16).

Tükenmişlik, insanlarla yoğun ilişkileri gerektiren mesleklerde çalışanları tehdit eden bir sendromdur (Barling

ve Macintyre, 1993:21-28; Astrom ve diğ., 1991: 155-159). Tükenmişlik fenomeni yerine, iş ortamında yaratıcılığın yok olması, meslek elemanlarının iş stresi, aşırı çalışma sendromu ve yılgınlık terimleri kullanılabilir. Maslach (1982: 32-39)'a göre tükenmişlik sendromu, başedilemeyen stresin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Tükenmişlik, fiziksel ve psikolojik iş kaynakların tutku haline gelmiş bir başarıma arzusu yüzünden çok çalışma nedeniyle bitip tükenmesidir.

En son ve en özetleyici tanım ise Shiron (1989: 21; akt; Garden, 1991: 188)) tarafından yapılmıştır. Shiron; "geçmiş araştırmalardan çıkarılacak başlıca sonucun, tükenmişliğin ana temasının kişinin enerji kaynaklarının bitmesi durumu" olduğunu belirtir. Tükenmişlik literatürde çok tartışılan fakat çok az anlaşılan bir fenomendir. Bu konu üzerindeki literatürün gelişimi bitmez tükenmez gibi görünüyor.

Sadece iki insan arasındaki ilişkiyi incelemek, tükenmişliği anlamamız açısından yetersiz kalacaktır. Bu ilişkinin bir örgüt bünyesinde gerçekleştiğini unutmamak gerekir. Tükenmişlik riskinin yüksek olduğu işlerin ortak noktasının aşırı iş yükü olduğu gözlenmiştir. Çok sayıda hastanın çok sayıda talebiyle, çok az zamanda ilgilenmek tükenmişliğe prim vermektedir. Vaka yükü veya hasta sayısının çokluğu hastanelerde çalışan

doktorların yaşadığı en önemli streşördür. Kısıtlı olan zamanını hastaları arasında nasıl dağıtacağı konusu, doktorlarda önemli gerginliğe yol açabilmektedir (Tattersal ve diğ., 1999: 109-113).

Özetle tükenmişlik, iş ortamına özgü bir sendrom olup bireylerin iş stresi-ne karşı oluşan tepkilerinde, iş ile ilgili tutum ve davranışlarında ortaya çıkan olumsuz değişiklikler olarak tanımlanabilir.

3. TÜKENMİŞLİĞİN OLUŞUM AŞAMALARI

Tükenmişlik konusunu gündeme getiren ilk araştırmacı olmamakla birlikte, tüm araştırmalarında bu konu üzerinde çalışan ve büyük katkılarda bulunan Maslach olmuştur. Maslach, tükenmişliği "iş gereği insanlarla yoğun bir ilişki içerisinde bulunanlarda görülen duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve düşük kişisel başarı" olarak tanımlamaktadır (Maslach, 1982: 32-39). Maslach tükenmişlik kavramının gelişimini aşağıdaki üç alt boyut ile açıklamaktadır. Bunlar:

a) Duygusal Tükenme (Emotional Exhaustion): Daha çok insanlarla yüzyüze, birebir ilişkinin yoğun olduğu işlerde çalışanlarda görülür. Kişinin yaşadığı aşırı psikolojik ve duygusal yüklenmeden kaynaklanır. Duygusal tükenme, tükenmişlik sendromunun başlangıcı ve merkezidir. Duygusal yönden yoğun çalışan

ma temposu içerisinde bulunan kişi, kendisini zorlar ve diğer insanların duygusal talepleri altında ezilir. İşte, duygusal tükenme bu duruma bir tepki olarak ortaya çıkar.

b) Duyarsızlaşma (Depersonalization): Duygusal tükenmeyi yaşayan kişi, diğer insanların sorunlarını çözmede kendini güçsüz ve yetersiz hisseder. Üzerindeki duygusal yükü hafifletmek için sürekli kaçış yolunu kullanır. İnsanlarla olan ilişkilerini, işin yapılabilmesi için gerekli olan minimum düzeye indirir. Bunlar duyarsızlaşmanın ilk belirtileridir. Duyarsızlaşma, insanların kendilerini diğerleriyle anlamlı ilişkiler kurmaktan kopardığı bir aşamadır. Dozu gittikçe artan bu negatif reaksiyon çeşitli şekillerde ortaya çıkar. Kişi karşısındakine aşağılayıcı ve kaba davranabilir, onların taleplerini göz ardı edebilir veya gerekli yardım ve hizmeti sağlamada başarısız olabilir. Müracaatçılara, hastalara veya işi gereği karşılaştığı insanlara karşı duyarsızlaşır, onlara sanki birer nesneymiş gibi davranır.

c) Düşük Kişisel Başarı (Lack of Personal Accomplishment): Başkaları hakkında geliştirdiği olumsuz düşünce tarzı, kişinin kendisi hakkında da negatif düşünmesine yol açar. Kişi, bu düşünce ve yanlış davranışları nedeniyle kendini suçlu hissedebilir. Kendisini, kimsenin sevmediğine, hastaları veya müracaatçılarıyla ilgilenmede yetersiz kaldığına dair

bir duygu geliştirir. Kendisi hakkında "başarısız" hükmünü verir. İşte, bu noktada tükenmişliğin üçüncü aşaması olan düşük kişisel başarı hissi ortaya çıkar. Bunun sonucunda kişi kendine olan saygısını kaybedebilir, depresyona girebilir. Kişisel sorunlarını çözümlenebilmek için uzmanlara başvurabilir. Bazıları işlerini değiştirir. İnsanlarla stres verici bir iletişim gerektiren işlerden uzak durur. Çalışanlar, harcadıkları çabanın karşılıksız kaldığını ve başarılarının değerlendirilmediğini algıladıklarında stres ve depresyon belirtileri göstermeye başlarlar. Faaliyetlerinin bir değişikliğe yol açmayacağına inandıklarında ise uğraşmayı bırakırlar (Örmen, 1993: 1-15). Tükenmişlik bir süreçtir. Bu yüzden her dönem, farklı özelliklerine göre değerlendirilmeli ve incelenmelidir. Bu değerlendirmelerin birbirini izlemesi, erken tanı ve önleme çalışmalarında önemlidir (Işıkhan, 2002: 14-18).

4. TÜKENMİŞLİĞİN NEDENLERİ

Tükenmişliğin bireysel ve örgütsel nedenleri bulunmaktadır. Bireysel tükenmişlik nedenleri olarak; gergin bir kişilik yapısı, A Tipi kişilik özelliği, "hayır" diyememe, kontrolsüzlük, güçsüzlük duygusu, başarısızlık korkusu, engel koyamama, kendi gereksinme ve isteklerine özen göstermeme, çok çalışma, ekonomik sorunlar ve sosyal izolasyon olarak belirtilebilir (Işıkhan, 2002: 14-18).

Bunun yanında her örgüt, yapılan işe, kullandığı teknolojiye, çevresel koşullara, üyelerinin eğitim ve deneyimlerine, örgüt içi gruplaşmalara, çatışmalara, örgütün yarattığı iklime ve diğer etmenlere göre tükenmişlik faktörleri geliştirir. Örgütlerde ortak olan bu nedenlere bağlı ortaya çıkan faktörlerin yanında, yalnızca o örgüte özgü ya da o işten kaynaklanan tükenmişlik durumları da bulunmaktadır. Aşağıda onkoloji alanında bakımverenlerde tükenmeye yol açan bireysel ve örgütsel odaklı bazı faktörlerin listesi sunulmaktadır (Carayon ve diğ., 1999: 644-663; Janssen ve diğ., 1999: 1360-1369; Demerouti ve diğ., 2000: 454-464; Kilfedder ve diğ., 2001: 383-396; Stordeur ve diğ., 2001: 533-542):

Fiziksel Etmenler: Aşırı fiziksel ve bilişsel iş yüklenmeleri, uzun çalışma saatleri, uygun olmayan çalışma koşulları, fazla mesai, anlaşılması zor yeni teknolojiler ve personel kısıntıları yüzünden artan iş talepleri, nöbetler ve vardiyalı çalışma ve zaman baskısı.

Sosyal Etmenler: Rahatsız edici, talepkar ve güvenilmeyen hastalar, agresif hastalar ve şiddet, anlaşmazlıklar yüzünden davaların açılması, çalışana saygının olmaması, meslektaşlarıyla çatışmalar yaşama, süpervayzırlara güvenilmezlik ve onlara fazlasıyla katlanmak.

Psikososyal Etmenler: Şiddetli hastalıklar ve travmalar, hastaların ölmesi, plan yapmak için zaman yetersizliği, rol belirsizliği ve rol çatışması, sınırlı kariyer fırsatları, iş güvensizliği, kurumlar arasında artan rekabet, başarı/performans geribildirimleri, görevin çeşitliliği, süpervayzırın desteği/ödülleri, karar verme gücünde sorumluluğun olmaması.

Örgüt yapısının genel değerlendirilmesi yapılmadan bir kurum, hastane veya bir klinikte tükenmişlik tam olarak tartışılmış sayılmaz. Değerler, prensipler ve örgütün çeşitli faktörleri personelde ne dereceye kadar tükenmişliğe yol açtığı belirlenmelidir.

5. TÜKENMİŞLİĞİN BELİRTİLERİ

Bakımverenlerin tükenmişlik yaşayıp yaşamadıklarını anlamamıza olanak veren bazı belirtileri bulunmaktadır. Yöneticiler bu belirtileri gösteren personele karşı önleyici ve koruyucu müdahale planları geliştirebilir. Onkoloji alanında tükenmişliğin olumsuz etkileri çeşitli yollarla ifade edilebilir. Bu belirtiler bireylerde olduğu kadar örgütler için de önemli sorunlara neden olabilir. Aşağıda bakımverenlerin tükenmişlik koşullarıyla ilgili bazı semptomlar yer almaktadır (Chernis, 1980: 138; Maslach 1976: 80; Astrom ve diğ., 1991: 155-159; Maslach, 1993: 19-32; Beemsterboer ve Baum, 1984: 21-29; Freudenberger, 1974:160, Wessells, 1989: 11-14; Taormina ve

Law, 2000: 89-99; Coyle ve diğ., 2005: 201-211; Mong ve Tam, 2005: 467-483).

İzolasyon, ilgisizlik ve geri çekilme; kızgınlık, gücenme ve istifa, unutkanlık, rol çatışması, kronik yorgunluk, organizasyonda yetersizlik, görev veya rollerle ilgili dağınıklık, belirsizlik, konsantrasyon yetersizliği, çalışanlardan kaçma veya çalışanlara fazla güven duyma, işi ağırdan alma, işe gitmeye yönelik direnç, işe devamsızlık, hastalara gösterilen stereotip davranışlar, hastalardan çıkarlar beklemek, düşüncede katıllıklar ve değişim için direnç, paranoya, davranışların daha çok kontrol edilmesi veya bu kontrolü sağlamak için yatıştırıcı ilaçlar kullanmak, evlilik, sosyal ve aile çatışmaları, mide ve bağırsaklarla ilgili rahatsızlıklar, alkol ve ilaç kullanımının artması, yüksek kolesterol, uyku bozuklukları ve verimlilikte azalma.

6. TÜKENMİŞLİĞİN SONUÇLARI

Bakımverenler arasında yaşanan tükenmişliğin bireysel sonuçları; sigara ve alkol kullanımında artma, aşırı yemek yeme ya da yemek yememek, uykusuzluk, kaygı ve depresyon şeklinde ortaya çıkarken örgütsel sonuçları ise; performans düşüklüğü, işe devamsızlığın ve personel devir hızı (turnover)'nın artması ve yabancılaşma şeklinde görülmektedir. Tükenmişliğin diğer önemli sonuçları aşağıda sunulmuştur:

Tansiyon, anksiyete veya endişe, kızgınlık, fiziksel yorgunluk, cinsel işlevlerde bozukluk, başağrısı, düşük moral, iletişim zorlukları, düşük enerji, motivasyon yetersizliği, kişilere, birinin işine veya diğer insanlara karşı negatif duygular, saldırganlık, düş kırıklığı, madde bağımlılığı, başarıdaki fark ve bakımda sunulan kalitede azalmalar, düşük motivasyon ve işe karşı sorumluluk, kariyerle ilgili amaç ve iş başarılarını önlemek, aile yaşamına zarar vermek, yorgunluk, karar verme gibi bilişsel değerlendirmelere (dikkat, konsantrasyon yetersizliği) engel olma ve kazalar yer almaktadır (Taormina ve Law, 2000: 89-99; Kilfedder ve diğ., 2001: 383-396)

7. ONKOLOJİ ALANINDA BAKIMVERENLERDE TÜKENMİŞLİK

Stresin bakım personeli için önemli bir sorun olduğu yönündeki araştırmaların sayısı sürekli artış göstermektedir (Kennedy, 1996: 35-37; Barnes, 2001: 248-254; Corner, 2002: 193-199; Clouder ve Sellars, 2004: 262-269; Luecken, 2004: 171-191; Hawkins, 2006). Yapılan son çalışmalar, stresin tükenmişliğe, ruh sağlığı sorunlarına, işe devamsızlığa, işten ayrılmaya ve sağlık bakım kalitesinin düşmesine neden olduğunu göstermektedir (Clouder ve Sellars, 2004: 262-269; Luecken, 2004: 171-191; Hawkins, 2006). Kanser hastaları hastalıklarından

kaynaklanan yorgunluk, acı çekme, halsizlik gibi nedenlerden dolayı bakım personeliyle daha yakın ilişkiye girmektedir. Hastayla kurulan bu etkileşim ve gösterilen yakınlık bakım personelinin hastaya karşı empati geliştirmesine neden olmaktadır. Ancak hastanın ölmesi durumunda bakım personeli, kaybın acı dolu etkileriyle baş başa kalma, hasta ve personelden uzaklaşma eğilimi gösterir (Barnes, 2001: 248-254; Corner, 2002: 193-199).

Bakımverenlerin tükenmişliği, birçok bakımveren için her gün yaşanan bir gerçektir. Bakımvermek, sık sık hastalara çok zaman harcamayı, çaba ve çalışmayı içerir. Bakımverenlerin çoğu, hastalara bakım ve işlerini içeren diğer sorumlulukları arasında sürekli denge kurma yönünde mücadele etmektedir. Bakımverenler, zaman zaman suçluluk, bezginlik ve kızgınlık duyabilir.

Bakımverenler, hastalara bakım verirken yardıma ihtiyaç duyabilir. Bazen diğer aile üyeleri, arkadaşlar veya komşuları onlara yardım edebilir. Araştırmalar (Catalan ve diğ., 1996: 425-428; Whippen ve Canellos, 1991: 16-20; Bram ve Katz, 1989: 555-560; Ullrich ve Fitzgerald, 1990: 1013-1021) bakımverenlerin depresyon ve hastalıklar için risk altında olduğunu; özellikle, aileden, arkadaş ve toplumdan yeterli desteği alamayanların daha fazla risk altında olduğunu göstermiştir. Bakımverenler

günboynu hastaların gittikçe azalan yetenekleri ve zor, anlaşılmayan davranışları ile başa çıkmak zorundadır. Onkoloji alanında, günlük yaşamın basit aktivitelerini yönetmek bazen bakımverenleri zorlamaktadır.

Bakımverenlerin yaşadığı tükenmişliğin nedeni doğrudan bakımvermenin doğasından kaynaklanmaktadır. Bir yanda görev ve sorumluluklar diğer yandan benlik saygısı, başa çıkma becerileri ve sosyal destek arasındaki dengenin kurulması sırasında tükenmişlik ortaya çıkmaktadır. Bu denge bakımverenlerin yükselen duygusal baskı altında eğilmesini hatta kişinin kendini yaptığı işe adanmasını gerektirir.

Ölüm halindeki hastanın, duygusal, psikolojik, ekonomik ve ailesel endişelerini anlamak ve yardımcı olmak sanıldığı kadar kolay değildir. Çoğu çalışmada, onkoloji alanında bakımverenlerde klinik olarak anlamlı düzeyde anksiyete ya da depresyon ve yüksek oranda tükenmişlik olduğu bildirilmektedir. Catalan ve diğ., (1996: 425-428) tarafından 1996 yılında yapılan araştırmada, onkolojide çalışan personelde tükenmişlik oranı %44, HIV'le çalışan personelde ise %40 olarak bulunmuştur. Whippen ve Canellos (1991:16-20), 1000 Amerikalı onkologda %56 oranında tükenmişlik olduğunu saptamıştır. Hemşirelerin tükenmişlik durumunun karşılaştırıldığı bir çalışmada, onkolojide çalışan

hemşirelerin diğer bölümlerde çalışan hemşirelere göre daha az tükenmişlik yaşadığı belirlenmiştir. Ayrıca, çalışanların iş doyumları için sosyal destek sisteminin varlığı ve niteliğinin önemli olduğu bulunmuştur (Bram ve Katz, 1989: 555-560).

Onkoloji alanında çalışan doktor ve hemşirelerin, fiziksel şikayet ve yakınmaları ile stres arasındaki ilişkinin incelendiği araştırmada, hemşirelerin stres düzeylerinin daha yüksek olduğu ve hastalarla daha yakın ilişkide oldukları için özellikle empatik bileşen olarak ileri sürülen bu alanlarda daha hassas olduğu belirlenmiştir. Doktorlar yalnızca tedaviye karar vermek ve tanıyı bildirmek zorundadır. Hemşireler arasında hastalara verilen bakım ile ilgili yakınmalar daha fazla olduğu halde işin fiziksel gereklilikleri, psikosomatik yakınma sıklığı iki meslekte benzer bulunmuştur. Doktor ve hemşirelerin stres yakınlama ilişkisi oldukça farklıdır. Hemşirelerin yakınmaları kişilerarası stresten kaynaklanmıştır. Kişilerarası stres ise fiziksel yakınmalarla ilişkili bulunmuştur. Doktorlar arasında sırt ağrısı, boyun ve bel ağrısı bulunurken, yaş ve yorgunluk arasında ilişki olduğu saptanmıştır (Ullrich ve Fitzgerald, 1990: 1013-1021).

İşle ilgili durumları ve tükenmişlik üzerinde etkili olan faktörleri çok iyi tanımlamak gerekir. Doktorlar arasında yaşanan birçok stresörün, iş stresiyle ilişkili olduğu bulunmuştur.

Doktorların tükenmesinde; iş talepleri, aşırı iş yükü, yorgunluk, nöbetler, maddi sorunlar, iş ve kişisel yaşam arasındaki çatışmalar, hastaların sorunları ve yaşam ve ölüm durumlarıyla ilgili sorunların ön sıralarda yer aldığı saptanmıştır (Scheiber, 1987: 23-44; Butterfield, 1988: 1248-1429; Richardsen ve Burke, 1991: 301-313). İşten kaynaklanan farklı gerilimler, doktorlarda istenmeyen mental sağlık sorunlarına neden olmaktadır. Özellikle, meslektaşlarla etkileşim, algılanan profesyonel bilginin yetersizliği, tanı ve tedavi süreci, hastalarla iletişimde yaşanan stres ve psikolojik morbiditenin ölçümü arasında önemli bir ilişki olduğu bulunmuştur.

Tedavide hastalara verilen bakım ve gösterilen ilgi bu personel için en önemli tükenmişlik kaynağıdır. Bunu, ekip çalışmasındaki çatışmalar, güvensizlik, özerkliğin olmayışı, iş yükü ve otorite çatışmaları izlemektedir. Hemşirelerin, doktorlardan daha fazla stres değerine sahip olduğu belirlenmiştir (Heim, 1992: 207-226). Hemşirelerin yaşadığı bu stresörler, büyük sorumluluğun yarattığı endişe, zaman baskısı altında karar verme, taleplerle ilgili hastaların gittikçe artan eleştirileridir. Onkoloji alanında çalışan hemşireler, kanserin hasta ve aileleri üzerinde yarattığı rahatsızlığa sürekli ve büyük oranda maruz kalmaları nedeniyle bir dizi iş stresi ile karşılaşmaktadır. Stresörler, on-

koloji hemşireleri arasında farklı olduğu için, bir grup için alınan önlem diğer grup için etkisiz hatta uygunsuz olabilmektedir. Onkolojideki deneyimin uzunluğu, onkoloji hemşirelerinin yaşadığı stresin ayırımına yardım edebilen önemli bir özelliktir (Hinds ve diğ., 1994: 61-71).

Kanserin, hasta ve aileleri üzerinde yarattığı rahatsızlığa sürekli ve büyük oranda maruz kalmaları nedeniyle onkoloji hemşireleri bir dizi iş stresi ile karşılaşır (Felton, 1998: 237-250; Sargent ve diğ., 2004: 1579-1584; Coyle ve diğ., 2005: 201-211). Hemşireler için, primer fiziksel rahatsızlıkla ilgili olan kişiler arası strestir. Bunun özel yaşam yakınmalarıyla çok güçlü bir ilişkisi vardır. Özel yaşam ile başağrısı/basıncı hızı, yorgunluk, ağlama eğilimi, iştah kaybı, çabuk kızma ve boyun/omuz ağrısı arasında ilişki bulunmuştur. Bu nedenle hemşireler arasında fiziksel rahatsızlığın bir major korelasyonu kısmi olarak iş durumunun ötesinde hemşirelerin özel yaşamıyla ilgilidir. Eğer hastane dışındaki yaşam, çalışma hayatında ortaya çıkan stresi hafifletmede yetersiz kalırsa somatizasyon görülmesi olasıdır. Diğer güçlü bir stresör ise hastalarla çalışmak ve onlarla ilgilenmektir (Lederberg, 1998: 1035-1048).

Bir hastanın ölmesi ya da acı çekmesi gibi bazı stresörler, destekleyici çabalara rağmen yaşanacaktır. Bununla birlikte stresöre tepkiler ve so-

nuçlar değişebilir. Her zaman insanların sorunlarına çözüm getirmeyi, ihtiyaçlarını karşılamayı, sıkıntılarını azaltmayı amaçlamış olan sosyal hizmet mesleğinin uygulayıcısı olan SHU, tıbbi sorunlarda bütüncül bir yaklaşım uygulayarak ve birbirini etkileyen bu boyutların dengeli bir biçimde gelişmesini sağlamakla görevlidir ((Turan, 1984: 12-20; Duyan, 1996: 5). Bilindiği gibi onkoloji alanında birçok meslek elemanı hastalara hizmet sunmaktadır. Tükenmişlik, insan kaynakları ve psikolojinin ortak ilgi alanına girmektedir. Ancak yapısı ve sonuçları gereği sosyal hizmetleri de ilgilendirmektedir. Çünkü tükenmişlik, işi gereği insanlarla yoğun bir ilişki içerisinde olanlarda görülen bir tür strestir. Diğer stres türlerinde görülenlere benzeyen bazı zararlı etkilerine rağmen, tükenmişliği diğerlerinden ayıran, hasta ile doktor veya SHU ile müracaatçı arasındaki sosyal ilişkiden kaynaklanmasıdır.

Bugün sosyal hizmet, iş stresi veya tükenmişlik ile ilgili fazlasıyla bir bilgi birikimine sahiptir (Maslach 1976: 85; Chernis, 1980: 138; Balgopal, 1989: 437-442; Åstrom ve diğ., 1991: 155-159; Beemsterboer ve diğ., 1984: 21-29; Freudenberger, 1974:160, Wessells, 1989: 11-14; Coyle ve diğ., 2005: 201-211; Mong ve Tam, 2005: 467-483).

Hschaki (1994: 121-130)'nin hastanelerde çalışan SHU iş stresi ve tü-

kenmişliği üzerine yaptığı araştırma sonunda; New York City hastanesinde çalışan 146 SHU'nun tükenmişlik ortalamalarının çok yüksek olduğu saptanmıştır. Çalıştıkları örgütlerdeki pozisyonlarını korumada daha az deneyime sahip SHU arasında daha fazla tükenmişlik yaşanmıştır. Tükenmişliğe en çok etki eden faktörlerin; rol çatışması, aşırı iş yükü, rol belirsizliği, disiplinler arası çalışmalarda mesleki kararları vermeye duyulan güven, diğer çalışanlarla ilişkiler, yönetimle ilişkiler ve örgütteki karar verme sürecine olan katılım olduğu belirlenmiştir.

Cushman ve diğ., (1995: 115-31) tarafından yapılan araştırma ile beş kent tıp merkezinde AIDS hastasıyla çalışan SHU, danışman ve sağlık eğitimcileri arasındaki işle ilgili yüksek düzeydeki stresi ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Stres, bir hastalık olarak sadece AIDS alanında çalışanlarla ilgili değildir. Stres, bunun yanında çalışanların iş yerindeki örgütsel özellikleriyle de ilgilidir. Stres azaltma ve destek gruplarına katılan SHU bu tür etkinliklerin stresin azaltılmasında faydalı olduğunu ifade etmişlerdir.

Ülkemizde bakımverenlerin tükenmişliğinin değerlendirildiği çalışmalar mevcuttur. Işıkhan ve diğ., (1998: 146-152), Ankara'da yedi ayrı onkoloji merkezinde çalışan 180 sağlık personeli (doktor ve hemşire) arasında tükenmişlik sendromunun gö-

rülme sıklığını saptamak amacıyla bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Sonuçta onkoloji kliniklerinde çalışan sağlık personelinin yaş, eğitim düzeyi, çalışılan kurum, meslek grubu, toplam çalışma süresi ve şimdiki bölümde çalışma sürelerine göre tükenmişlik puanları arasında anlamlı bir fark olmadığı saptanmıştır.

Işıkhan ve diğ., (2003: 32-41) tarafından gerçekleştirilen diğer bir çalışmada, kanser hastalarıyla çalışan sağlık personelinin (doktor ve hemşire) iş stres puan ortalaması, tehlikeli olarak kabul edilebilecek düzeyde bulunmuştur. Hemşirelerin doktorlara göre daha fazla stres altında kaldığı belirlenirken, her iki meslek grubunda da önemli sağlık sorunları arasında başağrısı, aşırı sinirlilik, ülser ve gastrit türü rahatsızlıklar ve uyku düzensizliklerinin geldiği belirlenmiştir.

SHU, çalışma yaşamının kalitesinin artırılmasına yönelik her türlü çalışmada aktif roller üstlenebilecek bilgi ve beceriye sahiptir. Onkoloji kliniklerinde görev alan SHU, iş ortamından kaynaklanan çeşitli stresörlerle başa çıkabilmesi için bakımverenlere yönelik eğitim çalışmalarında bulunabilir. SHU, iş ortamı, gruplar, amirler, meslektaşlar ve diğer kişi ve kuruluşlarla iletişimden kaynaklanabilecek birçok sorun odağında kişi, grup yada ailelerle çalışabilir. Aile ortamında yaşanan sorunların iş ortamındaki personelin tutum ve davranışlarına etkide bulunduğu göz önü-

ne alındığında bu konuda, SHU; birey, aile, grup, örgütler düzeyinde çalışmalarda bulunur. Performans değerlendirme süreçlerinde iş doyumunu, iş stresi, tükenmişlik gibi olguların örgüt içinde anlaşılması için çeşitli ölçekler kullanılabilir ve bunların sonuçlarını yöneticilere rapor halinde sunabilir. Özellikle stresin örgütsel sonuçları olan, işe yabancılaşma, iş doyumсуuzluğu, performans düşüklüğü, turnover (işe giriş çıkış hızı) vb konularında yine araştırmalar yapılabilir.

8. SOSYAL HİZMET YAKLAŞIMI

Her çalışma ortamı gibi onkoloji alanında, çalışanı meşgul eden, onun çalışma temposunu yavaşlatan ve mutluluğunu engelleyen sosyal, kültürel, ekonomik ve yönetim kaynaklı sorunlarla karşılaşılması doğaldır. Çalışma ve işyeri koşullarındaki yetersizlikler yanında klinik dışı ve sosyal yaşamdaki koşullardan kaynaklanan çeşitli sorunlar işyerine taşınabilecek ve bakımverenleri işlerini yaparken de meşgul etmeye ve dolayısıyla çevreleriyle olumsuz ilişkilere girmelerine yol açabilecektir. Tüm bu sorunların giderilmesi, hiç değilse etkisinin en aza indirilmesi, bakımverenlerin esenliği ve mutluluğu kadar kliniğin yarını ve geleceği açısından da önemlidir.

Tükenmişliğin yarattığı çok çeşitli ve karmaşık sorunlarla başa çıkabilmek için onkoloji kliniklerinde profesyonel

yaklaşımlara ihtiyaç bulunmaktadır. Sosyal hizmet, ihtiyaç duyulan profesyonel yaklaşım ve müdahaleleri yerine getirebilme özellik ve yetkisine sahip olarak çalışma hayatında önemini gittikçe artıran bir meslektir. Bu niteliği ile sosyal hizmet, iş ortamı ve çevresi açısından olduğu kadar, personelin bireysel yaşamında, aile ilişkilerinde, iş veriminin ve doyumunun yükseltilmesinde, eğitiminde fonksiyonel olabilme özelliğine sahip bulunmaktadır.

Onkoloji kliniklerinde görevli SHU, ekip çalışması çerçevesinde diğer üyeler gibi ortak amaca yönelik etkinlikte bulunmaktadır. Bu ortak amaç, insan sağlığını koruma, geliştirme, sürekliliğini sağlama ve hatta yeniden kazandırma öğelerini içerir (Eakes, 1993: 1327; Kennedy, 1996: 35; Lo, 2005: 455-465). SHU, ekolojik perspektifi kullanarak bakımverenlerin yaşamı ve çevresine ilişkin çalışmalarını aşağıda olduğu gibi mikro, mezo ve makro düzeyde gerçekleştirebilmektedir.

• Mikro düzeydeki sosyal hizmet müdahaleleri

SHU, bu kapsam içinde özellikle gerilim altında kalarak normal fonksiyonlarını tam anlamıyla yerine getiremeyen bakımverenlere ve/veya ailesine yönelik çalışmalar gerçekleştirilir. Mikro düzeyde; bakımverenlere yönelik gerçekleştirilecek müdahalede SHU, müracaatçı olarak kabul

edilen bakımverenlerin kapasitesini azaltan ve tehdit eden faktörleri belirler, aynı zamanda müracaatçıların güçlü yönlerini de belirleyerek baş etme kapasitesini arttırmaya odaklanır. Bu süreçte SHU birebir bakımveren ile çalışır.

SHU'nun psiko-sosyal ve ekonomik güçlük içinde olan veya çeşitli sorunlar yaşayan bakımverenlerle görüşmeler yapma, sorunun niteliğine bağlı olarak müdahale süreçlerini hazırlama, uygulama, gerek duyulan konularda danışmanlık yapma ve yol gösterme; performanslarının artırılmasında onlara yardımcı olma ayrıca bakımverenlerin ihtiyaçlarının karşılanması ve sorunlarının çözümü amacıyla toplum hizmetlerinin kullanımını açısından rehberlik etme ve bu hizmetlerle bakımverenler arasında bağ kurma gibi önemli rolleri bulunmaktadır.

SHU'nun ayrıca, bakımverenin bozulan dengesinin eski haline dönmesi ve normal fonksiyonlarını yerine getirebilmesi için psikososyal bakım planını geliştirme ve psikososyal desteğe ihtiyacı bulunan bakımveren ve/veya aileleriyle her düzeyde çalışmalarda bulunmaktadır. Bunlarda gözlenen tepkileri anlayışla karşılayarak dinleme yolu ile duygusal boşalımı sağlama, moral artırıcı konuşmalarla bakımvereni rahatlatma, yalnızlık duygusunu hafifletme ve kendine güvenini arttırma yönünde çalışmalarını gerçekleştirir.

• Mezzo düzeydeki sosyal hizmet müdahaleleri

Mezzo düzeyde SHU, ekolojik perspektifi kullanarak bakımverenlerin sosyal destek sistemleri üzerinde odaklaşır. Çünkü sosyal destek kaynaklarının yetersizliği bakımverenlerin tükenmişlik yaşamasında önemli bir yer tutmaktadır. SHU bilgi ve becerilerini ailelerle çalışmada kullanarak aileye sosyal destek sağlar ve ailenin güçlendirilmesine yardımcı olur. Bakımverenlerle ilgili kurumlarla işbirliği içinde yapılan görüşmeler mezzo düzeyde yer alır. SHU'nun buradaki temel rolü, hizmet sunumu sırasında bakımverenlerin tükenmişliğin bireysel ve örgütsel sonuçlarının farkına varması, kendinde tükenmişlik yaratan etmenleri bilmesi ve korunma yolları hakkında bilgi sahibi olması konusunda işlevsel hale gelmelerine katkıda bulunmaktadır. SHU tarafından bakımverenlere yönelik yapılan her türlü eğitim çalışması mezzo düzeye dahil edilebilir. Bu eğitimde bakımverenler ile hasta ve diğer personel arasında kurulacak iletişim, işbirliği ve bunun gerek hasta gerek bakımverenlerin yaşam kalitesi üzerindeki etkileri tartışılır. SHU, bakımverenler arasında sosyal ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla, sosyokültürel etkinliklerin (sinema ve tiyatro) düzenlenmesi ve bakımverenlerin boş zamanlarını etkin bir şekilde değerlendirmeleri amacıyla uygun ola-

nakları hastane ortamında oluşturma yönünde de çalışmalarda bulunabilir.

• Makro düzeydeki sosyal hizmet müdahaleleri

SHU, makro düzeyde bakımverenleri etkileyen dış çevre, sosyo-ekonomik, politik ve sosyal koşulların etkilerini açıklamaya çalışır. SHU, özellikle bakımverenlerin tükenmişliği konusunda personel başta olmak üzere konuyla ilgili kişi, kuruluş ve toplumla çalışmalarda bulunur. Konu hakkında bilinç uyandırmaya ve lobicilik faaliyetlerinde bulunarak kamuoyu oluşturmaya çalışır. SHU, bu gruplar için uygun eylem planlarının geliştirilmesi ve gerçekleştirilmesinde danışmanlık yapabilir. Tükenmişlik konusunun sosyal politikalar ve sosyal güvenlik kapsamındaki yasalarda yer alması yönünde planlama örgütleriyle çalışabilir.

Onkoloji kliniklerinde görev yapan bakımverenlerin yukarıda genel hatlarıyla ifade edilen sorunlarının giderilmesi, gereksinimlerinin karşılanması; onların aile ve toplumsal yaşamda daha stressiz, sorunsuz, gereksinimleri karşılanmış, üretken ve daha mutlu bireyler olarak yer almaları sonucunu doğuracağı tartışma götürmez bir gerçektir.

9. SONUÇ

Kanser hastalarına sunulan bakım ve hizmetin kalitesinin artırılması an-

cak bu alanda çalışanların ihtiyaç ve beklentilerinin karşılanmasına bağlıdır. Personelin yaşadığı sorunların en aza indirgenmesi, ihtiyaçlarını giderecek mekanizmaların oluşturulması durumunda hastalara daha kaliteli bir hizmet sunulabilecektir. Bunun tersi bir durumda ise, bireysel düzeyde doyumsuzluk, işten uzaklaşma, tükenme, monotonluk, bezginlik yoğun olarak yaşanırken, örgütsel düzeyde işlevsiz, etkisiz ve kalitesiz bir hizmetle karşılaşılması olunur.

Tükenmişlik ve stres, onkolojinin doğasında var olan olgulardır. Bir hastanın ölmesi ya da acı çekmesi gibi bazı stresörler bakımverenlerin sonsuz çabalarına rağmen yaşanacaktır. Ancak bakımverenlerin ölüm ve diğer strese neden olan faktörlere karşı gösterdiği tepkiler ve sonuçlar değiştirilebilir. Bakımverenlerin gereksinim duyduğu destek türü belirlenerek bu personelin yaşadığı stres, bu strese yönelik tepkileri ve sonuçları anlaşılabilir. Bunlar, onkoloji kliniğinde bakımverenlerin ruh sağlığı, refah ve mutluluğu için yapılacak müdahalelerin nasıl olması gerektiği konusunda yöneticilere ipuçları verecektir. Personel, bireysel düzeyde, tükenmişlik ve stresle mücadelede sağlıklı beslenmek, spor, masaj, egzersiz, oyun, psikolojik danışmanlık, yoga, grup toplantıları, rahatlama gibi yöntemleri kullanabilir. Onkoloji alanındaki yöneticiler örgütsel dü-

zeyde; esnek iş saatleri, işin yeniden dizaynı, kariyer programları, ekip çalışması, tatil, rotasyon, takdir, ödüllendirme, çalışanlara yardım programları ve boş zamanlarını değerlendirici stratejileri uygulamaya aktarılmalıdır. Bakımverenlerin yaşam kalitesine yönelik geliştirilen bu stratejilerin, dolaylı yoldan onkoloji kliniklerinde veya sağlık bakım merkezlerinde yatan hastaların yaşam kalitesinin artmasına da katkıda bulunacağı söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Astrom, S. ve Diğ., (1991) "Staff Burnout in Dementia Care Relations to Empaty and Attitudes", *International Journal of Studies*, 28 (1) 155-159.
- Balgopal, R.P. (1989) "Occupational Social Work: An Expanded Clinical Perspective", *Social Work*, 34 (5) 437-442.
- Barling, J. ve Macintyre, T.A. (1993) "Daily Work Role Stressors, Mood and Emotional Exhaustion", *Work and Stress*, 17 (4) 21-28.
- Barnes, K. (2001) "Staff Stress in the Children's Hospice: Causes Effects and Coping Strategies", *Int J Palliative Nurs*, 7 (5) 248-254.
- Beemsterboer, J. ve Baum, H.B. (1984) "Burnout Definition and Health Care Management", *Social Work in Health Care*, Vol: 10, 97-107.
- Bram, P.J. ve Katz, L.F. (1989) "A Study of Burnout in Nurses Working in Hospice and Hospital Oncology Settings", *Oncology Nursing Forum*, 16 (4) 555-560.
- Butterfield, P.S. (1988) "The Stress of Residency: A Review of Literature", *Archives of Journal Medicine*, Vol: 148, 1428-1433.
- Carayon, P., Smith, M.J. ve Haims, M.C. (1999) "Work Organization, Job Stress, and Work-Related Musculoskeletal Disorders", *Human Factors*, 41 (4) 644-663.
- Catalan, J., Burgess, A., Pergami, A., ve Diğ. (1996) "The Psychological Impact on Staff of Caring for People with Serious Diseases: The Case of HIV Infection and Oncology", *J Psychosom Res*, 40 (4) 425-435.
- Chernis, C. (1980). *Staff Burnout: Job Stress in the Human Services*. Sage Productions, Beverly Hills: 133-139.
- Clouder, L, ve Sellars, J. (2004) "Reflective Practice and Clinical Supervision: An interprofessional Perspective". *J Adv Nurs*, Vol: 46, ss: 262-269.
- Corner, J. (2002) "Nurses' Experiences of Cancer". *Eur J Cancer Care*, Vol: 11, 193-199.
- Coyle, Dave., Edwards D., Hannigan, B., Fothergill, A., Burnard, P. (2005) "A Systematic Review of Stress Among Health Social Workers", *International Social Work*, 11 (48) 201-211.
- Cushman, L.F, Evans, P., ve Namerow, P.B, (1995) "Occupational Stress Among AIDS Social Service Providers", *Social Work Health Care*, 21 (3) 115-31.
- Demerouti, E., Bakker, A.B., Nachreiner, F. ve Schaufeli, W.B. (2000) "A Model of Burnout and Life Satisfaction Amongst Nurses", *Journal of Advanced Nursing*, 32 (2) 454-464.
- Duyan, V. (1996) *Sağlıkta Psiko-Sosyal Boyut (Tıbbi Sosyal Hizmet)*, Ankara, 5-6.

- Eakes, G.G. (1993) "Chronic Sorrow: A Response to Living With Cancer" *Oncology Nursing Forum*, 20 (9) 1327-1334.
- Felton, J.S. (1998) "Burnout as a Clinical Entity – Its Importance in Health Care Workers", *Occupational Med*, 48 (4) 237-50.
- Freudenberger, H.J. (1974) "Staff Burnout", *Journal of Social Issues*, Vol: 30, 159-165.
- Garden, M. (1991) "Relationship Between Burnout and Performance", *Psychological Reports*, (68) 188-195.
- Gibson, F., McGrath, A. ve Reid, N., (1989) "Occupational Stress in Social Work", *British Journal of Social Work*, Vol: 19, 1-16.
- Hawkins, A.C., Howard, R.A., Oyeboode, J.R. (2006) "Stress and Coping in Hospice Nursing Staff. The Impact of Attachment Styles". *Psycho-Oncology*, (in press).
- Heim, E. (1992) "Stressors in Health Occupations: Do Females have a Greater Health Risk", *Z Psychosom Med Psychoana*, 38 (3) 207-226.
- Hinds, P.S., Quargnenti, A.G., Hickey, S.S., Mangum, G.U. (1994) "A Comparison of the Stress Response Sequence in New and Experienced Pediatric Nurses", *Cancer Nursing*, 17 (1) 61-71.
- Hschaki, N. (1994) "Occupational Stress, and Burnout Among Hospital Social Workers", *Social Work Abstracts*, September, 121-130.
- Işıkkhan ve Diğ. (1998) "Kanser Hastalarıyla Çalışan Sağlık Personelinin Tükenmişlik Durumları" *Türk Hematoloji-Onkoloji Dergisi*, 8 (3) 146-152.
- Işıkkhan, V. (2002) "Yardım Edici Mesleklerde Tükenmişlik Sendromu". *Sosyal Hizmetler Dergisi*, 2 (13) 14-22.
- Işıkkhan, V. ve Diğ. (2003) "Kanser Hastalarıyla Çalışan Sağlık Personelinin İş Stresi ve Başa Çıkma Yöntemleri", *Sağlık ve Toplum*, 4, Ekim Aralık, 32-41.
- Janssen, P.M., de Jonge, J. ve Bakker, A.B. (1999) "Specific Determinants of Intrinsic Work Motivation, Burnout and Turnover Intentions: A Study Among Nurses", *Journal of Advanced Nursing*, 29 (6) 1360-1369.
- Kennedy, V.N. (1996) "Supportive Care of the Patients with Pancreatic Cancer", *The role of the oncology Social Worker Oncology*, 10 (9) 35-37.
- Kilfedder, C.J., Power, K.G. ve Wells, T.J. (2001) "Burnout in psychiatric Nursing", *Journal of Advanced Nursing*, 34 (3) 383-396.
- Lederberg M.S. (1998) "Oncology Staff Stress and Related Interventions", In: Holland JC (ed) *Psycho-Oncology*, 1035-1048. New York, Oxford University Press.
- Lo, W.T. (2005) "Task-Centered Groupwork: Reflections on Practice", *International Social Work*, 1 (48) 455-465.
- Luecken, L.J., Lemery, K.S. (2004) "Early Caregiving and Physiological Stress Responses", *Clin Psychol Rev*, Vol: 24, 171-191.
- Maslach, C. (1976) "Burned-out", *Human Behaviour*, (5) 78-85.
- Maslach, C. (1982) *Burnout: The Cost of Caring*. New Jersey, Prentice Hall: 32-39.
- Maslach C. (1993) "Burnout: A Multidimensional Perspective", In: Schaufeli WB, Maslach C. Marek T eds.

Professional Burnout: Recent Developments in Theory and Research, 19-32.

Mong, P.K. ve Tam, S.K. (2005). "Job Stress Perceived Inequity and Burnout Among School Social Workers in Hong Kong", *International Social Work*, 1 (48) 467-483.

Örmen, Uğur (1993). "Tükenmişlik Duygusu ve Yöneticiler Üzerinde Bir Uygulama," (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İngilizce İşletme Ana Bilim Dalı, 1-54.

Richardsen, M.A., Burke, J.R. (1991) "Occupational Stress and Job Satisfaction among Canadian Physicians", *Work & Stress*, 5 (4) 301-313.

Sargent, M.C., Sotile, W., Sotile, M., Rubash, H., Barrack, R. (2004) "Stress and Coping among Orthopedic Surgery Residents and Faculty", *JBJS*, 86 A (7): 1579-1584.

Scheiber, S.C. (1987) "Stress in Physicians", In R. Payne and J.Firth-Cozen (Eds), *Stress in the Health Professions* (Wiley, New York), 23-44.

Stordeur, S., D'hoore, W., Vandenberghe, C. (2001) "Leadership, Organizational Stress, and Emotional Exhaustion Among Hospital Nursing Staff", *Journal of Advanced Nursing*, 35 (4) 533-542.

Tang, S.T. (2000) "Meanings of Dying at Home For Chinese Patients in Taiwan with Terminal Cancer", *Cancer Nursing*, 23 (5) 367-370.

Taormina, R.J. ve Law, C.M. (2000) "Approaches to Preventing Burnout: The Effects of Personal Stress Management and Organizational Socialization",

Journal of Nursing Management, 8 (2) 89-99.

Tattersall, J.A., Paul, B., Stirling, P. (1999) "Stress and Coping in Hospital Doctors", *Stress Medicine*, Vol: 15, 109-113.

Turan, N. (1984) "Kanser Hastalığının Önlenmesinde Psikososyal Faktörlerin Önemi", *H.Ü. Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Dergisi*, 2 (1-3) 12-20.

Ullrich, A. ve Fitzgerald, P. (1990) "Stress Experienced by Physicians and Nurses in the Cancer Ward", *Soc.Sci.Med*, 31 (9) 1013-1021.

Wessells, D.T. (1989) "The Etiology of Job Stress". *Professional Burnout in Medicine and the Helping Professions* içinde (Editors: D.T. Wessells, J.R. Austin H. Kutscher), 11-14.

Whippen, D.A., Canellos, G.P. (1991) "Burnout Syndrome in the Practice Oncology Results of a Random Survey of 1.000 Oncologist", *J Clin Oncol*, Vol: 9, 16-20.

Wilkinson, S.M. (1995) "The Changing Pressures for Cancer Nurses", *Eur Cancer Care*, Vol: 4, 69-74.

ÖZET

Kadın erkek eşitliği ve kadının toplumdaki statüsü, ülkemizde tartışılan önemli bir sorundur. Tartışılmasının nedenleri arasında kadınların erkeklerle eşit hak ve sorumluluklarla toplumdaki yerlerini alamaması bulunmaktadır. Özellikle Avrupa Birliği sürecinde bazı hukuki ilerlemeler sağlansa da, uygulamada kadınlara yönelik ayrımcılık ve istismar durumlarına sıklıkla rastlanmaktadır. Kadınların ayrımcılığa uğradığı önemli alanlardan birisi de istihdamdır. Kadınlar istihdam yaşamına arzu edilen ölçüde dâhil olamamaktadır. Bu makale, kadın istihdamı sorununu toplumsal cinsiyet kavramı temelinde sosyal hizmet mesleğinin bakışıyla tartışmayı ve Türkiye'deki durumu özetlemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar sözcükler: *kadın, toplumsal cinsiyet, istihdam, kadının statüsü, sosyal hizmet*

SOSYAL HİZMET BAKIŞIYLA KADIN İSTİHDAMI

Women Employment in the View of Social Work

Ercüment ERBAY*
Tarık TUNCAY*

* Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Sosyal Hizmet Bölümü araştırma görevlisi

ABSTRACT

Gender equality and the status of woman in the society are important problems discussed in our country. The cause of this discussion is that the rights and responsibilities of women are not equal to those of men. Although there is some progress in legislation, especially during the European Union process; discrimination and abuse of women is going on in practice. One of the important areas in gender discrimination is employment. Women can not find employment as sufficiently as expected. This article aims to discuss the woman employment problem and to review the situation in Turkey in the view of social work profession and at the base of gender concept.

Key words: *woman, gender, employment, status of woman, social work*

GİRİŞ

Türkiye’de kadının toplumsal statüsünde önemli gelişmeler kaydedilmekle birlikte hala ciddi sorunlar yaşanmaktadır. Çalışma piyasasındaki birçok değişime ve çıkarılan tüm yasalara rağmen, aile içi ilişkilerde ve toplumsal yaşamda kadın erkek eşitsizliği devam etmekte; kadın siyasal yaşama istenilen düzeyde katılamamakta ve analık rolü içerisine sokularak istihdam yaşamından uzak kalmaktadır.

Değişen dünya koşullarına paralel olarak kadınlar, hem mesleki becerilere hem de çalışma arzusuna sahip bir konuma gelmiştir. Bu temelde birçok kadın çalışma yaşamına adım atmıştır ancak çalışma yaşamına girmede yine de bazı sorunlar bulunmaktadır. Bu sorunlara daha sonra değinileceği için şu anda ayrıntılı olarak üzerinde durulmayacaktır. Ancak kadının çalışma yaşamına girmemesinin temel nedeninin toplumdaki kalıplaşmış kadın rolünün ve erkekten daha düşük görülen kadın statüsünün olduğunu vurgulamak gerekir. Öte yandan çalışma yaşamına girmiş kadınların da kendilerine özgü sorunları bulunmaktadır. Annelik ve “*ev hanımlığıyla*” birlikte yürütülen çalışan kadın rolü, kadına daha ağır sorumluluklar yüklemiş ve kadın hem aile hem de iş yaşamında çeşitli sorunlar yaşar hale gelmiştir.

Bu temelde çalışmada önce Türkiye’de kadının durumu ve statüsü hakkında bilgi sunulacak, daha sonra kadın istihdamı konusu anlatılacaktır. İstihdam yaşamındaki kadınların sorunları ve sosyal hizmet mesleğinin konuya ilişkin bakışı bu çalışmada yer alacak diğer konular arasındadır.

Türkiye’de Kadının Durumu ve Statüsü

Kadın, yüzyıllar boyu ataerkil aile yapısı içinde, ailedeki rolü için hazırlanmış, evin idaresi için yetiştirilmiş ve ücretsiz aile işçisi olarak çalıştırılmıştır. Ayrıca kadın toplumdaki aile içine çekilerek statüsünü kaybetmiş, erkek ise aile dışına itilerek statüsü yükseltilmiştir (Saruhan ve Demirel, 2001: 274).

Kadının aile ve toplum içindeki rolü ve konumu en başta eşlik ve annelik görevleriyle bağlantılı olarak ele alınmaktadır. Dolayısıyla kadın açısından toplumsal değişimin önemi, toplumun sosyo-ekonomik ve kültürel koşullarının kadına eşlik ve annelikten doğan geleneksel rol ve görevlerinin ötesindeki rolleri ne ölçüde yerine getirme olanağı tanıdığı konusunda ortaya çıkmaktadır. Kadının statüsünde görülen yetersizlik büyük ölçüde kadının varlığının ve etkinliğinin aile ortamına dayalı olmasına ve sınırlı tutulmasına bağlıdır. Bu yüzden kadının, ev içi alandan çıkabilme derecesi bir bakıma onun bağımsız-

lık ve statü kazanışının göstergesidir (Koray ve diğeri, 1999: 9-10).

Kadının durumu ve statüsünü **toplumsal cinsiyet** kavramı çerçevesinde ele almak gerekir çünkü ülkemizde varolan eşitsizliklerin kökeninde toplumsal cinsiyet sorunu yatmaktadır. Türmen'e göre toplumsal cinsiyet "kadın ve erkekliği sosyal olarak yapılandıran özelliklerdir" (2007). Bu bağlamda dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi Türk toplumunun cinsiyeti de erkektir ve sosyal, siyasi ve ekonomik haklara erkek bakışıyla yaklaşmaktadır. Kadınlar, erkeklerden her zaman geriplanda görülmüş ve sahip olmaları gereken çağdaş haklar kendilerine verilmemiştir.

Bugün dünyada ve Türkiye'de gelişen çağdaşlaşma akımı ile birlikte kadınların statülerinin yükseltilmeleri amacıyla bakış değişikliği ve buna paralel olarak politikadaki yenilikler göze çarpmaktadır. Türkiye cephesinden bu değişimlere baktığımızda, Atatürk döneminden itibaren ciddi adımların atılmaya başlandığı görülmektedir. 1926 yılında çıkarılan Türk Medeni Kanunu'nun ve 1934 yılında Kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi bu yönde atılan en önemli adımlardır. Bu değişimlerin devamı olarak "Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi" 1985 tarihinde onaylanmış ve son olarak 2002 tarihinde Türk Medeni Kanunu günün çağdaş

gereklerine uygun olarak yenilenmiştir. Tüm bu adımlar ve gelişmeler kadının lehinedir ve gerçekten umut vericidir. Ancak yasaların çıkarılması ve sözleşmelerin kabul edilmesi yeterli değildir. Önemli olan bunların uygulanması ve daha da önemlisi toplum tarafından içselleştirilmesidir. Türk kadını tüm değişikliklere rağmen, ev işlerinden ve çocuk bakımından sorumlu kişi olarak görülmekte; onun hakları, ihtiyaçları ve istekleri önemsiz sayılmakta, göz ardı edilmektedir.

Kadınların ülkemizde yaşadığı statü sorunu, kendini belki de en yoğun olarak istihdam yaşamında göstermektedir. İstihdam, kadınların sorunlar yaşadığı önemli bir sosyal sorundur.

Kadın İstihdamı

Kadın istihdamı özellikle 1970 ve 1980'lerde feminist söylemin en geniş tartışma alanlarından birisi olmuştur. Feminist bakış, kadın istihdamını özel bir yere oturtmuştur çünkü kadının ekonomik gücünü elde etmesiyle özgürleşeceği varsayılmıştır (Eser, 1997: 11).

Hızla gelişen dünyamızda kadınların sosyal, ekonomik hayatın ve toplumsal gelişme sürecinin önemli bir parçası olduğu kabul edilmektedir. İkel toplumlardan çağdaş toplumlara kadar, her dönemde ve dünyanın her yerinde kadın ekonomik hayatın içe-

risinde yer almıştır. Önceleri tarım sektöründe ve küçük ev zanaatlarında çalışan kadın ancak sanayi devriminden sonra ücretli işçi olarak çalışma hayatına girmiştir (Çelebioğlu, 1997: 56).

Kadının işgücüne katılımının önemli bir özelliği, katılımın dünyanın hemen her bölgesinde artış göstermesidir. Dünya'daki kadın işgücünde bu artış, daha çok endüstrileşmiş ülke veya bölgelerde gerçekleşmektedir. Sanayi devrimiyle birlikte, kadının aileden işletmeye, ev içinden ev dışına bir geçiş yaşadığı söylenebilir. Endüstrileşme süreci, kentleşme süreci arttıkça da hızlanmakta ve erkek iş gücünün yanı sıra iş arayan bir kadın işgücü de ortaya çıkmaktadır (Koray ve diğerleri, 1999: 24).

Türkiye'de kadınların tarım ve ev dışında çalışma yaşamına katılması, Balkan Savaşı sırasında erkeklerin büyük bir çoğunluğunun savaşa katılması ile başlamıştır. Bunu 1. Dünya ve 2. Dünya savaşları izlemiş ve kadın istihdamı artmıştır. Savaş sonrası erkeklerin geri dönmesiyle kadın istihdamı sahip olduğu ivmeyi kaybetmiştir (Mardin ve diğ., 2000:14).

Sanayileşme çağına gelindiğinde Türkiye'de kadının işgücüne katılımında bazı gelişmeler yaşanmıştır. Çelebioğlu'na göre; endüstrileşme ile birlikte kırsal kesimden kentsel kesime olan göç neticesinde şehir hayatının getirdiği artan ihtiyaçları kar-

şılama da ailede sadece erkeğin çalışması yetersiz kalmış, kadınlar da ücretli olarak çalışmaya başlamıştır (1997: 59). Kısacası, endüstrileşme ve kentleşme süreçleri ilerledikçe hem işgücü hem de kadının ve ailenin ihtiyaçları açısından kadınların çalışma yaşamına daha çok katıldığı görülmektedir. Kadın önce endüstri sonra hizmet sektörünün gelişmesi ile birlikte ev dışında çalışma yaşamına katılmış, kadın erkek rollerinde toplumsal işbölümüne gidilmeye başlanmıştır (Koray ve diğerleri, 1999: 2-3). Diğer taraftan yeni teknolojilere yapılan yatırımlar ihracat oranlarının artmasına sebep olmakta ancak toplumsal istihdam düzeyini ve özellikle kadın istihdamını etkilememektedir. Çünkü artan teknolojik gelişmeler eğitilmiş işgücünü gündeme getirmiştir. Yüksek eğitim düzeyine sahip olmayan kadınlar bu nedenle istihdam sektöründe yeterince yer alamamaktadır (Cam, 2003: 33).

Türkiye'de kadın işgücünün görünümüne baktığımızda, kadınların ya ev kadını yani ücretsiz aile işçisi olduğu ya da ücretli olarak istihdam piyasasında çalıştığı söylenebilir. Türkiye, toplam işgücüne katılan kadınlar içinde en yüksek oranda ücretsiz aile işçisinin bulunduğu ülkedir (Eyüboğlu ve diğerleri, 2000: 5). Türkiye'de kadınların istihdama katılımlarını engelleyen en önemli unsurlardan birisi ise yetersiz eğitim ve mesleksizliktir. Her beş kadından biri okuma yazma

bilmemektedir ve meslek edinmeye olanak sağlayan ileri derecede öğretime kadınlar dâhil olamamaktadır (Kadın İstihdamı Zirvesi Sonuç Bildirgesi, 2006:267).

Kadın istihdamı sorununu daha iyi kavrayabilmek için konuya ilişkin kuramsal çerçeveye değinmek gerekir.

Kadın İstihdamı Kuramları

Özsoy'a göre; kadın istihdamı kuramları 5 başlık altında toplanabilir. Bunlar: ikili rol yaklaşımı, insan sermayesi yaklaşımı, bölümlenmiş işgücü piyasaları yaklaşımı, marksist yaklaşım ve feminist yaklaşımdır (1993: 6-30; akt. Eyüboğlu ve diğerleri, 2000: 11-12):

İkili Rol Yaklaşımı'nda; kadının ev dışında çalışmaya başlamasıyla ailedeki geleneksel rollerinin yanında bir de iş yaşamındaki rolleri üstlenmesi söz konusu olmuştur. Bu yaklaşım, bu iki rolün aileye zarar vermeden nasıl bütünleştirileceği sorusuna yanıt aramaktadır. Yaklaşımına göre; kadının çalışması aile bütçesine yardım olarak görülürse ve kadının çalışmasına ev hayatından daha az öncelik verilirse sorun çözülebilir (1993: 6-30; akt. Eyüboğlu ve diğerleri, 2000: 11-12).

Bu kuram, oldukça önemli bir noktaya vurgu yapmaktadır. Kadınlar en temelde istihdam yaşamına girememektedir. Bununla birlikte istihdam

yaşamına girseler bile hem evde kadın rolü (yemek yapma, temizlik, çocuk bakımı vb. işler) hem de işte çalışan rolünü aynı anda üstlenmek zorunda kalmaktadırlar. Erkek eş, çalışan kadına yardım etmediği ve evde eşit bir iş paylaşımı olmadığı sürece, kadının istihdama katılması çok önemli bir gelişme olarak nitelendirilemez.

İnsan Sermayesi Yaklaşımı'na göre, kadın işgücünün niteliği, genel ve mesleki eğitim bakımından erkeğinkinden daha düşük olduğu için kadın daha düşük ücretle çalışmak zorunda kalır. İşverenler açısından kadının düşük ücretle çalışmasının diğer bir nedeni bulunmaktadır. Kadın, doğum ve çocuk bakımı gibi nedenlerle iş yaşamını kesintiye uğratmaktadır. Bu da kadının elde ettiği iş deneyimlerinin unutulması anlamına gelmektedir (1993: 6-30; akt. Eyüboğlu ve diğerleri, 2000: 11-12). Bu kuramda kadının eğitim almada geri planda kalmışlığı ve bunun sonucu olarak eşit işe eşit ücret alamaması vurgusu yapılmaktadır. Günümüzün çağdaş mesleklerinde eğitim alamayan ve kendini geliştiremeyen kadınlar, daha düşük nitelikli işlerde çalışmakta ve düşük ücretler almaktadır.

Bölümlenmiş İşgücü Piyasaları Yaklaşımı'nda, piyasalar, birincil ve ikincil piyasalar olmak üzere ikiye ayrılır. Birincil piyasada; ücretler yüksektir, işte yükselme söz konusudur ancak beceriye sahip olmak gereklidir. İkinci

cil piyasada; ücretler düşüktür, işte yükselme olanağı yoktur ve bir beceriye sahip olmak da gerekmez. Kadınlar genellikle ikincil piyasada yer alırlar. Çünkü işverenler tarafından kadınlar, açıkça görünen toplumsal konumları, eğitime olan ilgilerinin düşüklüğü, tutumlu olmamaları ve dayanışma noksanlıkları gibi gerekçelerle ikincil işgücü olarak tanımlanırlar (1993: 6–30; akt. Eyüboğlu ve diğerleri, 2000: 11–12). Bu kuram, yukarıda açıklanan insan sermayesi yaklaşımı ile benzerlik taşımaktadır. Özellikle nitelikli eğitim almada sıkıntıları olan kadınlar, daha düşük nitelikli işlerde çalışmaktadır. Bu kuramda bu işler ikincil piyasa olarak kavramlaştırılmıştır.

Marksist Yaklaşım ise, kapitalist sistemin, yedek işgücü ordusu oluşturma yoluyla işgücü piyasasını kontrol ettiğini savunur. Ekonomik dalgalanmalara göre bu yedek işgücü kullanılır. Kadınlar da bu işgücü grubu içerisinde. Çünkü kadınların işten çıkarılmaları ataerkil aile yapısındaki koruyuculuk nedeniyle fazla tepkiye neden olmaz (1993: 6–30; akt. Eyüboğlu ve diğerleri, 2000: 11–12). Bu yaklaşım, konunun başka bir yönünü ortaya koymaktadır. Gerçekten de kadınlar ve çocuklar kolayca istismar edilebilir olmaları nedeniyle istihdam piyasasında kullanılmaktadır ancak bu yaklaşım kadın işgücünün ucuz ve denetlenebilir olmasına rağmen sistemin neden öncelikle kadın işgü-

cünü kullanmadığını açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Bunun nedeni aile kurumunu koruma isteği olabilir.

Son olarak, *Feminist Yaklaşım* diğer bütün kuramların kadını hem ailede hem de toplumda ikincil konumda ele almalarına karşı çıkmaktadır. Kurama göre; cinsiyetler toplum tarafından oluşturulmakta ve bilinçli olarak ayırım yapılmaktadır (1993: 6–30; akt. Eyüboğlu ve diğerleri, 2000: 11–12). Bu yaklaşımdaki cinsiyetçi geleneklerin toplum tarafından oluşturulduğu durumu, yadsınamaz bir gerçektir.

Yukarıda özetlenen tüm bu kuramlar, sorunu oldukça doğru olarak ele alan kuramlardır ancak kuramların doğası gereği sınırlı bir bakışla konuya yaklaşmaktadırlar. Hepsinin görüşlerini ele alan kapsayıcı bir kuram, konunun tam anlamıyla kavranmasında yararlı olacaktır. Sorunla ilgilenen tarafların tüm kuramların doğru tarafları olduğunu bilmesi ve konuya daha bütüncül bakması hayati önem taşımaktadır.

Türkiye’de Kadın İstihdamının Görünümü

Türkiye’de kadın istihdamının görünümü, en son istatistikler verilerek tartışılmaya çalışılacaktır. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu Hane Halkı İşgücü Araştırması 2006 Aralık Dönemi sonuçlarına göre; erkeklerde işgücüne katılma oranı % 71 iken,

kadınlarda işgücüne katılma oranı % 24,5'tir. Kadınların işgücüne katılımının en yüksek olduğu yaş grubu ise 20-24'tür (% 32,8). Kadınlar açısından eğitim durumlarına göre istihdam yaşamının görünümü şu şekildedir:

- Lise altı eğitimlilerde erkeklerin işgücüne katılma oranı % 70,1 iken, kadınlarda % 21,1'dir.
- Lise ve dengi okul mezunlarında erkeklerde işgücüne katılma oranı % 74 iken, kadınlarda % 32,4'tür.
- Yükseköğretim mezunlarında erkeklerde işgücüne katılma oranı % 83,2 iken, kadınlarda % 70,5'tir.

Görüldüğü gibi kadın istihdamı her zaman erkek istihdamının gerisinde kalmış ve arzu edilen seviyeye ulaşmamıştır. Özellikle lise ve daha altı eğitim düzeyindeki kadınların hem çalışma yaşamına katılımı önemli oranda düşük hem de erkeklere oranı daha azdır. Öte yandan aynı anketin verilerine göre (2006) istihdam yaşamında kadınların % 36,6'sı ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır ve emeklerinin karşılığını alamamaktadır.

İstatistikler açısından istihdam yaşamında kadınların durumu, istenilen bir noktada değildir. Bu bilgilerin ardından sonraki başlık altında, kadınların istihdam yaşamında ne gibi so-

runlar yaşadığı daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

İstihdam Yaşamındaki Kadınların Sorunları

İstihdam yaşamı açısından kadınların yaşadıkları sorunlar, bu başlık altında özetlenmeye çalışılmıştır. Bu sorunların bir kısmı istihdam yaşamına girememe ile ilgiliyken, diğerleri istihdam yaşamına girilmesinin ardından yaşanan sorunlardır. Bu sorunlar bölümde kırsal ve kentsel kesimde yaşanan sorunlar olarak sınıflanmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte kırsal ve kentsel sorunlar arasında kesin bir çizginin olmadığı akılda tutulmalıdır.

Kırsal kesimde genel olarak karşılaşılan sorunlar şu şekilde ifade edilebilir:

Ataerkil aile ilişkileri içinde cinsiyet ayrımcılığının kadının çalışması üzerindeki etkileri: Ataerkil yapı, kadının çalışmasını bir emek, değer ve yarar olarak görmez. Kadının ücretsiz aile işçisi olarak çalışması onun zaten görevidir. Bu nedenle kadının çalışması değersiz olarak görülür.

Kadının Eğitim Düzeyinin Geri Kalması: Kırsal kesimde kadının küçük yaşlardan itibaren tarla ve çiftlik işlerinde çalışması ve küçük yaşlarda evlendirilmesi, onun eğitim olanaklarından erkekler kadar yararlanmasına neden olmaktadır. Bu eği-

timsizlik hem nitelikli iş bulunmasına engel olmakta hem de çalışma yaşamında kadının sömürülmesine, istismar edilmesine yol açmaktadır.

Köydeki Ağır Çalışma Şartları: Kadınlar köylerde genellikle toprakta çalışan kişilerdir. Kadın tarlada çalışmanın yanı sıra evde tüm yükü üstlenmekte, ayrıca hayvancılıkla da ilgilenmektedir. Bu durum, köyde yaşayan kadının çok ağır şartlar altında çalıştığına göstergesidir (Cam, 2003: 30-33).

Kentsel kesimde genel olarak karşılaşılan sorunlar ise şu şekilde özetlenebilir:

Cinsiyet Ayrımcılığı: Kadınlar, cinsiyet faktörüne bağlı olarak hayatın diğer alanlarında olduğu gibi çalışma hayatında da pek çok sorunla karşı karşıya kalmakta, erkeklere göre farklı muamele görmekte ve dezavantajlı duruma düşmektedir (Sargın, 1992: 99).

Ücretlerde Eşitsizlik: Genellikle özel sektörde çalışan kadınlar için birçok çalışma sahasında "eşit işe, eşit ücret" ilkesi geçerli olmamakla birlikte, erkeklere kıyasla kadınlar daha düşük ücretlerle istihdam edilmektedir (Cam, 2003: 32-33). Ayrıca kadının kazandığı ücret, aile bütçesine ek destek olarak görüldüğü için daha düşük tutulmaktadır.

Kadınların işyerlerinde yaşadıkları sorunları genel olarak özetlemek gerekirse; kadınların büyük bir çoğunluğu hala cinsiyet ayrımının belirgin olarak yaşandığı düşük ücretli işlerde çalışmaktadır. Ayrıca çalıştıkları konular üzerinde düşük kontrol ve güce sahiplerdir; evde ve işyerindeki üst düzey psikolojik talepler, kadınları stres yaratıcı durumlar içerisine sokmaktadır. Kadınların işyerinde yaşadıkları diğer sorunlar ise ücret ayrımcılığı, iş ayrımcılığı ve cinsel taciz olarak görülmektedir. Kadınların bu sorunlarla yüz yüze gelmeleri strese neden olmaktadır (Carter ve McGoldrick, 1999: 110-111). Öte yandan hem kadın hem de çalışan kadın olmaktan kaynaklanan sorunlar nedeniyle çalışan kadınlar özellikle korunmalıdır (Yücel, 1991: 33). Kadın bir yandan ev işleri ve çocuk bakımı ile meşgul olurken diğer yandan çalışma yaşamının getirdiği zorluklarla mücadele etmektedir. Bu nedenle kadının istihdam yaşama girmesinin yanında aile içi sorumluluklar ile rollerde paylaşımın ve eşitliğin sağlanması gereklidir.

Son olarak kadınların yaşadığı sorunlardan bahsederken sağlık boyutunu özellikle gündeme getirmek gerekir. Aslan'a göre kadınlar, birçok hizmette olduğu gibi sağlık hizmetlerinden erkeklere göre daha az yararlanmaktadırlar. Bunun en önemli nedenleri arasında kadının sağlık sorunlarının hane içinde önemsenme-

mesi gösterilebilir (2007). Ayrıca kadın sağlığına yönelik politikaların ne derece başarılı oluşturulduğu ve uygulandığının da sorgulanması gerekir.

Akın ve diğerleri'ne göre ise, kadın emeğinin doğası, kadınların sağlıklarına zarar verici ortamlarda çalışmalarına neden olabilmektedir. Kadınlar yaygın olarak tarımda, kimya endüstrisinde, yiyecek endüstrisinde ve tekstil endüstrisinde çalışmaktadır (2007). Kadınların çalıştıkları bu ortamlar, bedenlerinin aşırı yorulmasına ve sağlıklarının yıpranmasına yol açmaktadır. Bununla birlikte eve döndüğünde çalışmaya devam etmek, sorunun şiddetini artırmakta ve beraberinde psiko-sosyal sorunları da getirmektedir.

Kadının istihdam piyasasındaki statü ve rolünün iyileştirilmesi ve kadının güçlendirilmesi sürecinde yasal düzenlemeler son derece etkilidir. Dolayısıyla bu noktada Türkiye'de kadını doğrudan ya da dolaylı olarak ilgilendiren mevzuata değinmekte yarar vardır.

İstihdam Yaşamındaki Kadınlarla İlgili Yasal Düzenlemeler

Yasal düzenlemeler açısından kadın ve erkeğin eşit haklara sahip olmaları ilkesi, iş ilişkilerinde de erkek ve kadınların eşit haklara sahip olmasını gerektirir (Özdamar, 2002: 79).

Çalışma hayatında işçiyi korumaya yönelik düzenlemeler, kural olarak kadın işçiler için de aynen geçerlidir. Ayrıca hamilelik ve analık dönemlerinde kadın işçinin ve çocuğunun sağlığını korumak amacıyla geliştirilmiş özel düzenlemeler de bulunmaktadır. Bu düzenlemeler uluslararası sözleşmeler ve iş hukuku alanında erkek ve kadınların zorla eşit duruma getirilmesi anlamına gelmez. Farklı cinsiyetlerin biyolojik ve fiziki özelliklerine göre ayrımı mevcuttur. Anayasadan kaynaklanan kadın işçilerin korunmasına ilişkin hükümler bu esas dayanır (Kaplan, 2000: 98).

İstihdam yaşamındaki kadınların hakları iki başlık altında incelenebilir:

1. **Eşit Ücret Hakkı:** İlke olarak eşit iş veya eşdeğer iş için erkek ve kadınlara farklı ücret ödenmesi hukuken doğru değildir. 4857 Sayılı İş Kanunu'nun 39. maddesine göre; asgari ücretin altında ücret belirlenemez. Bir iş yerinde aynı nitelikteki işlerde ve eşit verimle çalışan kadın ve erkek işçilere sadece cinsiyet farklılığı nedeniyle farklı ücret ödenemez (Kaplan, 2000: 99-108).

2. **Gebelik (hamilelik) ve Analık Durumlarında İşçi Kadının Hakları:** Kadın işçinin hamilelik ve analık nedeniyle mali açıdan ücret kaybına uğraması ve işini kaybetme tehlikesinin önlenmesi açısından kanunen bazı hakları vardır. İş hukuku ile ilgili uluslararası sözleşmeler ile ulusal ka-

nunlarda kadın işçinin gebelik ve analık dönemlerinde, hem annenin hem de doğacak çocuğun sağlığı açısından ortaya çıkabilecek tehlikelere karşı korumak için, bir yandan çalışan kadın işçiye sadece bu dönemlere mahsus olmak üzere ücretli izin hakkı tanınmış, diğer yandan da koruyucu hükümler öngörülmüştür (Kaplan, 2000: 99-108).

4857 Sayılı İş Kanunu'nun 74. maddesine göre; kadın işçiler doğumdan önce ve sonra olmak üzere toplam 16 haftalık süre çalıştırılmaz. Ayrıca analık yardımları, 506 Sayılı SSK Kanunu'nun 43-51 maddelerinde analık sigortası kapsamında "sigortalı kadın" ve "sigortalı erkeğin sigortalı olmayan karısına" yapılacak sağlık yardımları ile parasal nitelikteki yardımları öngörmüştür. Buna göre; 43. maddede sigortalı kadının veya sigortalı erkeğin sigortalı olmayan karısının analığı halinde, aşağıda yazılı yardımlar sağlanır:

- Gebelik muayenesinin yaptırılması ve gerekli sağlık yardımlarının sağlanması,
- Doğumda gerekli sağlık yardımlarının sağlanması,
- Emzirme yardım parası verilmesi,
- Sigortalı kadının doğumdan önce ve sonra işinden kaldığı günler için ödenek verilmesi,

- Analık hali sebebiyle gerekirse yurt içinde başka bir yere gönderilmesi.

Bunun yanı sıra, gebe kadınların tıbbi muayene için izin hakkı, emzikli kadınların çocuk emzirme izni talep hakkı, hafif işlerde çalıştırılmayı talep hakkı vardır. Ayrıca 150'den fazla kadının çalıştırıldığı işyerlerinde 6 yaşına kadar çocuğu olanlar için kreş hizmeti sağlanması gereklidir. Kadın işçiler yararına Kanun'da tedbirler ve kadınlarla ilgili olarak iş sözleşmesinin yapılmasının yasaklandığı bazı haller mevcuttur. Bu yasaklar; kadın işçileri gece çalıştırma yasağı, kadın işçileri yer ve su altında çalıştırma yasağı ve kadın işçileri ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırma yasağıdır.

Görüldüğü üzere istihdam yaşamındaki kadınlar açısından yasal düzenlemeler, yeterli sayılabilecek bir düzeyde olmakla birlikte çok daha iyi bir konumda da olabilir. Örneğin ücretli doğum izni süresi uzatılabilir ve verilen ödenekler daha uygun hale getirilebilir. Kaldı ki; var olan düzenlemelerin ne derece uygulandığı tartışma konusudur.

Düzenlemelerin uygulamasındaki işlevsizlik, "Kadın 2000: 21. yy için Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Kalkınma ve Barış (Pekin +5)" adlı kitapta da vurgulanmıştır. Buna göre;

Son zamanlarda özellikle bazı ülkelerde kadın istihdamında önemli artışlar kaydedilmiş, kadınlara aile ve iş yaşamını uyumlaştırabilmeleri için çeşitli olanaklar sunulmuş, çocuk bakımı olanakları artırılmış olmasına rağmen, makro ekonomik politikalarda toplumsal cinsiyetçi bakış açısı eksikliği giderilememiş, eşit değerdeki işe eşit ücret hedefine ulaşılamamış, işe alma ve yükselmeye kadının hamileliği vb. faktörler ayrımcı uygulamalara dayanak teşkil etmeye devam etmiş, kadınların işyerinde cinsel taciz nesnesi olarak görülmesi sıklıkla karşılaşılan bir durum olmaktan çıkarılamamıştır. Kadınların makro ekonomik politikaların belirlenmesinde söz sahibi olamamaları bir sorun alanı olarak kalmış, sosyal güvenden yoksun kadınların sosyal güvenlik kapsamına alınması ve aile sorumluluklarının devlet ve erkeklerle paylaşımında önemli bir gelişme kaydedilememiştir (2000: 9).

Buraya kadar ifade edilen sorunların çözümünü için mücadele eden ve etmesi gereken başlıca mesleklerden birisi de kuşkusuz sosyal hizmettir.

Sosyal Hizmetin Rolü ve İşlevleri

Türk toplumunun sahip olduğu ataerkil aile yapısı, ilerlemeyi ve gelişmeyi engelleyen bazı geleneksel düşünce kalıplarının kırılmaması kadınların toplum içindeki statülerinin erkeklerinkinden düşük olmasına neden olmaktadır. Kadınların içinde

bulunduğu bu durum, sosyal hizmet mesleği ile doğrudan ilişkilidir.

Sosyal hizmet; ilke ve amaçları, var olma olanağı bulunduğu sosyal devlet anlayışı ve onayladığı insanlık değerleriyle kadınları ve kadın sorunlarını her zaman ilgi alanı içerisinde tutmuştur (Yıldırım, 1995: 97). Diğer taraftan, sosyal hizmetin nihai hedefi, her zaman sosyal adaletin sağlanmasıdır. Sosyal adalet ideali çerçevesinde kadınların erkeklerle her alanda eşit hale gelmesi hedeflenmektedir. Yalnız bu her alandaki eşitlik ilkesi, kadınların çalışırken kendilerine özgü bazı sosyal koruma mekanizmalarına dâhil edilmeyeceği anlamına gelmemelidir. Bir yandan toplumda cinsiyetler arası adalet sağlanırken; bir yandan kadınlar, özellikle doğum ve annelikle ilgili özel dönemlerine yönelik korunmalı; ihtiyaçlarına göre işyerlerinde ve toplum içerisinde özel düzenlemelere gidilmelidir.

Kadın istihdamı bağlamında sosyal hizmetin diğer önemli bir hedefi, kadınların hem istihdam yaşamına girişinde hem de istihdam yaşamına girdikten sonra özel olarak korunması ve toplumsal bir bilincin yaratılmasıdır. Sosyal hizmet mesleği, öncelikle kadınların istihdam yaşamına girmesi yönünde hem birey hem de toplum düzeyinde çalışmalar yürütür. Kadınların nitelikli mesleki eğitim almaları yönünde çalışmalar yapar ve toplumda kadın istihdamının artırıl-

ması yönünde bilinçlendirme kampanyaları, istihdam projeleri, bilimsel toplantılar, lobicilik ve savunuculuk faaliyetleri yürütür. Daha önce de ifade edildiği gibi istihdam yaşamına kadınların girmesiyle hedefe ulaşılmış olmaz. Kadınların eşit işe eşit ücret almasında, çalışma saatlerinin düzenlenmesinde ve sosyal güvenlik haklarının sağlanmasında sosyal hizmet uzmanları, baskı grubu olurlar, lobicilik yaparlar ve kadınların haklarını savunmak için gerek kamuda gerek sivil toplumda savunuculuk rollerini üstlenirler. Kısacası sosyal hizmetin kadın istihdamı konusundaki nosyonu, ilk önce kadınların istihdam yaşamına girmesini desteklemek, daha sonra ise istihdam ve aile yaşamında sosyal ve ekonomik haklar çerçevesinde bir eşitliğin sağlanmasına aracılık etmektir.

Sosyal hizmet mesleğinin, genelde bütün sosyal sorunlara özeldir ise kadın istihdamına yönelik uygulamalarını yürütürken temel aldığı dayanak, self-determinasyondur. Sorunu yaşayan müracaatçıyı, "özne" olarak görebilmek, diğer ifadeyle, değişimin baş aktörü olmasına katkı vermek önemlidir. Kadın, değişim sürecinin edilgen üyesi olmamalı, kendi sorununun bilincinde olması için güçlendirilmeli ve aktif konuma geçmelidir. Kendi sorununun farkında olmayan biri için onun adına bir şeyler yapmak, kuşkusuz soruna kalıcı çözümler getirmeyecektir. Sosyal hizmetin

temel felsefesi gereği, *kadın için değil kadın ile birlikte çalışmak* gereklidir. Özetle ifade edilecek olursa, kadının istihdam piyasasında etkili olması ve güçlendirilmesi sürecinin temel dayanakları arasında yer alan self-determinasyon ilkesi ile sosyal hizmetin temel hedefi olan sosyal adalet arasında oldukça hassas ve birinin diğerini tamamladığı bir denge bulunmaktadır. Yalnızca sosyal adalet ilkesi üzerine kurulu toplumsal bir yapıda birey, edilgenlik tehdidi ile yüz yüze kalır. Değişimin kendisi açısından doğurduğu sonuçlara razı olan bir konuma düşebilir. Tek başına self-determinasyonun egemen olduğu bir yapı ise açıkça sosyal adaletten uzaklaşılması ve toplumsal bilincin örselenmesi tehlikesini doğurur. Bu bakış açısı, sosyal hizmet disiplini açısından kadın istihdamı sorununun nasıl ele alınacağına ve sosyal adalet hedefinin nasıl karşılanacağına ilişkin teorik bakışı ortaya koymaktadır.

Sosyal hizmet mesleğinin kadın istihdamı bağlamında büyük önem verdiği bir kavram ise *güçlendirme*dir. Kadının güçlendirilmesi; kendi yaşamında daha fazla otoriteye sahip olmasını, yeni deneyimler yoluyla kendi kişisel potansiyelini keşfetmesini içerir. Kadınlar ancak güçlü olduklarında toplumdaki rol ve kalıplarla mücadele edebilirler. Kadın çalışma yaşamına girdiğinde ailedeki statüsü ve ona duyulan saygı artar. Aile

kararlarında onun da görüşü eşit değerdedir ve kendi ilgilerini ve tercihlerini daha gür bir sesle savunabilir (Nachtwey, 2001: 5).

Bu temel felsefe ve nihai hedef çerçevesinde, genel olarak kadın istihdamı sorununa yönelik olarak sosyal hizmet uzmanları şu rolleri üstlenebilir: istihdam yaşamına girme veya istihdam yaşamında bulunma ile ilgili sorunlara sahip kadınların toplumda var olan hizmetlerden yararlanması için arabuluculuk yapar. Kadın istihdamı ile ilgili var olan sorunların çözümüne ve kadınların haklarını elde etmesine yönelik olarak düzenlemelerin yapılması, politikaların oluşturulması ve programların oluşturulması için savunuculuk yapar. Bunlarla birlikte uzman, kadın istihdamına yönelik olarak toplumda var olan kaynakları, grupları ve organizasyonları harekete geçirir; toplumda var olmayan kaynakları oluşturur, var olan kaynakları ise geliştirir. Ayrıca uzman, istihdam konusunda çeşitli sorunlar yaşayan kadınlara danışmanlık yapar, bu alanda çalışan diğer uzmanlarla ve kurumlarla işbirliği yaparak onların bilgi ve becerilerini geliştirmeye yönelik çalışmalar yürütür. Araştırma boyutunda ise sosyal hizmet uzmanı, kadın istihdamı konusunda veri toplar, bu verileri analiz eder ve sonuçlarını yayımlar.

Sosyal hizmet uzmanları kadın sorunları ve kadın istihdamına yönelik olarak mesleki çalışmalarını yoğun

olarak Toplum Merkezlerinde ve Kadın Sığınmaevlerinde yürütür. Bununla birlikte kadın müracaatçıların hizmet alabileceği her yerde kadınlara yönelik hizmetler yürütülür. Bu hizmetlerin yürütülmesinde kadınlara yönelik bir "pozitif ayrımcılık" yapmak ve kadın sorunlarını önemseyerek hizmetler planlamak son derece önemlidir. Daha özel olarak kadın istihdamını geliştirme yönünde sosyal hizmet uzmanları, kadınlara meslek edindirilmesi ve sonrasında ekonomik olarak destekleyerek iş sahibi olmalarına katkı verilmesi yönünde çalışmalar yürütür.

Sonuç

Kadın geleneksel aile yapısı içerisinde yıllar boyu statüsü düşük ve ikincil planda görülmüştür. Tüm toplumlarda kadın haklarının giderek gelişmesine, eşitliğe yönelik yeni yasaların ve politikaların oluşturulmasına rağmen geleneksel kadın imajı ve rolleri kırılmamıştır.

Türkiye'de kadın haklarının korunmasına ve eşitliğin sağlanmasına yönelik kanuni düzenlemeler ve gelişmeler gerçekleştirilmiştir. Bu düzenlemeler, kadın istihdamı ile ilgili boyutları da içermektedir. Ancak görülmektedir ki; oluşturulan hukuki düzenlemeler işlevsellikten oldukça uzaktır. Önemli olan, yasaların oluşturulması değil uygulanması ve toplum tarafından içselleştirilmesidir.

Bu sorunlar temelinde, sosyal hizmet mesleğinin işlevlerini de vurgulamak gereklidir. Kadın ve kadın sorunları her zaman sosyal hizmet mesleğinin odağında olmuştur. Özelde kadın istihdamı ise sosyal hizmet mesleğinin ilgilenmesi gereken önemli sorun alanlarından birisidir. Kadın istihdamı; kadınların toplumsal statülerinin yükseltilmesi, ekonomik bağımsızlıklarını elde etmeleri ve aile içi ilişkilerde aktif olarak söz sahibi olabilmeleri için son derece önemlidir. Sosyal hizmet mesleğinin yürütücüleri olan sosyal hizmet uzmanları, toplumda kadınların güçlü olmaları, kendi haklarını savunabilecek şekilde örgütlü olmaları ve ailede kadının statüsünün erkeğin statüsüyle eşit olması için profesyonel faaliyetlerde bulunur. Bu faaliyetler, sadece bir kadın kuruluşunda çalışma yoluyla olmayabilir. Sosyal hizmet uzmanları özürsüzlük, suçluluk, yoksulluk gibi bütün alanlarda görev yaparken kadınlara yönelik pozitif ayrımcılık içinde olmalıdır.

Sosyal hizmet mesleğinin kadın sorunları ve özelde kadın istihdamı sorununa karşı duruşu nettir. Bu bir insan hakları ve sosyal adalet sorunudur. Toplumda eşitliğin oluşması yönünde sosyal hizmet uzmanları, gerekli tüm profesyonel uygulamaları yürütmekle yükümlüdür.

Sonuç olarak; 21.Yüzyıl'da kadın erkeğe eşitsizliği hala ciddi bir sorun olarak karşımızdadır. Bu eşitsizliğin

kendini gösterdiği, önemli bir alan da kadınların istihdama girmesidir. Ekonomik bağımsızlığını elde edemeyen kadınlar, ailede eşlerine bağımlı olarak yaşamakta ve şiddet gibi bir sorun yaşadıklarında kendi başlarına ayakta duramamaktadırlar. İşte tam da bu noktada sosyal hizmet, kadınların güçlendirilmesi, bilinçlendirilmesi, baş etme kapasitelerinin artırılması ve toplumda haklarını elde etmiş güçlü bireyler olmalarının sağlanması yönünde hizmet yürüten bir meslektir. Etkin işleyen bir sosyal hizmet sistemi, kadın sorunlarının çözümünde ve toplumda kadın-erkek eşitliği kültürünün oluşturulmasında her zaman bir lokomotif olacaktır.

KAYNAKLAR

Akın, A., Esin, Ç. ve Çelik, K. "Kadının Sağlık Hakkı ve Dünya Sağlık Örgütü'nün Avrupa'da Kadın Sağlığının İyileştirilmesine Yönelik Stratejik Eylem Planı" 15.06.2007

http://www.huksam.hacettepe.edu.tr/dosyalar/kadinin_saglik_hakki.pdf

Aslan, D. "Bir Sağlık Sorun Alanı Olarak Kadın ve Beslenme" 15.06.2007
http://www.huksam.hacettepe.edu.tr/dosyalar/bir_saglik_sorunu_olarak.pdf

Cam, E. (2003) "Türk İstihdam Politikasında Çalışan Kadınlar ve Uygulanan Politikalar". *Çelik -İş Sendikası Dergisi*, Eylül-Ekim Sayı 13.

Carter, B. ve Mcgoldrick, M. (1999) *The Expanded Family Life Cycle: Individual, Family and Social Perspectives*. Third Edition. United States: Allyn And Bacon.

Çelebioğlu, M. (1997) "Esnek Çalışma Şekillerinin Kadınların İşgücüne Katılımına Etkisi". Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi Bölümü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Eser, Ş. (1997) Part-time Çalışmanın Türkiye'de Kadın İstihdamına Etkisi. Ankara: Aile Araştırma Kurumu Yayını no: 98.

Eyuboğlu, D., Incir, G., Ilgaz, N., Fidan, E. ve Ince, Y. (2000) *Bankacılık Sektöründe Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık*. Ankara: T. C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü.

Eyüboğlu, A., Özer, Ş. ve Tanrıöver, H. (2000) *Kentlerde Kadınların İş Yaşamına Katılım Sorunlarının Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Boyutları*. Ankara: T. C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü.

İş Kanunu. Kanun Numarası: 4857. Kabul Tarihi: 22/5/2003. Resmi Gazetede Yayımlanma Tarihi: 10/6/2003. Resmi Gazetede Yayımlanma Sayısı: 25134

Kadın 2000: 21. Yüzyıl İçin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Kalkınma ve Barış (Pekin+5). (2000) Ankara: T. C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü.

Kadın İstihdamı Zirvesi Sonuç Bildirgesi (2006) İstanbul: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu Yayını.

Kaplan, E. T. (2000) "Kadın İşçilerin İş İlişkilerinden Doğan Hakları ve Korunması". *Hukukta Kadın Sempozyumu*, 2. Baskı. Ankara: T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü.

Koray, M., Demirbilek, S. ve Demirbilek, T. (1999) *Gıda İşkolunda Çalışan Kadınların Koşulları ve Geleceği*. Ankara: T. C.

Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü.

Mardin, N. B., Tulun, A. M. (2000) Sağlık Sektöründe Kadın. Ankara: T. C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü.

N. Jodi (2001) Women, Employment and Possibilities for Empowerment: A Comparative Analysis of Morocco, Algeria and Tunisia. A Dissertation of Doctor of Philosophy at tje University of Wisconsin Milwaukee

Özdamar, D. (2002) *Türk Hukukunda Özellikle Türk Medeni Kanunu Hükümleri Karşısında Kadının Hukuki Durumu*. Ankara: Seçkin Yayınevi.

Özsoy, Z. (1993) *Gender Differences In Career Development: A Case Study In Banking Sector*. Ankara: ODTÜ. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Sargın, D. (1992) "Türk Çalışma Hayatında Kadının Yeri". Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi Bölümü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Saruhan, A. ve Demirel, Ö. (2001) "Kadının Toplumsal Statüsü", 1. *Ulusal Aile Hizmetleri Sempozyumu*, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Sosyal Sigortalar Kurumu Kanunu. Kanun Numarası: 506. Kabul Tarihi: 17.07.1964. Resmi Gazetede Yayımlanma Tarihi: 01.08.1964. Resmi Gazetede Yayımlanma Sayısı: 11779

Türkiye İstatistik Kurumu Resmi Web Sitesi.

http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?tb_id=25&tb_adi=İşgücü%20İstatistikleri&ust_id=8, 15.03.2007

"Türkiye'de Kadının Durumu". (1994) 4. Dünya Kadınlar Konferansı Türkiye Ulusal Raporu. Ankara: T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü.

Türmen, T. "Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Sağlığı" - 25.06.2007

http://www.huksam.hacettepe.edu.tr/dosyalar/toplumsal_cinsiyet_ve_kadin.pdf

Yıldırım, A. (1997) "Sosyal Hizmet ve Kadın Politikası Üzerine Aykırı Sözler", 4. Ulusal Sosyal Hizmetler Konferansı Tebliği, Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Genel Merkezi Yayını.

Yücel, A. (1991) "Türkiye İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Mevzuatında Kadın İşçilerin Yeri ve Sorunları". Ankara: Gazi Üniversitesi Kazaları Araştırma ve Önleme Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

ÖZET

Kamu yönetiminin yeniden düzenlenmesi hep ilgi odağı olmakla birlikte, son yıllarda gündeme gelen yönleriyle de tartışılır olmuştur. Bu çalışmada, "kamu yönetiminin yeri" tartışmasının, kamu hizmeti ve sosyal hizmet anlayışına yansımalarının daha başka sorunlar da getirebileceğine değinilmektedir. "Kamu yönetimi arayışında" sosyal devletin önemli bir yol gösterici olduğu vurgulanabilir. Bu bağlamda, sosyal hizmet yönetimi ve vatandaş beklentilerine kısaca değerlendirilmekte; sosyo-ekonomik gelişme ve değişimleri gözeten, dengeli toplumsal çözümler üretilebilmesine duyulan gereksinime işaret edilmektedir.

Anahtar sözcükler : *Kamu yönetimi, sosyal hizmet yönetimi*

KAMU YÖNETİMİ TARTIŞMASI BAĞLAMINDA SOSYAL HİZMETLER

Social Services in the Context of Public Administration Debate

M. Kemal ÖKTEM*

* Hacettepe Üniversitesi İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Doç. Dr.

ABSTRACT

As any reform attempt in public administration has always attracted a good deal of attention, recent reform movements opened a new era of public debate. In this article, it has been discussed that discussions on "the place of public administration" and their reflections on the public service and social work may bring up some more problems. It could be emphasized that social state would serve as a guide in the search of a public administration model. In this respect, social work administration and expectations of citizens has been briefly elaborated upon while pointing out the need for an ability to solve social problems in a balanced way that would also concern itself with social and economical changes.

Key words: *Public administration, social work management*

Giriş

“Kamu Yönetimini Yeniden “Keşfetmek” (Reinventing Government) üzerine, 1999’dan bugüne düzenlenen küresel forum biçimindeki toplantıların yedincisinin 2007’de Viyana’da düzenlenmesinin düşündürdükleri üzerine bir çerçeveden yola çıkan bu çalışmada; kamu yönetimi konusu ve gelişmeler bağlamında sosyal hizmet yönetimine kısaca değinilmesi amaçlanmaktadır.

Kamu Yönetiminin Yeri

Kamu yönetimi kavramındaki “kamu-sallık” (publicness) kavramını araştırmak karmaşık bir süreç olabilir. Tarihten gelen kaynakların yeniden ‘formüle’ edilmesiyle, kamu yönetimi, çağdaş kurumsal tasarıma uyarlanmıştır. Kimi yazarlara göre, liberal modeldeki kamusalın, kurucu anlamlarından ilki, ‘bireyci’ biçimdir: Özel alan (private sphere), gerçekte önceliklidir ve tanınabilen her şeyin üzerindedir. Buna karşılık kamusal alan, özel alanların toplamıdır, yapay bir kurgudur, bağımsız bir statüsü yoktur (Pesch, 2005: 176-177). Ancak, ikinci biçimdeki anlamıyla, kamusal alan ‘organiktir’, özel alanlar toplamından yapısal olarak önce gelir, dağınık özel alanları örgütler, bütüleştirir ve ortak kimliğini taşır. Bu belirleyici anlamlara ek olarak, kamu yönetimine güçlü ideolojik ve ahlaki anlamlar da yüklenmiştir. Üçüncü bir açılımda ise, kamusalın bireyci biçimiyle,

madalyonun diğer yüzünde iktisadi değişken bulunur; özel alan piyasada iken; kamusal alan devletin altında özdeşleşir. Kamu-özel ayrımında bu genel yaklaşım söz konusudur. Sonuçta, kamu yönetimi, özel işletme yönetimine karşılık, devlete ait olan yönetimdir (Pesch, 2005: 178).

Verimlilik ve etkinlik amaç olarak sunulurken; kamusal ve kamu yararı verimliliği engelleyen öğeler gibi algılanırsa, yanlış bir yargıya varılabilir; aslında kamu yönetiminin varlık nedeni kamu hizmeti, kamu yararı ve kamusal kavramlarıdır, kazanç amacı gütmemesidir (Şahin, 2005a). “Kamu hizmetleri ‘metalaştırılırsa’, vatandaşlara sağlanan sosyal haklar sınırlandırılabilir” (Ataay, 2005) uyarısına karşılık, bu riskin iyi analiz edilmesi gerekmektedir.

Kamu yönetimi işlevleri, yasama ve yargı işlevleri dışında kalan ve fakat yasama ve yürütmenin saptadığı yönde, hukuk sınırları içinde toplumun yaşantısını sürdürmesi için yürütülen kamusal etkinliklerdir (Gözübüyük 2005: 6-7): Amacı, kamu yararının sağlanmasıdır; konusu, toplumun gereksinimlerini karşılayabilmektir, işlevler ve bunları yürüten görevliler süreklidir; hukuka uygun olarak yönetsel kuruluşlarca kendiliğinden yürütülür.

Disiplinler arası niteliğiyle, “kamu yönetimi çekirdeğinin” yakın çevre-

sinde hukuk, siyaset bilimi ve işletme yer alırken; sosyal hizmet, tıp, mühendislik, psikoloji, lojistik, sosyoloji, iktisat, antropoloji, kriminoloji gibi diğer çeşitli konularla da sarmalanmıştır (Shafritz ve Russell, 2000: 26). Kamu hizmeti “heyecanı ve önemi”, 5000 yıldan eski tarihi boyunca korumakta; kamu görevlileri için “tehlike ve fırsatları” olan bir “macerayı” andırmaktadır (Shafritz ve Russell, 2000: 35). Kamu yönetimi hem doğrudan “kamu görevlileri eliyle” hizmet yürütür; hem de dolaylı olarak, “özel hizmet sözleşmeleri” yoluyla hizmet satın alıp vatandaşa mal ve hizmet üretimini sağlar (Shafritz ve Russell, 2000: 8): ABD’de Reagan ve İngiltere’de Thatcher Yönetimi dönemlerinde, 1980’li yıllarda yaygınlaşan özelleştirme ‘esintileriyle’; ‘kazanç amacı gütmeyen’ sosyal hizmet kurumları, kamunun her üç dolarından ikisini harcamaya başlamıştır. Özelleştirme, ‘dünyadaki toplam kamu yönetimi miktarını azaltmamakta; yalnızca farklı biçimler almaya zorlamaktadır’.

Küreselleşme koşullarında ‘devletin küçültülmesi söylemi’, sosyal devlet kurumlarının tasfiyesine (Güzelsarı, 2004: 128-129) yol açabilir: Bu sürecin ‘perdelenmesinde’ devreye giren ‘kamu işletmeciliği yaklaşımı’, ‘işlevsiz kamu kurumları’ yerine; ‘şirket mantığında işleyecek’ yapılanmayı önerebilir. Ancak, kalkınma sorunlarının çözülmemesi, ‘yönetişim’

söylemiyle ‘piyasalaştırılan devlet’ modelini öne çıkarmak isteyebilir. Yönetim-siyaset ayrımı ve yönetimin tekniğe indirgenmesiyle, ‘teknokrat kadronun’ büyümesi süreci yaşanabilir. ‘Devlet-piyasa ortaklığı’ söylemiyle, ‘neo-liberal yapılanma sürecine meşruiyet kazandırılmaya çalışılabilir’.

Sosyal devleti, ‘ekonomik sorunların sorumlusu ilan eden’ ve ‘yerine tüccar devlet anlayışını’ öne çıkarmak isteyen yaklaşımlar olsa da küreselleşmeyle birlikte bozulan gelir dağılımı nedeniyle, daha fazla sosyal devlete gereksinim duyulmakta, sivil toplum kuruluşlarının bu yeri doldurması ‘hayalden’ öte gidememektedir (Şahin, 2005). Bir diğer görüşe göre; Fordist birikim rejiminden postfordist birikim rejimine geçişle birlikte yeniden yapılanmada, sosyal devlet modeli yerine “yönetişimci devlet” modeline odaklanılmıştır (Şahin, 2005b). “Yönetişimci devlet” modeli, merkezi planlama anlayışını bırakmakta, toplum yararına değil; toplulukların çıkarlarına dayanan, parçacıl bir kalkınma ve planlama anlayışını gütmektedir. Türkiye, 1980’lerin başında, küreselleşmeyle bütünleşme sürecine girmiş; “yönetişimci devlet” anlayışı VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planında resmen ifade edilmiştir.

Toplum için gerekli, örneğin savunma, güvenlik, kamu sağlığı, toprak ve su kaynaklarının korunması gibi

tüm mal ve hizmetlerin piyasa sisteminde (market system) üretilmemesi, serbest piyasa rol oynasa da 'adil rekabet, tüketicinin ve üreticinin ve dolayısıyla toplumsal düzenin korunması' için düzenlemeler yapılması gereği (Polatoğlu, 2000: 43-48) "kamu yönetiminin" (public administration) yerinin daha iyi anlaşılmasını sağlayabilir.

"Kamu politikasının uygulanmasında kamu kurumlarının yönetimi" biçiminde tanımlanabilen kamu yönetiminin (Polatoğlu, 2000: 45) yerini saptarken; kamu ve özel kurumlar arasındaki ayrımları değerlendirmek yararlı olabilir. Belirli amaçların gerçekleştirilmesi için kurulmuş toplumsal birimler olarak kamu ve özel örgütler, personel alımında belirli niteliklerdeki herkese açık yazılı yarışma sınavları (open competitive examination), komuta birliği (unity of command) gibi benzer ve evrensel yönetsel teknik ve yöntemleri kullanırsa da kamu yönetimi birçok noktada özel yönetimden ayrılmaktadır. Örneğin (Polatoğlu, 2000: 45-47):

1. Kamu politikası (public policy) siyasal organlarca oluşturulur ve kamu yönetiminin işleyişini düzenleyen yasayla desteklenir, bürokratin yaptığı her şey yasayla yetkilendirilmiş olmalıdır, kamusal değerler (ve araçlar) gözetilerek, kamu politikaları yerine getirilir,
2. Kamu yönetimi, kamuoyunun eleştirilerine açıktır, hem iyi ve kaliteli bir işleyiş olmalı hem de buna kamunun ikna edilmesi gerekmektedir, "kamu yararını" (public interest/benefit) koruma ve ussal kaynak kullanımı (rational use of resources) ilişkisi, verimlilik bakımından karmaşık işlemlere de neden olabilir,
3. Özel kesimin kazanç dürtüsü (profit motive) bir diğer farklılıktır,
4. Çalışma koşulları ve ücretler farklıdır, özel kesimde, ücretler daha esnek veya daha yüksek olabilir,
5. Kamu hizmetleri kamu tarafından ortak olarak tüketilir, bireysel maliyet belirlenmesi güçtür, kamu yararına üretilen ve pazarlanamayan bu ürünleri başkası kim ve nasıl üretebilir?
6. Kamu kurumlarına her toplumda gereksinim duyulmaktadır,
7. Hükümetin 'uygulamalı' ya da 'işletme' (business) boyutunu kamu yönetimi sağlar,
8. Yürütme, yasama, yargı alanlarını kapsar; ancak, yürütme (executive) ile özdeşleştirilmiştir,

9. Kamu yönetimi tanımlamak ve sınırlarını çizmek oldukça güçtür; hızla değişen siyasal çevrede, toplumun büyük amaçlarıyla ve gerekli kaynakların geliştirilmesiyle ilgilidir,
10. Kamusal mal ve hizmetlerin üretiminde, insan davranışı ve işbirliği içindeki grup çabasıyla ilintilidir, geniş bir alanı kapsar, karmaşık bir çalışma, çabalama ve denemedir (endeavour), kurumsal ve bireysel etkinlikleri içerir,
11. Kamu yönetimi kuramının "güçü ve de sınırlılığı" çeşitli disiplinleri kapsamasındadır.

Anayasal, yasal, tarihsel (siyasal) ya da yapısal, betimsel (genel yönetim), bütçe, personel, verimlilik, etkinlik, etkililik gibi yaklaşımlar ve ötesinde, davranışsal, işlevsel, sistemli, çağdaş, toplumun beklentilerini, hem kamu kurumu ve yönetimi, hem de çevresiyle etkileşimini gözetebilen yaklaşımlar (Polatoğlu, 2000: 48-58) gerektirmektedir. "Kamu yararının" korunması ve etik yönetimin sağlanması, 'kamu görevlisinin doğrudan seçmene sorumlu' olmaksızın takdir yetkisini sorumlu olarak nasıl kullanabileceği' (Polatoğlu, 2000: 58'de Rohr, 1990) konuları toplumun gündemine gelmekte, öte yandan, siyasete ve kamu örgütlerine olan güvenin azaldığı görülebilmektedir. Değişen koşullarla artan karmaşıklık-

ta, kamu yönetimine ve sorunlarına hangi açıdan ve nasıl bakılacağı sorusu karşısında, bütüncü yaklaşımlara gerek duyulmaktadır.

Bürokratik çalışma ortamının yarattığı kalıp ve davranışlarla, "yeteneklerin yetersizlikler ya da kör noktalar" gibi işlemesi söz konusu olabilir, bu durum sosyal hizmet kurumları için de risk oluşturabilir (Smith ve O'Hara, 1992: 243'de Merton 1940). Etkililiğin güvenceye alınması için, "potansiyel bir gölge kurum" gibi işleyen, "paralel/yardımcı" (collateral) bir gayriresmi (informal) yapının; ('çapraz işlevsel planlama takımı' gibi) uzman, ilgili ve istekli personelden oluşup 'sorun yönetim birimi' gibi gerektiğinde devreye girmesi düşünülebilir (Smith ve O'Hara, 1992: 251'de Kilmann 1987).

Kamu Yönetimi Arayışı

Kamu yönetimi arayışı şu dizelerdeki gibiyse, durumun vehametini kavramak ve hem kamu yönetimini hem de vatandaşı rahatlatacak çözümler üretmek gerçekten gerekmektedir: "Günüşiğında yola koyuldum, elimde kandil gözümde mendil". Ancak, "nasıl bir kamu yönetimi, nasıl bir reform?" sorularına dikkatle yanıt aramak da önem kazanmaktadır. Kimi görüşlere göre reform gecikmiştir, "kanun çıkartmakla reform yaptığını düşünmek ham bir hayal"dir ve 2003'deki bir toplantıda İçişleri eski Müsteşarı Teoman Ünüsan'ın "re-

form böyle yapılmaz, çıkacak kanunun bazı maddeleri mutlaka veto edilir, ortaya ne eskisi ne yenisi olan ... bir kamu idaresi çıkar” öngörüsü aktarılmaktadır. Yeniden yapılandırma yerine, yeni süreçlere ve yöntemlere ilişkin yenilikler önerilmektedir (Türküne 2007: 11, 7). Kimine yazarlara göre, ‘Anayasa’ya aykırılık eleştirisi haklı olmakla birlikte, küresel etkiler yadrganacak ve tamamen kaçınılacak bir şey değildir (Bilgiç 2007: 17’de). Ancak, “küresel güçlerin dünya pazarlarını çıkarları doğrultusunda düzenleme girişimlerine” dikkat ederek, idarenin temel ilkelerinden olan ‘idarenin bütünlüğü’ ilkesini koruyarak, Anayasa’ya uygunluğu gözeterek, denetimde etkinliği sağlayacak gerçekçi birimler oluşturarak, bağımsız yargıyı geliştirerek (Bilgiç 2007: 17’de Güler 2003) çözüm üretmekte yarar görülmektedir.

Öte yandan, bir uluslararası (ya da küresel) yaklaşım örneğinde, “kamu yönetimi forumu” konulu, yönetişimi ve kamu yönetimini geliştirmek gereğine yanıt vermek üzere bir toplantı düzenlenmektedir. Çeşitli ülkelerde ve farklı konularda odaklanan toplantıların önceki konu başlıkları şunlardır (7th Global Forum, 2006):

1. *21. Yüzyılda Kamu Yönetimi Stratejileri (Strategies for 21st Century Government)* (ABD, 1999). Öte yandan, Türkiye’de “stratejik yönetim” kavramını

eleştiren, yanılısamalarını değerlendiren ve “Yeni Kamu İşletmeciliği” yaklaşımında, hem uygulamayı hem de inancı sorgulayan görüşler de bulunmaktadır (Akdoğan 2006).

2. *21. Yüzyılda Demokratik Devlet ve Yönetişim (A Democratic State and Governance in the 21st Century)*, (Brezilya, 2000)
3. *Demokrasi ve Kalkınmanın E-Devlet Aracılığıyla Güçlendirilmesi (Fostering Democracy and Development through E-Government)*, (İtalya, 2001)
4. *Vatandaş, Özel Sektör ve Kamu Yönetimi: Demokrasi ve Kalkınma İçin Diyalog ve Ortaklık (Citizens, Businesses, and Governments: Dialogue and Partnerships for Democracy and Development)*, (Fas, 2002)
5. *21. Yüzyılın Kamu Yönetiminde Yenilikçilik ve Kalite (Innovation and Quality in the Government of the 21st Century)*, (Meksika, 2003)
6. *Katılımcı ve Şeffaf Yönetişime Doğru (Toward Participatory and Transparent Governance)* (Güney Kore, 2005)
7. *Kamu Yönetimine Güvenin İnşası (Building Trust in Government)*, (Birleşmiş Milletler, Avusturya, 2007)

Yukarıda sıralanan konu başlıklarının ne denli yaygın ve uluslararası ölçekte olduğu ya da her bir ülkenin hangi özel durum ve sorunlarla karşı karşıya kaldığı sorusu, bir başka araştırma konusudur. Öte yandan, Birleşmiş Milletler'in evsahipliğinde Avusturya'nın başkenti Viyana'da yapılacak olan toplantıda, "güven" (trust) konusu, kamu yönetiminin kapasitesi bağintısında ve yokluğunun maliyeti açısından işlenecektir. Güven konusunun uluslararası ortamda ne kadar karmaşık olduğu, sağlanmasının güçlükleri ve genel kapsamlı bir yaklaşım gerektirdiği; hemen her gün basına yansıyan olaylarda görülebilmektedir. Örneğin "nükleer silahsızlanma" konferanslarında ülkeler arası 'gizli' görüşme ve pazarlıklar düşündürücüdür. Anlamı açısından bakıldığında, güven kavramının; sorumluluk, bakım, koruma, mutemetlik, güvenmek, inanmak, ümit etmek, ummak gibi açılımları olabilir (Sözlük, 2006). Yönetişimde gelişmeler ile vatandaşın güvenini kazanmayı sağlayan strateji ve yeniliklerin oluşumu da araştırılmak istenmektedir. 'Verimli, sorumlu, etkili ve şeffaf bir kamu yönetiminin; kamu politikalarının ve uluslararası anlaşmaya varılmış amaçların uygulanmasında önemli bir rol oynayacağı' kabul edilmektedir. Kamu yönetiminin "kapasitesinin" güçlendirilmesi gereği vurgulanmaktadır. "En iyi uygulama" (best practice) örneklerinin ve farklı seçeneklerin tartışılacağı

toplantıya, devlet başkanları, başbakanlar, bakanlar, milletvekilleri, bürokratlar, uzmanlar, uluslararası kurumlar ve gönüllü toplum kuruluşları temsilcileri gibi çeşitli kesimlerin katılımı planlanmaktadır. Böylelikle, deneyimlerin paylaşılacağı, uluslararası işbirliğinin geliştirileceği bir ortamda, "kamu yönetiminin kapasitesinin güçlendirilmesi ve yönetişimin kalitesinin geliştirilmesi hedeflerine doğrudan katkı sağlanması amaçlanmaktadır (7th Global Forum, 2006). Örneğin bu toplantıda işbirliği yapan 30'a yakın kurumdan bazıları şunlardır: Birleşmiş Milletler Kamu Yönetimi Uzmanları Komitesi (24 akademisyen ve uzmandan oluşmaktadır) (United Nations Committee of Experts on Public Administration (CEPA)), Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal İşler Dairesi (United Nations Department of Economic and Social Affairs (UNDESA)), Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (United Nations Development Programme (UNDP)), Birleşmiş Milletler Yönetişim Merkezi (United Nations Governance Centre (UNGC)), Dünya Bankası (World Bank), Fransa Dışişleri Bakanlığı, Avusturya Dışişleri Bakanlığı, İtalya Kamu Yönetimi Bakanlığı, Avustralya Queensland Eyaleti, Afrika Yönetişim Enstitüsü (Africa Governance Institute (AGI)), Harvard Üniversitesi Kennedy Kamu Yönetimi Okulu Demokratik Yönetişim ve Yenilik Enstitüsü (Ash Institute for Democratic

Governance and Innovation, Kennedy School of Government, Harvard University), Dubai Kamu Yönetimi Okulu, Uluslararası Bütçe Projesi (International Budget Project (IBP)), Uluslararası Yönetim Bilimleri Enstitüsü (International Institute of Administrative Sciences (IIAS)), Uluslararası Seçim Sistemleri Vakfı (International Foundation for Election Systems), Kyung Hee Üniversitesi, Belediye Kalkınma Ortaklığı (Municipal Development Partnership (MDP)), (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD)), New York Üniversitesi Robert Wagner Kamu Hizmeti Okulu (Robert Wagner School of Public Service at New York University), Dünya Vatandaş Katılım Birliği (World Alliance for Citizen Participation (CIVICUS)).

Vurgulanan başlıkları göstermesi bakımından, hazırlanan rapor konularına bakıldığında; "Katılımcı Yönetişimde Dünya Kamu Yönetimi Raporu"nın yanı sıra toplantıyı destekleyen Birleşmiş Milletler yayınları şunlardır (7th Global Forum, 2006): *Kamu Yönetiminden Yönetişime (From Government to Governance)*; *Yönetişimin Yerelleşmesi: Yetki Göçerimi, Kapasite ve Ortaklıklar (Decentralizing Governance: Devolution, Capacity, and Partnerships)*; *Binyılın Kalkınma Amaçları İçin Yönetişim (Governance for the Millennium*

Development Goals (MDGs)); *Krizdeki ve Kriz Sonrasındaki Ülkelerde Güven İnşası (Building Trust in Crisis and Post-Crisis Countries)*; *Yönetişim ve Kamu Yönetiminde Yenilikler: İşleyen Modelin Örnek Alınması (Innovations in Governance and Public Administration: Replicating What Works)*. Yine bu yayınlarda da 'yönetişim, etik ve yerellik gibi kavramların üzerinde durulduğu saptanabilmektedir.

Toplantıda ele alınacak genel başlıklar ise şunlardır (7th Global Forum, 2006):

1. "Vatandaş Beklentileri ve Kamu Yönetimine Güven" (Citizen Expectations and Trust in the State),
2. Şeffaf Yönetişim ve Bilgi Erişimiyle Güven İnşa Etmek" (Building Trust through Transparent Governance and Access to Information),
3. "Daha İyi Hizmet Erişimi ve Sunumu Yoluyla Güven İnşa Etmek" (Building Trust through Better Access to and Delivery of Services),
4. "Gönüllü Kuruluşların Süreli veya Ücretli Katılımı" (Civil Society Engagement and Participation),
5. "Seçimler, Parlamentolar ve Vatandaş Güveni" (Elections, Parliaments and Citizen Trust),

6. "Kamu-Özel Ortaklığıyla Güven İnşası" (Building Trust through Public-Private Partnerships),
7. Kriz ve Kriz Sonrası Ülkelerde Yönetişime Tehditler" (Governance Challenges in Crisis and Post-Crisis Countries).
- Lower Wages and Increased Unemployment in Advanced Countries?); Fuat Ercan, "Keynes'in Kalkınma İktisadı Üzerindeki Etkileri: Kapitalizmin İnşası İçin Müdahalenin Meşrulaştırılması" (The Impact of Keynes on Development Economics: Legitimizing Intervention to Build up Capitalism).

Aslında öngörülebilmesi ve önlenmesi açısından ayrı bir inceleme konusu olan kriz, toplumsal, kültürel ya da ekonomik bir çok boyutta veya alanda olabilir ve farklı uzmanlıkların ilgi alanına girebilir. Örneğin ekonomik açıdan, "Genel Teori'den 70 Yıl Sonra" (1-2 Aralık 2006, ODTÜ: Ankara) Konulu Toplantıda şu tartışmalar yer almıştır: Andrew Gamble, "Keynes, Anglo-Amerika ve Hegemonik İstikrar Kuramı" (Keynes, Anglo-America and the Theory of Hegemonic Stability); Jan Kregel, "Keynes, Küreselleşmiş Uluslararası Ekonomide İşsizliği ve Mali İstikrarsızlığı Azaltacak Politikalar Konusunda Ne Söyleyebilir?" (What Can Keynes Tell Us about Policies to Reduce Unemployment and Financial Instability in a Globalised International Economy); Ajit Singh, "Hızlı Büyüyen Hindistan ve Çin Ekonomileri, Gelişmiş Ülkelerde Ücretlerin Düşmesine ve İşsizliğin Artmasına Yol Açmadan Dünya Ekonomisi ile Bütünleşebilir mi?" (Can the Fast-growing Indian and Chinese Economies Be Integrated with the World Economy without Causing

Yukarıdaki "vatandaş beklentileri, kamu yönetimine güven, şeffaflık, gönüllü kuruluşlar ve kriz gibi başlıklar, söz konusu toplantıya ilişkin bir diğer yayının içeriğiyle incelendiğinde (Aide Memoire, 2006: 5); "Kamu yönetiminin kapasitesinin geliştirilmesi başlığında; insan kaynağının geliştirilmesi, fizik ve teknolojik altyapının sağlanmasında ve mali kaynakların harekete geçirilmesinde kamu-özel kesim ortaklığı gibi tartışılan konulara da yer verdiği görülebilir. Ayrıca, kamu politikaları önlemlerinin sürdürülebilirliği, kamu yönetiminde eşgüdümün geliştirilmesi, tutarlı ve açık iletişim gibi konulara değinilmiştir. "Yerel katılımı" yoksulluğun azaltılacağı vurgulanmaktadır. Tabii, ek yatırımla sağlanacak olan e-devlet desteğiyle de yine yoksulluğun artmasının önlenmesi, toplumsal koşulların ve doğal çevreyi korumanın, daha iyi hizmet sunumunun sağlanacağı ümit edilmektedir (Aide Memoire, 2006: 6). Seçim sürecinin iyileştirilmesiyle, sorumlu siyaset ve yoksul kesimlerin gereksinimlerine daha duyarlı, denetim ve denge ku-

rabilen bir temsili sistem oluşturulması öngörülmektedir (Aide Memoire, 2006: 6-7). Hesapverebilirlik, saydamlık ve hem kamu hizmetinde etik, hem de özel kesimde toplumsal sorumluluk alanlarındaki gelişimin, toplumsal, siyasal ve ekonomik gelişimi olumlu etkilediği ifade edilmektedir. Çeşitli grupların ve vatandaşın, siyasa oluşturma sürecine katılımı ve diyalogunun; toplumsal gelişmelerin azaltılması, karşılıklı yararlı amaçlara ulaşılması, güven oluşumu ve de tüm toplumun gönenci için önemli olacağı belirtilmektedir (Aide Memoire, 2006: 8).

Sosyal Hizmet Yönetimi

1961 Anayasası gibi 1982 Anayasası da, Cumhuriyetimizi "sosyal bir hukuk devleti" olarak nitelendirmiştir (Gözübüyük 2005: 32-33). Tartışmalara yol açan "sosyal devlet" in, "Kamu Yönetimi ve Sosyal Güvenlik Reformları" karşısında değişimi söz konusu gibi görünmektedir (Gül ve Gül 2006). Öte yandan, çok yönlü siyasal bir kavram olarak, genelde, kişilerin sosyal durumlarını iyileştirmeyi, insanca yaşayış düzeyi sağlamayı, sosyal güvenliğe kavuşturmayı ödev edinen devleti betimlemektedir (Gözübüyük 2005: 32-33'de Anayasa Mahkemesi Kararı 1985):

"İnsan hak ve özgürlüklerine saygı gösteren, bireyin huzur ve gönencini gerçekleştiren ve güvenceye alan, kişi ile toplum arasında denge kuran,

emek ve sermaye ilişkilerini dengeli olarak düzenleyen, özel girişimin güvenlik ve kararlılık içinde çalışmasını sağlayan, çalışanların insanca yaşamaları ve çalışma hayatının kararlılık içinde gelişmesi için toplumsal, iktisadi ve mali önlemler olarak, çalışanları koruyan, işsizliği önleyici ve ulusal gelirin adalete uygun biçimde dağılmasını sağlayıcı önlemleri alan, adaletli hukuk düzeni kuran ve bunu sürdürmeye kendini yükümlü sayan, hukuka bağlı, kararlılık içinde ve gerçekçi bir özgürlük rejimi uygulayan devlettir".

Sosyal ve ekonomik hak ve ödevlerin geliştirilmesinin devlete görev olarak verilmiş olması; "sosyal devlet anlayışının" bir gereği olarak, sağlık ve eğitim gibi temel hak ve özgürlüklerin, liberal ekonomi koşullarında, tümünden özel kesime bırakılmayacağı anlamına gelmektedir (Gözübüyük 2005: 34). Ancak, gelişmiş ülkelerde ekonominin iyiye gittiği yıllarda (1970) gelişen sosyal hizmetler, 1980'lerde çocuk bakımındaki acı olaylarla artan biçimde, kamu hizmetlerinin rolünün sorgulanması döneminde (Smith ve O'Hara, 1992: 236-237) yeni bir gerçekle yüzyüze gelmiştir. 'Kamu hizmetleri arasında özel bir yeri olan sosyal hizmetler, refah devletinin (welfare state) diğer birimlerinde çözümsüz kalan bütün sorunlarla uğraşmaktadır'. Diğer kurumlarla işbirliği içinde, bireylere destek sağlamak üzere, araştırır, so-

ruşturur, kaynaklarını kullanır. Avrupa'nın en geniş "kişisel sosyal hizmetler kurumu" (Smith ve O'Hara, 1992: 240) olan İngiltere'de de "yerel yönetim" yapısı içerisinde yer alsa da, geniş merkezi ve bürokratik örgütler olarak kurulan birimlerin, kaynaklar ve karar verme açısından yerinden yönetime dönmesi üzerinde durulmaktadır. "Ayrı ve belirli" hizmetlere odaklanması gereği de duyulmaktadır. 1980'lerde, "kazanların yanı sıra kaybedenlerin de artması, daraltılan bütçe, işsizlik, kapatılan hastaneler, artan yaşlı nüfus gibi sorunlara, tek tip bir hizmet modelinin kalitesinin sorgulanması" eklenmiştir. İnsan ve topluma 'bütüncü' (holistic) bakışın getirdiği geniş sosyal politika alanında, sosyal hizmetin 'birey için anlamlı sonuçlar başarması' güçleşebilmektedir.

Sosyal hizmetin, "yönetişim" açısından da "korkunç" bir durumda olduğu belirtilebilir (Smith ve O'Hara, 1992: 237): İnsanların, genel olumsuzluklardan gelen (örneğin ekonomik kriz gibi) gereksinimlerine hizmet götürmeye çalışırken; sorunların nedenlerine incek belirli bir aracı bulunmamaktadır. Bürokratik yapının zaten kendi başına 'sıkıntı ve çelişki' üreteceği, özel kesimle ters kıyaslamalarla eleştiriler alacağı ve değişimi sınırlama eğilimi belirtilmektedir. Yasaların, sosyal hizmet kurumlarının sorunlarına bilgi ve kaynakların tam kullanımıyla çözüm getirmekten

çok; talep ve beklentileri artırdığı ifade edilmektedir. Kurumların gelişimi engellenirken; kaynaklar kısılmakta, aileyi içeren gayriresmi bakım modeliyle çoğulcu-hizmet sunumuna ağırlık verilmekte, kamu bürokrasisine karşı tavır alınmaktadır. Örneğin, kamu bürokrasisinin saygınlık (prestige), güç (power), mevki (position), personel (personnel) sayısının artırımı gibi konulara öncelik vereceği tartışmaları süregelmektedir. Serbest piyasa modeli daha az verimli de olsa tercih edilmektedir (Smith ve O'Hara, 1992: 238'de Banford, 1990). Bu durumda, "akıntıya karşı kürek çekmenin" yolları aranmalıdır (Aksoy, 2004: 48).

Sosyal politikalarda değer sistemi, sağlık ve sosyal hizmette vatandaş "müşteri" (consumer) ve "cüzdan sahibi" olarak görmeyi tercih ederse; kurumlara az kaynak aktarımı mantığı, "maliyet-yönelikli" (cost-led) bir yaklaşımı gündeme getirebilir (Smith ve O'Hara, 1992: 239). "Babacan (paternalistic) ve bürokratik refah devleti" anlayışından biraz uzaklaşılması gereği kabul edilse de yalnızca maliyet anlayışı, toplumsal gereksinimleri ve bakım modellerini yeterince dikkate alamayabilir. Örneğin, Türkiye'deki "Genel Sağlık Sigortası", biyo-siyaset açısından, "yaşanmaya değmeyecek hayat" anlayışı getirmesiyle eleştirilmektedir (Sabuktay 2006). Yalnızca "bürokratik hizmet gereklerine" (service-led)

göre değil de "gereksinimlere-yönelik" (needs-led) bir yaklaşım daha gerçekçi görülebilir (Smith ve O'Hara, 1992: 241): İnsanların durumlarını bir bütün olarak algılayan, aile ve arkadaşlarının haklı sesine kulak veren, müdahale yerine korumayı (prevention) daha etkili gören, kurumlararası işbirliğiyle çalışan, standartları tanımlayıp kalite yönetimini geliştirme gereği duyan bir model belki daha başarılı olabilir. Ancak, siyasa doğrultusunda 'yasal sınırları, yetkileri açıkca tanımlamak ve değişime olumlu yön verebilecek, sosyal hizmetleri, sosyal politikayı biçimlendirmede etkili kılacak uygun stratejileri belirleyebilmek' önemlidir. Türkiye'de ise, strateji ve stratejik planlamanın kamu yönetimine, "işletme anlayışından devşirerek" özellikle belediyelere uygulanmasında, çeşitli grupların baskın konumu, kayırmacılık gibi sorunlara da değinilmektedir (Akdoğan 2005). Yalnızca "teknoloji-yönelimli" bir yaklaşım da yeterli değildir; stratejik bir yatırım olarak, bilgi sistemleri, 'toplum bakımını desteklemeyi yeni yöntemlerle yürüten personele uygun araçları sağlayacak biçimde tasarlanmalıdır (Smith ve O'Hara, 1992: 243). Dolayısıyla tartışılan seçenekler arasında; 1. Kamu hizmeti sunumunun kesilmesi, 2. Çekirdek uzman hizmetler düzeyine budanarak gerilemesi, 3. Mali olarak kendi kendine yaşayabilen verimli işletme birimleri oluşturulması veya asıl seçenek olarak, 4.

"Yanıt veren" (responsive) proaktif örgütler geliştirilmesi seçeneği kalmaktadır (Smith ve O'Hara, 1992: 243'de Hadley ve young, 1990).

Bu seçenekteki "yanıt veren hizmet kurumu" oluşumu, başarı ve kalite vizyonu, yaratıcı düşüncüyü beslemek, ortak değerleri olası kılan yönetim tarzı, çelişkilere olumlu çözümlerle, risk almayı destekleyen analizler gerektirir (Smith ve O'Hara, 1992: 245).

Kişisel sosyal hizmet veren kurumlar arasında işbirliği açısından, güven ve kurumlararası işbirliği boyutu, ülkeden ülkeye farklılık gösterebilir (Claudius, 2006). Örneğin, Yunanistan'da, personel arasında düzenli görüşmelerin güven ve dayanışmayı artırdığı ve başarılı işbirliğinin önkoşulu olduğu görülürken; Almanya örneğinde aynı etkiyi yapmadığı saptanmaktadır. Alman toplumunda güven ve dayanışmanın bireylerin karar ve isteğine bağlı olması, güvenin işbirliği için bir önkoşul olmasını zorunlu kılmamaktadır.

"Doğru yöntem ve stratejiler" izlenebilir, uygun yapılar kurulabilirse; sosyal hizmet, geçmişte yaratılan ve yaratılan 'refah devleti' vizyonu ile sosyal hizmet personelinin vatandaş ve topluma hizmette kazanılan küçük zafetlerde kamu yönetiminin güçlü yanlarını yeniden keşfedebilir (Smith ve O'Hara, 1992: 273). Ancak, sosyal bakım ve politikanın siyasal yö-

nü, sosyal hizmetlerin etkileme yeteneği, kendi kurumlarının ne denli etkili olması sorusuna bağlanmaktadır (Smith ve O'Hara, 1992: 244). Değişim yönetimi yönetsel bir ödev olduğundan, yönetsel bilgi ve beceri gerektirir, yönetimi geliştirme programları ve farklı iş deneyimi gerekir. Eğitim ve öğretimle kişisel gelişim ile Peter Drucker'in (2005) Harvard Business Review Dergisindeki bir makalesinde belirttiği gibi, mesleki gelişimin yanı sıra gönüllü etkinliklere katılım kararının yaşantısı boyunca ülkesine katkısını etkileyeceğinden, bireyin kendini yönetmesi (managing oneself) de önem kazanmaktadır. Geniş bir açıyla bakıldığında, sosyal hizmet yöneticisinin şöylesi bilgi ve beceriler geliştirmesi gerekebilir (Smith ve O'Hara, 1992: 244):

1. Siyasa ve uygulamayı tanımlamak,
2. Toplumsal kuram ve politikayı tartışmak,
3. Stratejik düşünce geliştirmek (bu noktada bir örnek olarak, mesleğin gelişiminde önemli bir rol oynayan Hacettepe Üniversitesi, İİBF Stratejik Planlama Temel Eğitimi Programı ile personel eğitimi düzenlenmektedir, programın konuları kaynakçada sunulmuştur),
4. Dış çevreyi sürekli incelemek,

5. Kurumlarında kalite geliştirmek ve değer katmak,
6. Kurumsal performansı desteklemek,
7. Değişimi yönetmek.

“Vatandaş Beklentileri”

Küreselleşmeyle gelen ekonomipolitik düzlemde, toplumsal ilişkilerin ve de bireyin ekonomikleşmesi gerektiği ön kabulüyle dayatılan “psikanalitik” dönüşümün; hem kamu yönetiminde hem de vatandaşta ne tür yansımalar getirebileceği konusu ihtiyatla karşılanmalıdır (Köse, 2004: 188). Vatandaş beklentileri, doğal olarak çeşitli araştırmalara konu olmayı hak etmektedir. Ancak, vatandaşın beklentisi, algısı, deneyimi, toplumsal ve kurumsal kültürü, başkalarına yapıldığında eleştirse de ‘kendisine özel’ (favor) işlem yapılmasını tercih edebilme potansiyeli gibi çelişkiler söz konusu olabilir. Böylesi sorunları ele alan “kamu yönetiminde bilgi teknolojileri kullanımı ve vatandaş beklentileri açısından değerlendirilmesi” bir araştırma konusudur (Öktem ve Yaralı 2006). Ayrıca, kültürel dönüşümün güçlüğü ve diğer unsurları dikkate alan çalışmalarına gereksinim duyulmaktadır.

Örneğin, sağlık hizmeti konusunda toplum ne bekler? (Özgen, 2004: 88): *“İyi bir hizmet, ancak, bunu doğrudan ve en yetkin uzmandan almak*

ister; hizmet en iyisi olsun ister, ama ücretsiz olmasını bekler; en son teknolojinin kendisinde kullanılmasını ister; iyi bir davranış görmek ister; toplumun özelliği alışkanlıklarına bağlı bir toplum olmasıdır". Kamu kurumları ve personeli ise daha yüksek gelir isterse, bu hedefler nasıl sağlanabilir?: Bir yaklaşıma göre (Özgen, 2004: 88-89, 91), herkesin motivasyonla çalışması ve "Toplam Kalite Yönetimine" geçişe özendirilmesi yoluyla; "kamu yönetimi ve kamu görevlileri, halkın hizmetinde olduğu bilinciyle hizmeti geliştirebilir".

Ülkemizde de uygulanmaya başlanan "vatandaş memnuniyeti anketleri", kimi zaman belediye başkanlarının halka yakınlığı gibi siyasal içeriklere yönelse de; diğer birçok belediye, valilik, meslek odası, kamu kurumunun, bu alandaki çalışmalarına internet üzerinde "web" sayfaları üzerinde de erişilebilmektedir. Örneğin Bursa Belediyesi, Ankara Eczacı Odası, Bartın Polisi (2006) gibi... Çeşitli kamu kurumlarının gerek hizmette kalite, gerekse verimlilik ve etkinlik gibi unsurları geliştirici olabileceği kabul edilebilir. Kamu Yönetimi Politikalarının uygulamadaki yansımaları da daha güncel olarak değerlendirilebilir: Örneğin, eczanelerin, hastaya "danışmanlık ve ilaç hizmetleri sunma" görevi bilinci vurgulanırken; yeni bir hizmet alanı olarak sunulan SSK ve yeşil kartlı hastaların reçetelerini karşılamada ve

diğer sosyal güvenlik kurumlarına tabi vatandaşlara verilen ilaç bedellerinin geri ödemesinde, kurumsal sözleşme sürelerinin aşılması ya da illere ve eczanalara göre ayırım yapılması sorunu oluşmadan ve "hastalar ve eczaneler kaosa sürüklenmeden" giderilebilir.

Sosyal hizmetlere bağlı kuruluşlar açısından bir örneğe bakıldığında; Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı İzmir Bölge Müdürlüğü tarafından çocuk yuvaları, yetiştirme yurtları ile huzurevlerinde vatandaş memnuniyeti ile ilgili olarak, Valilik talimatı ile yapılan bir araştırma, "kurumlarda kalan çocuk ve vatandaşların memnuniyetlerinin yanı sıra eksiklerin tespit edilmesini amaçlamıştır (İzmir Valiliği, 2006). "Sosyal hizmetlere bağlı yuva, yurt ve huzurevlerinde kalan çocuk, genç ve yaşlıların aldıkları hizmetlerden memnun olup olmadıklarının yanı sıra, hizmet veren kurumlardaki eksikler saptanmıştır." İlgili Valilik açıklamasına göre: "*Devlet; hizmet verirken öncelikle vatandaşın memnuniyetini ölçüt almalıdır. Vatandaş odaklı çalışmalar yapılmalı; kurumların iç muhasebesini yaparak vatandaşa iyi hizmet götürmenin yolları aranmalıdır. Elde edilen sonuçlar, bu kurumları yönetenlere daha iyi hizmet götürme konusunda ışık tutacaktır. Amaç, vatandaşlara onları daha mutlu edecek bir ortam hazırlamaktır.*" Araştırma sonuçları, "çocuk yuvaları ile huzur

evinde kalanların memnuniyet oranlarının yüksek; ancak, yetiştirme yurtlarında kalan gençlerde memnuniyet oranının daha düşük, yine de bu oranların Türkiye ortalamalarına göre iyi durumda" olduğunu saptamıştır. Bu araştırma sonuçlarına göre, "yuvaların yaşam alanları çocuklar tarafından genellikle beğenilirken, en az beğenilen yaşam alanının % 77,0 ile lavabolar olduğu, bunun yanı sıra yuvada kalan çocukların % 89,8'i yuvayı sevdiği; çocukların gelecekle ilgili beklentilerinin oldukça yüksek düzeyde olduğu" ortaya çıkmıştır.

Sonuç Yerine

Kamu yönetiminin yeri ve yeniden düzenlenmesi hep ilgi odağı olmakla birlikte, yine tartışılır olmuştur. Dünyada ve Türkiye'de ekonomik ve siyasal dönüşümler ve değişimlerin etkileriyle, kamu hizmeti ve sosyal hizmet anlayışına yansımaları daha başka sorunlar da getirebilir. Artan nüfus ve yoksulluk, tüm devletlerin sorunu durumuna gelmişken; bir de makro ekonomik sorunların çözümü güçlükler içerebilir, ancak, daha fazla "sosyal devlet" anlayışına gerek duyulduğu gözlemlenmektedir. Sosyo-ekonomik gelişme ve değişimleri gözetken, "dengeli toplumsal çözümler" üretilebilmesi arayışı geliştirilmelidir.

KAYNAKLAR

- 7th Global Forum on Reinventing Government, (www.7thglobalforum.org), (Erişim: 3.2.2006).
- Aide Memoire (2006) *7th Global Forum on Reinventing Government: Building Trust in Government 26-29 June 2007*, UN Headquarters, Vienna, (www.unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un/unpan022878.pdf), (Erişim: 3.2.2006).
- Akdoğan, Argun. (2005) "İşletmeden Devşirerek Değiştirmek: Türk Kamu Yönetiminde Stratejik Planlama ve Performans Yönetimi", *Kamu Yönetimi Forumu (KAYFOR III) 17-18 Kasım 2005*, Bildiri Özetleri, ODTÜ: Ankara.
- Akdoğan, Argun. (2006) "Türkiye'de Yeni Kamu İşletmeciliği: Uygulama Kadar İnanıcı da Sorgulamak", *Kamu Yönetimi Forumu (KAYFOR IV): Kuramdan Uygulamaya (Yönetim ve Reform) 8-10 Kasım 2006*, Muğla Üniversitesi.
- Aksoy, Şinasi. (2004) "Kamu Yönetimi Nereye Gidiyor?: Bir Durum Saptaması", *Kamu Yönetimi Forumu (KAYFOR II): Dünyada Kamu Yönetimindeki Dönüşüm ve Türkiye'de Kamu Yönetimi Öğretimine Yansımaları 7-8 Ekim 2004*, Hacettepe Üniversitesi, Beytepe, Ankara: 32-49.
- Anayasa Mahkemesi Kararı (1985) "18.2.1985 gün, E. 84/9, K. 85/4 sayılı Karar", Resmi Gazete: 26.6.1985-18793.
- Ankara Eczacı Odası (2006) "Hastalarımızı Ve Eczacılarımızı Bir Kaos Ortamına Sürüklemeye Kimsenin Hakkı Yoktur (11.02.2005)" (www.aeo.org.tr/?sayfa=haber&kod=2089-43k) (erişim: 3.12.2006).
- Ataay, Faruk. (2005) "Kamu Yönetimi Reformu ve Demokratikleşme", *Kamu*

Yönetimi Forumu (KAYFOR III) 17-18 Kasım 2005, Bildiri Özetleri, ODTÜ: Ankara

Bartın Polisi (2006) "Huzur Toplantısı"

(www.bartın.pol.tr/güncel/huzurtoplantısı.html - 29k) (erişim: 3.12.2006).

Bilgiç, Veysel (2007) "Kamu Yönetimi Reformu Bağlamında Türk Yerel Yönetimlerinin Tarihi Gelişimine İlişkin Bir Değerlendirme", *Kamu'da Sosyal Politika Dergisi*, 2, 1 (Kamu Yönetimi Reformu Özel Sayısı): 12-19.

Bursa Belediyesi (2006) "Kalite Çalışmaları",

(www.bursa-bld.gov.tr/kalite/kalite.asp?kalitegrupID=1&kaliteID=50-28k) (erişim: 3.12.2006).

Claudius, Petra (2006) "Co-operation between Social Service Providers – a Comparison between Germany and Greece", *Social Work And Society*, (The International Online-Only Journal), 4, (1).

([http://www.socwork.net/2006/1/research notes](http://www.socwork.net/2006/1/research_notes)) (erişim: 4.1.2006).

Drucker, Peter. (2005) "Managing Oneself", *Harvard Business Review*, 1999, Best of HBR: January: 100-109.

Gözübüyük, Şeref. (2005) *Yönetim Hukuku*, (Güncelleştirilmiş 23. Bası), Ankara: Turhan Kitabevi.

Gül, Hüseyin ve Gül, S. S. (2006) "Kamu Yönetimi ve Sosyal Güvenlik Reformları Karşısında Sosyal Devlet", *Kamu Yönetimi Forumu (KAYFOR IV): Kuramdan Uygulamaya (Yönetim ve Reform) 8-10 Kasım 2006*, Muğla Üniversitesi.

Güler, Birgül Ayman (2003) "İkinci Dalga: Siyasal ve Yönetimsel Liberalizasyon, Kamu Yönetimi Temel Kanunu", *Kamu Yönetimi ve Yerel Yönetimler Sempozyumu*

10-11 Ekim 2003, Ankara: Yol-İş Sendikası.

Güzelsarı, Selime. (2004) "Kamu Yönetimi Disiplininde Yeni Kamu Yönetimi İşletmeciliği ve Yönetişim Yaklaşımları", Öktem, M.K. ve Ömürgönülşen, U. (ed.), *Kamu Yönetimi: Gelişimi ve Güncel Sorunları*, Ankara: İmaj Yayın: 85-137.

Hacettepe Üniversitesi İİBF Stratejik Planlama Temel Eğitimi Programı. (2006) Timur, H. ve Arslan, M. "Vizyon & Misyona"; Aydın, M.D., Aşan, Ö., Ergeneli, A. ve Güney, S. "Liderlik & Motivasyon"; Erigüç, G., Şahin, B., Kılıç, M. ve Çelik, Y. "Stratejik Yönetim ve Stratejik Planlama"; Çağlar, A., Ömürgönülşen, U., Güran C. ve Tosun, U. "Kamu Kesiminde Stratejik Planlama: Mevzuat ve Uygulamalar"; Kavak, B., İlsev, A., Arslan, M. ve Çelik, Y. "Stratejik Planlamada Müşteri, Paydaş (Etkileşen), Ürün/Hizmet Belirleme"; Leblebici, D.N., Kılıç, M., Ömürgönülşen, U. ve Erkul R.E. "Stratejik Plan Yapma Süreci: Olası Sorunlar ve Örnek Çözümler"; Leblebici, D.N., Aydın, M.D., Öktem, M.K. ve Çalçıpar, H. "Kalite Kavramı ve Toplam Kalite Yönetimi"; Şahin, İ., Şahin, B., Güren, C. ve Yıldız, M. "Performans Yönetimi ve Ölçülmesi", (Güz) Beytepe: Ankara.

İzmir Valiliği. "Sosyal Hizmetlere Bağlı Kuruluşlarda Anket", (www.izmir.gov.tr/haberler/haber_detay.aspx?hid=340) (erişim: 3.12.2006)

Köse, Elifhan. (2004) "'Sosyalin Ölümü' Sürecinde Kamu Yönetimi Disiplini", *Kamu Yönetimi Forumu (KAYFOR II): Dünyada Kamu Yönetimindeki Dönüşüm ve Türkiye'de Kamu Yönetimi Öğretimine Yansımaları 7-8 Ekim 2004*, Hacettepe Üniversitesi, Beytepe, Ankara: 182-188.

ODTÜ. (2006) "Keynes: Genel Teori'den 70 Yıl Sonra" Konulu Toplantı 1-2 Aralık 2006, Ankara.

Öktem, Kemal ve Yaralı, A. (2006) "Kamu Yönetiminde Bilgi Teknolojileri Kullanımı Üzerine Bir Eleştiri", *Kamu Yönetimi Forumu (KAYFOR IV): Kuramdan Uygulamaya (Yönetim ve Reform) 8-10 Kasım 2006*, Muğla Üniversitesi.

Özgen, Tunçalp. (2004) "Hacettepe Üniversitesi Hastanelerinde Toplam Kalite ve Performans Yönetimi Uygulaması", *Kamu Yönetimi Forumu (KAYFOR II): Dünyada Kamu Yönetimindeki Dönüşüm ve Türkiye'de Kamu Yönetimi Öğretimine Yansımaları 7-8 Ekim 2004*, Hacettepe Üniversitesi, Beytepe, Ankara: 86-91.

Pesch, Udo. (2005) *The Predicaments of Publicness*, The Netherlands: Eburon Academic Publishers.

Polatoğlu, Aykut. (2000) *Introduction to Public Administration: The Case of Turkey*, Ankara: ODTÜ.

Sabuktay, Ayşegül. (2006) "Yaşanmaya Değmeyecek Hayat: Genel Sağlık Sigortasına Biyosiyaset Açısından Bakmak", *Kamu Yönetimi Forumu (KAYFOR IV): Kuramdan Uygulamaya (Yönetim ve Reform) 8-10 Kasım 2006*, Muğla Üniversitesi.

Shafritz, Jay M. ve Russell, E.W. (2000) *Introducing Public Administration*, USA: Addison Wesley Longman, Inc.

Sözlük. (erişim:3.12.2006)
(http://www.sozluk.net/index.php?PHPS_ESSID=a412059e6b8d9e7b44a28dbd408a04ce&lang=tr&word=trust&dil=en_tr)

Smith, Gill ve O'Hara, P. (1992) "Managing Social Services in the 1990s", Willcocks, L. ve Harrow, J. (ed.) *Rediscovering Public Services Management*, London: McGraw-Hill: 235-274.

Şahin, Mehmet. (2005) "Sosyal Devletten Tüccar Devlete: Dünyada ve Türki-

ye'de Devletin Dönüşümü Üzerine Tezler", *Türkiye'nin Toplumsal ve Ekonomik Dönüşümü Konferansı: Eleştirel Yaklaşımlar (Tarihsel-Toplumsal Süreçte Siyasi Akımlar, Toplumsal ve Siyasi Süreçte Türkiye, Sosyo-Ekonomik Süreçte Türkiye, Uluslararası Dinamikler) 21-22 Ekim 2005*, Bildiri Özetleri Kitabı, ODTÜ: Ankara.

Şahin, Yeşim Edis. (2005a) "Kamu Yönetimi Disiplininin Kamusalılık ve Karlılık Karşıtlığı Açısından Çözümlemesi", *Kamu Yönetimi Forumu (KAYFOR III) 17-18 Kasım 2005*, Bildiri Özetleri, ODTÜ: Ankara

Şahin, Yeşim Edis. (2005b) "Sosyal Devlet Modelinden "yönetişimci devlet" Modeline: IV. ve VIII. BYKP Örnekleri", *Türkiye'nin Toplumsal ve Ekonomik Dönüşümü Konferansı: Eleştirel Yaklaşımlar (Tarihsel-Toplumsal Süreçte Siyasi Akımlar, Toplumsal ve Siyasi Süreçte Türkiye, Sosyo-Ekonomik Süreçte Türkiye, Uluslararası Dinamikler) 21-22 Ekim 2005*, Bildiri Özetleri Kitabı, ODTÜ: Ankara.

Tosun, Umut (2006) "Kamu Kesiminde Stratejik Planlama: Mevzuat ve Uygulamalar", *Hacettepe Üniversitesi İİBF Stratejik Planlama Temel Eğitimi Programı Yayınlanmamış Ders Notları*, Ankara: 2006.

Türküne, Mümtaz'er (2007) "Gecikmiş Reform", *Kamu'da Sosyal Politika Dergisi*, 2, 1 (Kamu Yönetimi Reformu Özel Sayısı): 7-11.

SOSYAL HİZMETTE BASKI KARŞITI UYGULAMA Sosyal Adalet Paradigması Temelinde Bir Özgürleştirme Pratiği

Anti-Oppressive Practice In Social Work An emancipatory practice on the basis of social justice paradigm

Tarık TUNCAY*,
Sunay İL**

* H.Ü. İ.İ.B.F. Sosyal Hizmet Bölümü, araştırma görevlisi

** H.Ü. İ.İ.B.F. Sosyal Hizmet Bölümü, öğretim üyesi, Doç.Dr.

ÖZET

Sosyal hizmette baskı karşıtı uygulama, yalnız geleneksel sosyal hizmet modellerine değil, aynı zamanda her türlü eşitsizliğe meydan okur. Marjinalize olmuş ve baskı altındaki çeşitli müracaatçıların özgürleşmesini hedefleyen radikal, yapısal, feminist, ırkçılık karşıtı gibi çeşitli sosyal hizmet yaklaşımlarını ve hareketlerini kuşatan genel bir uygulama çerçevesidir. Müracaatçı sorunlarının kişisel sorunlar olarak görülmesine karşı çıkarak, daha geniş toplumsal, politik bağlamlarda değerlendirilmesini ve her türlü yapısal baskının ortadan kaldırılmasını amaçlar. Bu makalede, sosyal hizmeti temel hedefi olan sosyal adalete hizmet eden bir pratiğe dönüştürme iddiası taşıyan baskı karşıtı uygulama anlayışının teorik çerçevesi ortaya konulmakta ve tartışılmaktadır.

Anahtar sözcükler: *Baskı karşıtı uygulama, sosyal hizmet yaklaşımları, sosyal adalet uygulaması, ezilen topluluklarla sosyal hizmet*

ABSTRACT

Anti-oppressive practice in social work challenges not only conventional social work models but also every kind of inequity. It is a general practice framework which embraces radical, structural, feminist, anti-racist social work approaches and movements whose main objective is the emancipation of marginalized and oppressed clients. It declines regarding the problems faced by clients as individual problems, and aims to evaluate them in wider societal, political contexts and to eradicate all forms of structural oppression. This article puts forth and discusses the theoretical framework of anti-oppressive practice which claims to transform social work to a practice that serves social justice as its central mission.

Key words: *Anti-oppressive practice, social work approaches, social justice practice, social work with oppressed communities*

GİRİŞ

“Sosyal sorunların kaynağı bireylerin kusurları ve yetersizlikleri değil, sosyal ve politik sistemlerdeki aksaklıklardır.”

Sosyal hizmet, gerek bireysel gerekse kitlesel-politik düzeyde müracaatçı sistemlerinin lehine ve onların tam iyilik halini sağlamak için bir *“meydan okuma”* yaratarak *“sosyal adalete”* hizmet etmeyi temel hedef tayin eden bir *“söylem”* inşa etmiş midir? Eğer öyleyse, müracaatçıların *“bulunduğu yerden başlayan”*, yalnızca psiko-sosyal alana ve asgari maddi gereksinimleri karşılamaya odaklanmış pratikler, sosyal hizmeti mevcut toplumsal gerçekliğin *“muhafızı”* konumundaki bir disiplin ve mesleğe dönüştürerek söylemi ve eylemi arasında bir çelişki yaratmakta mıdır?

Bu makalede yazarların amacı, yukarıdaki sorulara yanıt ve çözüm üretme, sosyal hizmeti temel hedefiyle uyumlu bir pratiğe dönüştürme, kendi kimliği ile barıştırma iddiası taşıyan ve aynı zamanda geleneksel sosyal hizmet modellerine karşı olan baskı karşıtı uygulama anlayışının teorik çerçevesini eleştirel bir düşünce ile ortaya koymak ve tartışmaktır.

Sosyal hizmet, felsefesi ve teorik bağlamı itibarıyla sosyal adalet paradigması temeli üzerine inşa olmuş özgürleştirici bir pratiktir. Toplumdaki *“güç farklılıklarının”* asgari düzeye

indirilmesiyle ilgili olan (Dalrymple ve Burke, 1995:3; Wilson ve Beresford, 2000:558) baskı karşıtı uygulama da eşitlik, içermeye, güçlendirme değer ve yaklaşımlarını içeren niteliği ile sosyal adaleti temel referans alır. Bu noktada baskı karşıtı uygulamanın niteliği ve gelişme sürecini açıklamak gerekir.

GELİŞİMİ VE KAYNAKLARI

Baskı karşıtı uygulama perspektifi, son yıllarda sosyal hizmet teorisine, uygulamasına ve eğitimine artan biçimde etki ve nüfuz etmeye başlamıştır (Burke ve Harrison, 2002; Dalrymple ve Burke, 1995; Dominelli, 2002; Langan ve Day, 1992; Lynn, 1999; Mullaly, 2002; Payne, 1997; Razack, 1999; Thompson, 1997; Valtonen, 2001; Williams, 1999; Wilson ve Beresford, 2000). Baskı karşıtı uygulamanın gelişme sürecine özellikle feminist, eşcinsel, özürli, azınlık konumundaki etnik ve diğer kitlelerin sosyal hareketleri ile sosyal hizmetin geleneksel uygulama anlayışına muhalefetle görünür olan, çeşitli toplumsal eşitsizliklere ve siyasal değişimlere tepki olarak doğan diğer sosyal hizmet yaklaşımları etki etmiştir. Baskı karşıtı uygulamayı anlayabilmek için bu yaklaşımlara kısaca değinmekte yarar vardır.

Radikal Yaklaşım

Bailey ve Brake sosyal hizmet bilim çevresinin 1970’lerin ortalarından iti-

baren Marksizm'in materyalizminden beslenen radikal sosyal hizmet üzerine tartışmaya ve yazmaya başladığını belirtir. Radikal sosyal hizmet, refah devletine, sosyal hizmetlerin sunumundaki rolüne ve profesyoneller ile müracaatçılar arasındaki ilişkinin niteliğine sınıf analizi üzerinden odaklanır. Sosyal hizmet uzmanlarının, içinde yer aldıkları sosyal refah kurumlarının toplumsal değişme yaratmadaki rolüne eleştirel gözle bakabilmesine katkı sağlarken; kurumların hizmet ettikleri müracaatçı sistemlerini "esenlikleri" söylemi altında politik bir çerçevede biçimlendirme ve uyumlaştırma niyetinde olduklarına ilişkin bir eleştiri getirmektedir. Radikal kuramcılar, müracaatçıların çeşitli sorunlarının "bireyselleştirilmesine", diğer ifadeyle, karşılaştığı sorunlarda bireyin sorumlu tutulmasına kapitalist toplumsal yapının ve neoliberal ideolojinin neden olduğunu öne sürerler (1975; akt. Langan, 2002:209-213). Sonuçta, radikal sosyal hizmet hareketi, geleneksel "onarıcı" sosyal hizmet anlayışına bir meydan okuma olarak gelişmiş; profesyonel sistemlerin gücünü ve kontrol edici niteliğini eleştirerek sosyal hizmet uygulamasının gündemine aktif politikayı dâhil etmiştir.

Yapısal Yaklaşım

Sosyal hizmette yapısal yaklaşım ise Rose'a göre, radikal sosyal hizmet anlayışını reddetmemekle birlikte sınıf analizi konusuna gereğinden faz-

la odaklanıldığı ve sosyal sorunların gelişimine etki eden diğer yapısal faktörlerin ihmal edildiği eleştirisi üzerinden gelişir. Kapitalist toplumlarda, insan ilişkilerinin güç eşitsizlikleri ile renk, sınıf, toplumsal cinsiyet ya da yaş temelli "ayrıcılıklar" üzerine kurulduğu vurgulanır. Karl Marx'ın ve Paulo Freire'nin çalışmalarından yoğun biçimde etkilenen yapısal sosyal hizmet hareketi marjinalize olmuş gruplara mensup bireylerin güçlenmesini telaffuz ederken, sosyal hizmetin bilgi ve değer temelinde barınan "sosyal adalet paradigması" öne çıkarmıştır (1990:42-46).

Feminist Yaklaşım

Hem bir düşünce sistemi, hem de eylem alanı olan feminist sosyal hizmet anlayışı, birey ile kendisini baskılayan düzenleyici ve denetimci toplumsal-politik sistem arasındaki ilişkiyi eleştiren radikal sosyal hizmetin görüşlerine ilave olarak toplumsal cinsiyet ve özellikle eşitsizlik sorununu öne çıkarır. Öncü, kapsayıcı ve bilimsel bir kuram olarak gelişen feminist yaklaşım, modern fakat "erkek egemen" bilimin kadının yaşadıklarına ilişkin sunduğu açıklamalar ile kadının mevcut sosyal gerçekliği arasında tutarsızlık olduğunu savunur. Acar'a göre geçmiş 18. Yüzyıla kadar uzanan, oy hakkından eğitim hakkına, çalışma hakkından eşit muameleye kadar çeşitlenen (2001: 14) "kadın hareketinin", diğer ifadeyle kadının özgürleşmesi mücadelesi-

nin tarihsel dayanak oluşturduğu feminist sosyal hizmet anlayışı sosyal hizmetin kuramsal gövdesinde önemli değişimler yaratmıştır.

İrkçılık Karşıtı Yaklaşım

Politikaya vurgu yapan radikal sosyal hizmet ile sosyal adalet söylemini imleyen yapısal sosyal hizmet ve toplumsal cinsiyet sorununu görünür kılan feminist sosyal hizmet hareketleri Schiele'ye göre "ırkçılık" sorununa yeterince odaklanmamıştır (1997: 802). İrk ayrımının gerek bireysel gerekse toplumsal düzeyde varoluşuna sosyal hizmetin bir çözüm üretmeyişi "batı-merkezli" bir disiplin oluşu ile eleştirilmiş ve ırkçılık karşıtı sosyal hizmet hareketi gelişmiştir.

Güçlendirme Yaklaşımı

Son yıllarda sosyal hizmet bilim çevresi tarafından sıklıkla telaffuz edilen bir diğer yaklaşım da kuşkusuz güçlendirme temelli sosyal hizmettir. Sosyal hizmet teorisi ve pratiği açısından yalnızca bir uygulama yaklaşımı değil aynı zamanda temel bir felsefe olan güçlendirme (Gutiérrez, 1990; Lee, 2001; Simon, 1994; Solomon, 1976; Swenson, 1998) kişiler üzerindeki içsel ya da dışsal baskıların ortadan kaldırılmasıyla ilgili olup refah politikası, sosyal programlar veya doğrudan müdahalede kullanılmaktadır ve geleneksel uzman-müracaatçı ilişkisini yeniden biçimlendirmiştir (Pinderhughes, 1983;

Rappaport, 1981; Shera ve Page, 1995; akt. Boehm ve Staples, 2002:449-450). Barker (1999:153) güçlendirmeyi, "sosyal hizmet uygulamasında bireylerin, ailelerin, grupların ve toplulukların kişisel, kişiler arası, sosyo-ekonomik ve politik gücünü artırmalarına ve koşullarını geliştirmelerine yardımcı olmayı amaçlayan bir süreç" olarak tanımlamaktadır.

Güçlendirme kavramının teorik temelleri sosyal yönden dezavantajlı olan nüfus gruplarıyla çalışan eğitimcilerin çalışmalarında atılmıştır. Güçlendirme, Brezilyalı eğitimci Paulo Freire'nin (2003) 1960'lı yıllarda geliştirdiği eğitim felsefesinden büyük ölçüde etkilenmiş bir kuramsal yapıdır. Freire 1972 yılında kaleme aldığı "Ezilenlerin Pedagojisi" başlıklı kitabında, kendi eleştirel bilinçlerini ve eşzamanlı eylemlerini geliştirmek suretiyle, ezilen insanların nesneleştirilmesini ve insanlıktan uzaklaştırılmasını tersyüz eden özgürleştirici bir pedagojiye atıfta bulunur (Tuncay ve Erbay, 2006). Bununla birlikte "özgürleşme" meselesine bakışı oldukça çarpıcı olup şu şekilde ifade-sini bulur:

Ezenin imajını içselleştirerek ezenlerin ilkelerini benimsemiş haldeki ezilenler, özgürlükten korkar haldedirler. Özgürlük onların bu imajı reddetmelerini, yerine özerkliği ve sorumluluğu getirmelerini gerektirir. Özgürlük fethedilir, armağan olarak

alınmaz. Özgürlüğün izini, sürekli ve sorumlulukla sürmek gerekir. Özgürlük insanın dışında bir ideal değildir; mit haline gelen bir fikir de değildir. İnsanın yetkinleşme arayışının olmazsa olmaz bir koşuludur (Freire, 2003:25).

Baskının üstesinden gelebilmek için insanların öncelikle bunun nedenlerini eleştirel bir bakışla anlamalarını ve her türlü özgürleşme pratiğinin ezilenlerle "birlikte" gelişebileceğini savunan Freire'nin felsefesi diğer güçlendirme çalışmalarına uyarlanmıştır. Bu çalışmalar arasında Barbara Solomon'un, "*Black Empowerment: Social Work in Oppressed Communities*" (1976) başlıklı kitabı ardından güçlendirme ve sosyal hizmet uygulaması arasındaki ilişkide yeni ufuklar açılır. Güçlendirme yalnızca sosyal hizmet uygulamasının çeşitli alanlarına girmekle kalmamış, devasa yaklaşımları ve sonuçları göstermek üzere de kullanılabilir olmuştur. Solomon güçlendirme kavramını özellikle ezilen nüfus gruplarıyla etkili olan geleneksel ve yaratıcı sosyal hizmet müdahale ve stratejilerini betimlemek üzere kullanmıştır (Tuncay ve Erbay, 2006).

Lee'ye göre, "*insanlar kendi kendilerini güçlendirir. Sosyal hizmet uzmanları yalnızca yardım etmelidir.*" (2001, akt. Boehm ve Staples, 2002:452-454). Bununla birlikte sosyal hizmet uygulamasında hassas bir değer olan self-determinasyon üze-

rinde önemli bir vurgu yapılmaktadır. Self-determinasyonun vurguladığı nokta, sosyal hizmet uzmanlarının müracaatçıları öngörülmuş seçeneklere yönlendirmemeleri gereğidir (Rubenstein ve Lawler, 1990; akt. Boehm ve Staples, 2002:450). Self-determinasyon vurgusuyla, uzman ve müracaatçı arasındaki güç dengesizliğini azaltacak ve müracaatçıya yaşamını etkileyen kararları almada bağımsızlık tanıyacak bir model çağrısı yapılmaktadır. Edilgen müracaatçılar için yanıtlar temin eden, çözümler üreten ve her şeyi bilen uzman yerine, sosyal hizmet uzmanı yardım sürecinde müracaatçıları etkin bir biçimde çözüm üretme sürecine katar (Gutierrez, 1990:149-151; Tuncay ve Erbay, 2006).

Baskı karşıtı uygulama, buraya kadar değinilen uygulama paradigma ve yaklaşımlarının tümünden beslenir. Payne'e göre, özellikle radikal, yapısal, feminist ve ırkçılık karşıtı yaklaşımları kuşatan bir niteliktedir (1997). Diğer taraftan, güçlendirme perspektifinin argümanlarının özellikle renk, cinsiyet, cinsel oryantasyon, inanç, etnik, ekonomik yapı gibi bağlamlarda ve HIV/AIDS gibi kronik hastalıklar nedeniyle ayrımcılığa maruz kalan bireylere odaklanan bir pratiği olarak görülebilir.

SOSYAL HİZMET UYGULAMASINA YANSIMALARI

Dominelli baskı karşıtı uygulamayı, "*müracaatçılarla birlikte yürütülen,*

toplumsal sınıfları ve yapısal eşitsizlikleri vurgulayan bir sosyal hizmet uygulaması formu” olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte, toplumsal statülerine bakmaksızın insanların tümünün gereksinimlerine yanıt üreterek, kendileri için uygun ve hak ettikleri hizmetleri elde etmelerini temel amaç edinir. Baskı karşıtı uygulama kişi-merkezli bir felsefeye ve eşitlikçi değer sistemine dayalı olarak insanların yaşamlarındaki yapısal eşitsizliklerin zarar verici etkilerinin ortadan kaldırılmasıyla ilgilidir. Eşitsizlik bireyler üzerinde baskı yaratarak gelişmelerine engel olur. Bu nedenle, uzman – müracaatçı etkileşiminde de hiyerarşinin olumsuz etkilerinden olabildiğince kaçınılarak, kolaylaştırıcılık rolüyle müracaatçının güçlenmesine özen gösterilir (2002:6).

Sosyal hizmet uygulamasını baskı karşıtı uygulamaya dönüştüren unsur, sosyal hizmet uzmanlarının güçsüzleşmiş gruplara mensup insanlara bireysel düzeyde destek sunarken, aynı zamanda toplum ve politika düzeyinde, bu gruplarla bağlantılı toplumsal hareketlerin içinde yer almalarıdır. Örneğin bir cephede yoksul bireylerin ve ailelerin sosyal yardım, mesleki eğitim ve istihdam olanaklarından yararlanmasına katkı veren sosyal hizmet uzmanlarının, diğer cephede özellikle sosyal politika düzleminde yoksulluk sorunuyla mücadele eden kitleler arasında yer almaları gerekir. Bu anlayış çerçevesinde

“kişisel” olarak nitelendirilen ve çözümlenen sorunların gerçek anlamda “sosyal” sorunlar olarak görülmesi mümkün olacaktır. Sosyal hizmet uzmanlarının yoksulluk örneğinde iki cephede birden mücadele etmesi doğal olarak mevcut sosyal hizmet sistemine eleştirel gözle bakmalarına hatta meydan okumalarına dahi olanak tanıyacaktır.

Sosyal adaletin sağlanması ve korunması için baskı karşıtı uygulama anlayışına dayalı sosyal hizmetin kendisini hem devletin içinde hem de kimi zaman onun karşısında konumlandırması gerektiği sosyal hizmet bilim çevresi tarafından yaygın biçimde paylaşılan bir görüştür (Becker ve MacPherson, 1988; Adams, Dominelli ve Payne, 1998; Craig 2002:677). Sosyal hizmet uzmanları, devletin içinde profesyonel bir yapı olarak sosyal refahın üretim ve dağıtım mekanizmalarında rol alırlarken, sosyal adaletin işleyişine zarar getirebilecek sosyal politika uygulamaları ve hedefleri karşısında radikal, eleştirel ve muhalif bir duruş sergilemelidirler. Bu tutum büyük ölçüde sosyal hizmet disiplininin değer temeli içinde konumlanan demokrasinin de doğası ve gereğidir. Öte yandan sosyal hizmet uzmanlarının hem devletin içinde hem de müracaatçıların lehine onun karşısında olmasının pratikte oldukça güç olabileceğini de belirtmek gerekir. Bu güçlüğü aşılmasında önemli bir değiş-

ken sosyal hizmet mesleğinin değerler sisteminin, amaçlarının ve eylem alanının kurumlar ve toplum tarafından doğru biçimde algılanması ve benimsenmesidir.

Sosyal hizmette baskı karşıtı uygulamaların genel çerçevesini oldukça kapsamlı bir şekilde ortaya koyan Dalrymple ve Bürke sosyal hizmet uzmanlarının yasal ve mesleki sorumluluklarının müracaatçı sistemlerini güçlendirecek bir temelde nasıl kullanılacağına odaklanırlar. Gerek toplum ve politika gerekse bireysel ilişki ve iletişim düzeylerinin anahtar kavramları olarak "güç" ve "otorite"ye vurgu yaparlar. Bu kavramları yeniden tanımlayarak, müracaatçı – uzman ilişkisinde doğru biçimde konumlandırarak ayrımcılığa karşı duran ve müracaatçıları güçlendiren bir uygulama modeli ortaya koyarlar. Bu kapsamda, etkili bir baskı karşıtı uygulama öncelikle sosyal hizmetin değer temelinin tam olarak benimsenmesi ile başlar. Gücün ve neden olduğu baskının da yine değer sistemi ile anlaşılması gerekir. Güç, kişilerin amaçlarına ulaşmak ya da çeşitli gereksinimlerini karşılamak için kendilerinden güçsüz olanları engellemesiyle ilgilidir. Baskı ise, kişisel ya da sosyal ilişkilerdeki güç eşitsizliği sonucu oluşmakta ve kişilerin "güçsüzlüklerini" kabul ederek içselleştirmeleriyle perçinlenmektedir (1995; akt. Payne 1997:258).

Baskı karşıtı uygulama yaklaşımının temel argümanları olan güç ve baskı kavramları yoksulluk sorunu çerçevesinde örneklendirilecek olursa, maddi varlık ve refah, diğer ifadeyle "varsıllık" güce karşılık, "yoksulluk" ise baskıya karşılık gelebilir. Yoksulluk sorununun baskıladığı bireyler, aileler veya topluluklarda yoksulluk kuşaklararası aktarılan kültürel bir örüntü gibi görülebilir ve soruna karşı bir teslimiyet oluşabilir. Müracaatçının yaşadığı sorunla başetmek yerine içinde bulunduğu duruma razı olmasını, hatta duygusal ve düşünsel alanında nasıl içselleştirebildiğini Freire'nin şu ifadesi çarpıcı biçimde yansıtır:

...Kendini aşağılamak, ezilenlerin bir başka özelliğidir; ezenlerinin kendileri hakkındaki görüşünü içselleştirmelerinden kaynaklanan bir özelliktir bu. Hiçbir şeye yaramadıklarını, hiçbir şey bilmediklerini, herhangi bir şey öğrenmekten aciz olduklarını –hasta, tembel ve verimsiz olduklarını- o kadar sık duyarlar ki sonunda kendi **aczlerine** ikna olurlar (2003:41).

Bu yaygın düşüncenin varoluşunda yoksul bireylerin güçsüzlüğünü artıran sosyal ve politik sistemleri yadsımamak gerekir. Öte yandan İI, günlük yaşamın zorlu süreçlerine ek olarak, dünya genelinde adaletsizlik, yoksulluk ve yoksunlukla ilgili sorunların çeşitlenerek artmasının herkes için zaman zaman güçsüzlük duygusu yaratabildiğini vurgular. Yaşadık-

larını kontrol edebilme ve yönlendirilme yetisine sahip olmayı hissetme, yaşamın temel bir psikolojik boyutudur ve bireyin kendi yaşamı üzerinde kontrol gücü olduğunu hissetmesi, ruh sağlığının ön koşulu sayılmaktadır (2003:17-18).

Dolayısıyla, yoksulluk sorununun çözümü sürecinde öncelikle bireyleri güçsüz kılan unsurların açığa kavuşturulması, onlarla birlikte meydan okunması ve bireyleri şiddetli bir biçimde baskılayan yoksulluğu aşabilecekleri bilincinin harekete geçmesine katkı verilmesi önem taşır. Son tahlilde, yoksulluk sorunu örneğinde baskı karşıtı uygulamayı, yoksulluk karşıtı uygulama olarak formüle etmek olanaklıdır.

Yoksullukla ya da renk, inanç, toplumsal cinsiyet ayrımcılığı gibi diğer sorunlarla mücadele ederken baskı karşıtı uygulamanın esas niteliği bu hareketin tabandan gelişmesi, diğer ifadeyle çözüm sürecinde sorunun sahiplerinin başat olabilmesidir. Bu çerçevede baskı karşıtı uygulama: (i) müracaatçıları güçlendiren nitelikte bir yaklaşım olmalı; (ii) müracaatçılarla "ortaklığa" dayalı yapılandırılmalı; (iii) asgari düzeyde "müdahale" içermeli ve özellikle (iv) sorunun yapısal bağlamını doğru biçimde kavramalıdır (Payne, 1997:259).

Baskı karşıtı uygulamanın güçlendirici bir yaklaşım niteliğinde olması için sosyal hizmet uzmanlarının, in-

sanların yaşadıkları sorunla ilgili bilgi - bilinç eksikliğinin, karar verme sürecine katılmalarının önündeki engellerin, güven ya da beceri gereksinimlerinin giderilmesine katkı vermesi gereklidir. Böylece, müracaatçıların yaşamlarının kontrolünü ellerinde tutmaları söz konusu olacaktır. Sosyal hizmet uzmanlarının müracaatçılarla ortaklığa dayalı bir uygulama tasarlayabilmesi için ise, uygulamanın açık iletişime dayalı, bireyi kıymetlendiren bir yapıda ve karar verme sorumluluğunun ortaklar arası paylaşıldığı bir alanda gelişmesi gerekir. Bu noktada ortaklığa dayalı müracaatçı-uzman ilişkisi geliştirmenin ne kadar gerçekçi olabileceğine eleştirel gözle bakmak da gerekir. Sakamoto ve Pitner, diğer yardım edici meslekler gibi sosyal hizmetin "güçsüz" müracaatçı yapılarına bilgi ve beceri kazandırarak güçlendirmek için doğası itibarıyla bir güç transferi yaptığını belirtir. Bu da mesleki ilişkide sosyal hizmet uzmanlarının müracaatçılardan daha çok güç kullanmasını kaçınılmaz kılar (2005:438). Mesleki etkileşimin ortaklığa dayalı kurulabilmesi için hiyerarşinin ortadan kaldırılarak, sorumlulukların eşit olarak paylaşılması temel koşuldur. Bunun için sosyal hizmet uzmanlarının özellikle mesleki terminolojiyi ve dili eşitlikçi bir ilişkiye atfen kurmaları ve uzmanın müracaatçı karşısındaki konumunun ve değişim sürecinde rolünün ne olacağını müracaatçı tara-

fından açık biçimde anlaşılır kılmaları zorunludur.

Sosyal hizmet müdahalesinin müracaatçı "adına" ya da "onun için" yapılmasının edilgenleştirici ve güçsüzleştirici etkileri dikkate alınarak, her ne kadar sorunu çözmek iyi niyetiyle "müdahil" olmak istense de bundan olabildiğince kaçınmak da gereklidir. Sınırlı müdahalenin müracaatçının potansiyel güçlerinin sosyal hizmet uzmanı tarafından fark edilmesine olanak tanıyacağını ifade eden Payne kimi durumlarda da müdahalenin gerekli olacağını vurgular. Öncelikle, bazı sorunların "ortaya çıkmasını önlemek için" etkin olunabilir. Müracaatçıların karşılaşmaları olası sorunlarla aktif olarak başetmelerini olanaklı kılmak amacıyla kendileri için uygun ve yararlı bilgilendirme-egitim içerikli müdahaleler yapılandırılabilir (1997:261). Örneğin özür-lük sorunun artışına engel olmak için müracaatçıların bu sorunu doğuran biyolojik nedenler hakkında bilgilendirilmesi olasıdır. Özellikle akraba evliliklerinin yaygın olduğu kültürel yapılarda bu konu üzerinde ayrıntılı olarak durulabilir. Benzer biçimde istenmeyen gebeliklerin önlenmesi için aile planlaması yöntemleri konusunda müracaatçıların bilinçlendirilmesi söz konusu olabilir. Diğer taraftan, "mevcut sorunlara bireyi, aileyi ve toplumsal gelişmeyi tehdit edecek boyuta ulaşmadan" müdahalede bulunulabilir. Örneğin, özellikle yoğun

göç olarak nüfusu artmaya başlayan kentlerde yüksek olasılıkla "sokak çocukları" sorunu görülmeye başlanacaktır. Bunun için öncelikle çocuklardan ve göç eden ailelerinden başlayarak bilgi ve bilinçlendirme etkinliklerine odaklanması, bununla birlikte çocukları eğitimden uzaklaştırarak sokağın tehlikeleriyle yüzyüze bırakan bu sorunu önlemek için o kentte çocuk ve gençlik merkezlerinin yanı sıra aile danışma merkezleriyle, profesyonellerin sayısının artırılması yararlı olacaktır.

Son olarak, sorunla bağlantılı yapısal bağlamın net olarak anlaşılması için müracaatçıların yüz yüze oldukları sorunların gelişmesine etki eden sosyal yapıların ve siyasal sistemlerin analizi gereklidir. Örneğin toplumsal cinsiyet ayrımcılığı ile baş ederken bu sorunun artışını tetikleyen ataerkil toplum yapısının dikkate alınması söz konusudur.

Bununla birlikte, bireyi baskılayan toplumsal yapıların güçsüzleştirici etkilerinin ortadan kaldırılması yerine sosyal hizmet uygulaması ile nasıl "yeniden üretilebileceği" (Şahin, 2005:44) tehlikesini de görünür kılmak lâzımdır. Yoksulluk örneğinde düşünülecek olursa, küresel-kapitalist serbest piyasa anlayışının yoksulluk sorununun yaygınlaşmasındaki etkisi göz önünde bulundurulmalıdır. Bu anlayışın, yoksulluk sorununun azaltılmasına yönelik sosyal hizmet uygulaması stratejisi sosyal

yardımlara indirgenmiş olduğunda, daha çok “yara sarma”dan ibaret ve sorunu çözmekten çok, güçsüz ve bağımlı müracaatçı kitlelerini artıran bir amaca hizmet edecektir. Bu durum kuşkusuz sosyal hizmetin hem sosyal adalet nihai hedefine hem de değerler sistemine aykırı düşmektedir. Buraya kadar sıralanan unsurların ancak tümünü içeren bir yaklaşım baskı karşıtı uygulama olarak adlandırılmakta ve Payne’in belirttiği gibi, “sosyal hizmet uzmanlarının gelecekteki güçlerinin müracaatçı üzerinde yaratacağı baskıya (1997:259)” engel olunmaktadır.

SONUÇ

Baskı karşıtı uygulama perspektifi, çeşitli sosyal sorunların çözümünde yapısal-sosyal faktörlerin etkilerinin dikkate alınmasına ve müracaatçı – uzman ilişkisine yaptığı vurguyla sosyal hizmetin bilgi ve değer temelini pekiştirse de Sakamoto ve Pitner’a göre bazı durumlarda, kullandığı terminoloji nedeniyle özellikle sosyal hizmet uzmanları için olumsuz etkiler doğurabilmektedir. Bu uygulama yaklaşımı, çeşitli baskıları ortadan kaldırmak için hâlihazırda ön cephede çaba sarf etmekte olduklarına inanan sosyal hizmet uzmanlarının çalışma istek ve motivasyonlarını azaltabilir. Hatta bazılarının adaletsiz sosyal yapıları değiştirmek için çaba göstermemekle suçlandıklarını hissetmeleri sonucunu doğurabilir. Bununla birlikte, yaklaşımın “her tür-

den yapısal baskının ortadan kaldırılması” biçiminde telaffuz edilen nihai hedefi de yoğun çalışma yükü altındaki sosyal hizmet uzmanları için tek başlarına üstesinden gelemeyecekleri kadar ağır bir sorumluluk olarak algılanabilir (2005:438). Bu nedenle, yaklaşımın terminolojisini müracaatçıları güçlendirmek adına profesyonelleri güçsüzleştiren bir yapıya çağrışımla kurmamak, bunun için de olabildiğince eşitliği önceleyen bir model olarak sunmak hayati önem taşımaktadır.

Baskı karşıtı uygulamaya ilişkin bir diğer eleştiri de mikro düzeyde uygulamaların nasıl biçimleneceğine ilişkin yeterli düzeyde açıklama getirmemesidir (Payne, 1997; Sakamoto ve Pitner, 2005:438). Yaklaşımın sosyal hizmet uzmanlarının bireylere ve ailelere yönelik gündelik pratiklerini eşitlik ve ortaklık vurgusu dışında, nasıl yapılandıracaklarını somut olarak ortaya koymaması, sorunların hem oluşumunda hem de çözümünde ağırlıklı olarak toplumsal ve örgütsel değişime vurgu yapan bir ruha sahip olmasından kaynaklanmaktadır.

Tarihsel gelişimi süresince sosyal hizmet, sosyolojiden, psikolojiden, tarihten, felsefeden, ekonomiden, hukuktan, eğitimden ve politika biliminden beslenerek, bireyi, grubu, aileyi ve bir bütün olarak toplumu anlamaya, açıklamaya ve karşılaştığı sorunları görünür kılarak kendisini

çözümler üretmeye adanmış bir meslektir. Burke ve Harrison'a göre, bu multidisipliner teorik çerçeveye her farklı uygulama ortamında ve sorun alanında sosyal hizmet uzmanlarına etkili bir baskı karşıtı uygulama tasarlama yeteneği kazandırmaktadır (2002:227). Son tahlilde baskı karşıtı uygulamada, kadına yönelik şiddet ya da istihdam piyasasında cinsiyet ayrımcılığı sorunlarına temas ederken mezo ve makro düzeylerde ataerkil toplumsal yapının etkileri dikkate alınır. Benzer biçimde, sosyal yardımlarla sınırlandırılmış yoksullukla başetme stratejileri içinde, neoliberal ekonomik aklın sosyal devlete meydan okuyan ve bireyi bağımlı kılan perspektifi dikkate alınarak "sosyal yapıların görünür" kılınması eylem konusudur.

Diğer ifadeyle, sosyolojik ve yapısal odağıyla baskı karşıtı uygulama, sorunların özellikle mezo ve makro düzeylerde analizinde etkili bir yol sağlar. Bununla birlikte, yüz yüze olduğu sosyal sorunlar karşısında bireyin teşhisçi bir bakışla suçlanmaması ya da sorunun "kurbanı" olarak görülmemesi esastır. Sorunların çözümünü sürecinde müracaatçı ile sosyal hizmet uzmanı arasında işbirliğine dayalı bir ortaklık geliştirilmesi bu damgalayıcı tehdidi asgariye indirmektedir.

Her toplumda karmaşık doğası ile "baskı" çeşitli müracaatçı topluluklarının yaşamlarını etkileyerek yaşa-

dıkları sorunları derinleştirmekte ve bu toplulukları "marjinalize" edebilmektedir. Bir disiplin ve meslek olarak sosyal adaleti kendisine nihai hedef tayin etmiş olan sosyal hizmetin ahlaki, etik ve yasal sorumluluğu ruhsal, toplumsal, kültürel ve ekonomik baskılara maruz kalan bireyler adına değil "onlarla birlikte" eşitsizlik ve baskıya meydan okumaktır. Dolayısıyla kendilerini radikal, yapısal, feminist, ırkçılık karşıtı ya da güçlendirme temelli olarak adlandıran perspektiflerin yanı sıra, onlardan beslendiği ve onları kuşattığı söylemiyle gelişen baskı karşıtı uygulamanın da hayati gereksinimi ve temel amacı, sosyal hizmetin eklektik bilgi temelinden etkin biçimde yararlanarak adil ve eşitlikçi bir toplumsal yapının gelişmesine katkı vermek olmalıdır.

KAYNAKLAR

- Acar, H. (2002) "Tek Ebeveynli Ailelere Yönelik Feminist Sosyal Hizmet Müdahalesi", *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 3:13-25.
- Adams, R., Dominelli, L. ve Payne, M. (ed.). (1998) *Social Work: Themes, Issues and Critical Debates*, Basingstoke, Macmillan.
- Bailey, R. ve Brake, M. (1975) *Radical social work*, New York, Pantheon Books.
- Barker, R., L. (1999) *The Social Work Dictionary*, 4th edition, Washington DC, NASW Press.
- Becker, S. ve MacPherson, S. (ed.). (1988) *Public Issues, Private Pain*, London, Insight.

- Boehm, A. ve Staples, L.,H. (2002) "The Functions of the Social Worker in Empowering: The Voices of Consumers and Professionals", *Social Work*, (47)4:449-460.
- Burke, B. ve Harrison, P. (2002) "Anti-oppressive Practice", In R. Adams, L. Dominelli & M. Payne (Eds), second edition, *Social work: Themes, issues and critical debates* (227-236), Houndmills (UK), Palgrave Press Ltd.
- Craig, G. (2002) "Poverty, Social Work and Social Justice", *British Journal of Social Work*, 32:669-682.
- Dalrymple, J. ve Burke, B. (1995) *Anti-oppressive Practice: Social Care and the Law*, Buckingham, Open University Press.
- Dominelli, L. (2002) "Anti-oppressive practice in context", In R. Adams, L. Dominelli & M. Payne (Eds), second edition, *Social work: Themes, issues and critical debates* (3-19), Houndmills (UK), Palgrave Press Ltd.
- Freire, P. (2003) *Ezilenlerin Pedagojisi*. Dördüncü baskı, (Dilek Hattatoğlu ve Erol Özbek, çev.), İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Gutierrez, L.,M. (1990) "Working with Women of Color: An Empowerment Perspective", *Social Work*, 35:149-153.
- İl, S. (2003) "HIV/AIDS'LE Yaşayan Bireylere Yönelik Güçlendirme Yaklaşımı", *HIV AIDS*, 6(1):17-23.
- Langan, M. (2002) "The Legacy of Radical Social Work", In R. Adams, L. Dominelli & M. Payne (Eds), second edition, *Social work: Themes, issues and critical debates* (209-217), Houndmills (UK), Palgrave Press Ltd.
- Langan, M. ve Day, L. (eds) (1992) *Women, Oppression and Social Work: Issues in Anti-discriminatory Practice*, London, Routledge.
- Lee, J.,A.,B. (2001) *The Empowerment Approach to Social Work Practice*. 2nd edition, New York, Columbia University Press.
- Lynn, E. (1999) "Value bases in social work education", *British Journal of Social Work*, 29:939-953.
- Mullaly, B. (2002) *Challenging Oppression: A Critical Social Work Approach*, New York, Oxford University Press.
- Payne, M. (1997) *Modern Social Work Theory*, 2nd edition, London, Macmillan Press.
- Pinderhughes, E. (1983) "Empowerment: For Our Clients and Ourselves", *Social Casework*, 64:312-314.
- Rappaport, J. (1981) "In Praise of Paradox: A Social Policy of Empowerment over Prevention", *American Journal of Community Psychology*, 9(1):1-25.
- Razack, N. (1999) "Anti-discriminatory practice: Pedagogical struggles and challenges", *British Journal of Social Work*, 29(2):231-250.
- Rose, S. (1990) "Advocacy/empowerment: An approach to clinical practice for social work", *Journal of Sociology and Social Welfare*, 17(2):41-51.
- Rubenstein, H. ve Lawler, S.,K. (1990) "Toward a Psychological Empowerment of Women", *Affilia*, 5:27-38.
- Sakamoto, I. ve Pitner, R.,O. (2005) "Use of Critical Consciousness in Anti-Oppressive Social Work Practice:

Disentangling Power Dynamics at Personal and Structural Levels", *British Journal of Social Work*, 35:435-452.

Schiele, J. (1997) "The contour and meaning of Afrocentric social work", *Journal of Black Studies*, 27(6):800-819.

Shera, W. ve Page, J. (1995) "Creating More Effective Human Service Organizations through Strategies of Empowerment", *Administration in Social Work*, 19(4):1-15.

Simon, B. (1994) *The Empowerment Tradition in American Social Work*, New York, Columbia University Press.

Solomon, B. (1976) *Black Empowerment: Social Work in Oppressed Communities*, New York, Columbia University Press.

Swenson, C.,R. (1998) "Clinical Social Work's Contribution to a Social Justice Perspective", *Social Work*, 43(6):527-537.

Şahin, F. (2005) "Sosyal Hizmet Uzmanlarının Güçler Perspektifinin Temellerine İlişkin Düşünceleri Üzerine Bir Araştırma", *Sağlık ve Toplum*, 4:43-51.

Thompson, N. (1997) *Anti-Discriminatory Practice*, 2nd edition, London, Macmillan Press.

Tuncay, T. ve Erbay, E. (2006) "Sosyal Hizmetin Temel Hedefi: Sosyal Adalet - Güçlendirmeye Retorikten Pratiğe", *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 17(1):7-22

Valtonen, K. (2001) "Social work with immigrants and refugees: Developing a participationbased framework for anti-oppressive practice", *British Journal of Social Work*, 31(6):955-960.

Williams, C. (1999) "Connecting anti-racist and anti-oppressive theory and practice: Retrenchment or reappraisal?", *British Journal of Social Work*, 29(2):211-230.

Wilson, A. ve Beresford, P. (2000) "Anti-oppressive practice: emancipation or appropriation?", *British Journal of Social Work*, 30(5):553-573.

Araştırma

ERGENLERİN AİLE İÇİ ŞİDDETE MARUZ KALMA DURUMLARI VE AİLE İLİŞKİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Evaluating the Status of the Adolescents' Exposed to Domestic Violence and Family Relations

Vedat İŞIKHAN *

Şeyda ŞENVER YILDIRIM **

* H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü öğretim üyesi, Doç. Dr.

** Başbakanlık Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu 183 Özürlü, Kadın, Çocuk ve Sosyal Hizmet Danışma Hattı sosyal hizmet uzmanı, bilim uzmanı

ÖZET

Aile içi şiddet, sağlıklı iletişim kurulamayan ailelerde ortaya çıkan ve aile ilişkilerini olumsuz etkileyen bir davranıştır. Bir çocuğun sağlıklı bir şekilde büyüüp gelişmesi için en uygun ortam olan aile, ne yazık ki çocuğun şiddete maruz kaldığı ilk yer olabilmektedir.

Bu çalışma, ergenlerin aile içinde şiddete maruz kalma durumları ve aile ilişkilerinin değerlendirilmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Veriler, Ankara İli Altındağ İlçesinde 9 okulda öğrenim gören 379 öğrenciye "Görüşme Formu" uygulanarak toplanmıştır. Elde edilen veriler, SPSS bilgisayar programı (versiyon 11.0) kullanılarak bilgisayara girişi yapılmıştır.

Araştırma sonunda, babaların %31,4 ve annelerin %29,8'inin çocuklara fiziksel şiddet uyguladığı belirlenmiştir. Ailelerin en çok ekonomik sorun yaşadığı belirlenirken "aile içi şiddeti" ailenin en önemli sorunu olarak gören ergenlerin oranı sadece %3,3 bulunmuştur. Aile içinde şiddete maruz kalma ile ergenin aile ilişkilerini değerlendirme durumu arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır ($p < 0,001$). Ergenin cinsiyeti ve ebeveynlerin eğitim durumu ile ebeveynlerin aile içinde fiziksel şiddet uygulaması arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır ($p > 0,05$). Ergenin aile ilişkilerini değerlendirmesinde etkili olan faktörün "anne ve babanın aile içinde fiziksel şiddet uygulaması" olduğu bulunmuştur.

Aile içinde şiddetin önlenmesi için, şiddet konusunda farkındalık yaratmak ve aile içinde sağlıklı iletişim ortamı sağlayabilmek amacıyla "Ebeveyn Eğitimi" programlarının başlatılması gerekmektedir.

Anahtar kelimeler:

Aile ilişkileri, aile içi şiddet, çocuk ihmal ve istismarı, sosyal hizmet, okul sosyal hizmeti.

ABSTRACT

Domestic violence is a behaviour occurring in unhealthy families and effecting the family relations negatively. While family creates the most suitable conditions for the child to grow up, unfortunately it could be the first place that the child is exposed to violence.

The aim of this study is to evaluate the status of the adolescents' exposure to domestic violence and their family relations. Survey Method has been used for this study. The data was collected from 379 students at 9 schools in Altındag borough in Ankara. Interview Form has been applied to these students. The acquired data has been entered into computer by using SPSS program (version 11.0).

According to the study, it has been detected that physical violence applied by father to child is 31,4% and physical violence applied by mother to child is 29,8%. The most important problem in these families is economical problems; and the rate of the adolescents who consider family violence as the most important problem of a family is only 3,3%. There is a significant correlation at $p<0,001$ level between being exposed to family violence and evaluating family relations. No significant correlation has been found between the adolescents' sex and family education status and adolescents' being exposed to domestic violence in the family ($p>0,05$).

In this study, a correlation at $p<0,001$ level has been detected between being exposed to domestic violence and applying violence of the adolescents in the family. It was found that "physical violence applied by father and mother to child" affected adolescents' evaluation of the relationship within family.

In order to prevent domestic violence, maintain conciousness and provide effective communication in the family, "Parent Education" programs are required.

Key words:

Family relations, domestic violence, child abuse and neglect, social work, school social work.

GİRİŞ

Aile, bir bireyin fiziksel ihtiyaçlarının yanı sıra duygusal ihtiyaçlarının da doyurulduğu sosyal bir ortam olarak çocuğun gelişiminde çok önemli bir yere sahiptir. Bireyin duygusal ihtiyaçları ancak işlevlerini sağlıklı olarak yerine getirebilen bir ailede karşılanabilir (İl, 2001). Aile içi şiddet günümüz dünyasının en önemli sosyal sorunlarından biridir. Çünkü dünyamız, her geçen gün daha da saldırganlaşan insanlardan oluşan bir hale gelmektedir. Hiç şüphesiz en önemli fonksiyonu sağlıklı ve mutlu çocuklar yetiştirmek olan aileler, içinde şiddeti barındırmayan, sevgi dolu aileler olsalardı belki de şiddet bu kadar yaygınlaşmış olmayacaktı. Şiddetin var olduğu ailelerin %80'inde çocuk vardır. Bunların en az %50'sinde, çocuklar doğrudan şiddete maruz kalmakta, şiddetin olduğu ailelerde büyüyen çocukların en az %30'u da başkalarına şiddet uygulamaktadır (Hafford, 1991, akt., Içli, 1995: 18). Şiddet bulaşıcı bir hastalık gibi yayılmaktadır. Şiddete maruz kalan birey yaşadığı travmalar sonucu sağlıklı düşünme yeteneğini kaybettiği için öfke kontrolünü sağlamakta güçlük çekeceğinden çevresine ve ken-

disine karşı şiddet göstermektedir. Bunun en güzel örneği, eşinin fiziksel şiddetine maruz kalan kadınların kendi çocuklarını dövmesidir. Bunun yanında ailesi içinde şiddete maruz kalan ya da kendisi doğrudan şiddete maruz kalmaya bile şiddete şahit olan çocuklar sorun çözme yaklaşımı olarak şiddeti öğrenecek ve bir şiddet kısır döngüsü oluşacaktır. Şiddet aile içinde genetik bir kod gibi bir üyeden diğerine sosyal öğrenme yoluyla geçtiğine göre içinde şiddet olan ailelerin yapılarının çok iyi analiz edilmesi gerekmektedir.

Ailesi içinde şiddete maruz kalan çocuk kendisinin değersiz bir varlık olduğu inancı ile büyüyeceği için, özgüveni düşük bir yetişkin olacaktır. Sorunlarını çözme konusunda ailesinde model aldığı insanların yaptığı gibi şiddeti kullanmaya yatkın, saldırgan bir kişilik özelliği gösterebilir. Küçükken şiddet ile bastırılan çocuk, ergenlik çağına geldiğinde yaşadıkları konusunda ailesine başkaldırmaya ve ailesinin davranışlarını sorgulamaya başladığında şiddetin dozajı da artabilmektedir. Çünkü çocukluk döneminde duygularını bastırması daha kolay olan birey, ergenlik döneminde kendisini ailesine kabul ettirebilmek için ebeveynleri ile çatışmaya girecek ve bu çatışmalar ebeveynler tarafından iyi yönetilmediği takdirde ergenin tüm yaşamını olumsuz etkileyecek ve ailesi ile iliş-

kilerinin bozulmasına neden olacaktır.

Aşağıda, şiddet, aile içinde çocuğa yönelik şiddet ve çocuklarını ihmal ve istismar eden ebeveynlerin özellikleriyle ilgili bilgiler verilmektedir. Bu yapı, araştırmanın konusu olan, ergenlerin aile içinde şiddete maruz kalma durumlarını ve aile ilişkilerini değerlendirme olanağı vermektedir.

1. Şiddet ve Aile İçinde Çocuğa Yönelik Şiddet

Şiddet, bir amaçla yerine getirilen bir eylem, başka bir insanda fiziksel bir rahatsızlık ve yaralanmaya neden olan davranış olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım, sosyal psikolojide geçerli olan saldırmak ve fiziksel saldırı kavramlarıyla eşanlamlı olarak kullanılmaktadır (Gelles ve Strauss, 1990: 15). Çocuğa yönelik şiddet yalnızca dayakla sınırlı değildir. Cinsel istismar, duygusal ve fiziksel istismar, duygusal ve fiziksel ihmal de buna dahildir. Çocuğa yönelik şiddete sebep olan koşullar ise çok çeşitlidir. Eğitimsizlik, yoksulluk, psikolojik nedenler, çocukla ilgili nedenler bunlardan yalnızca birkaçıdır.

Çocuklar genellikle şiddet ile evde tanışır. Bir çocuğun sağlıklı bir şekilde büyüüp gelişmesi için en uygun ortam olan aile ortamı, aynı zamanda bireyin şiddete maruz kaldığı ilk yer ve şiddet dünyasına açılan ilk kapıdır. Dökmen (2004: 142), çocuk-

lara yönelik uygulanan şiddeti "ahlak dışı" olarak nitelemektedir. Çünkü güçlünün güçsüze yaptığı zulüm ahlak dışıdır ve çocuklar ebeveynlerine karşı güçsüz durumdadır. Ancak bu ahlak dışı eylem öylesine yaygındır ki "çocuk ihmal ve istismarı" dünyanın en büyük sosyal sorunlarından birisi olmaya devam etmektedir. Ailede çocuğa yönelik şiddet olaylarına her toplumda rastlamak mümkündür. Eğitim seviyesi arttıkça bu tür olayların azalacağı düşünülse de, günümüzde ana-babasının dayağı nedeniyle ölen, sakat kalan çocukların sayısı artmaktadır. Çocuğa yönelik şiddet davranışlarında kimi ana babalar o kadar ileriye gitmektedir ki çocuğu acımasızca dövmek, yaralamak şöyle dursun; maşa, demir, sopa gibi cisimlerle işkence yapmakta, aç ve susuz saatlerce bir yerde bırakabilmektedir. Böyle ana babaların eğitiminden çok ruh sağlığı ile ilgilenilmesi gerekir (Yörükoğlu, 1992: 1).

Aile içinde çocuğa yönelik şiddet tanımını çeşitli alt başlıklardan oluşmaktadır. Literatürde şiddetin, ihmal ve istismar kavramları ile aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir. Şiddet tanımlanırken ihmal ve istismar kavramları tercih edilmektedir. Çocuk ihmal ve istismarı türleri arasında fiziksel, duygusal ve cinsel istismar yer almasına rağmen bu araştırmanın sınırlılığı içinde ergene yönelik

şiddet fiziksel istismar kavramıyla açıklanmaya çalışılmıştır.

Ailede çocuğa yönelik şiddet literatürde genellikle çocuk ihmal ve istismarı olarak karşımıza çıkmaktadır. Çocuk istismarı; çocuğa bakmakla sorumlu kişilerin (bu ailesi ya da bir yakını olabilir) çocuğa karşı uyguladığı fiziksel, duygusal ve cinsel olarak yapılan kötü davranışları ifade eder. Çocuğu dövmek, ısırarak, tekmelemek, yakmak, cinsel ilişkiye zorlamak, aşağılamak, bağırarak, küçümsemek, çocuğun duygularını önemsememek davranışlarının tümü istismar davranışıdır. İstismarın yanında belirtileri daha güç görülen bir şiddet türü de ihmaldir ki bu çocuğun beslenme, barınma, sağlık sorunlarının tedavisi, eğitimi gibi ihtiyaçlarının karşılanmaması yanında sevilme ve kabul görme, kendini gerçekleştirme olanaklarının aile içinde çocuğa sunulmamasıdır. İstismar davranışlarına göre ihmalin teşhisi daha güç olmaktadır (Koşar, 1989:42-48 ; Kars, 1996: 18-20).

En genel anlamda çocuk istismarı ve ihmal 18 yaşın altındaki çocuğun, ondan sorumlu kişi ya da kurumlar tarafından, gelişimini her yönden zedeleyici biçimde fiziksel, cinsel ve mental zarar görmesi olarak tanımlanmaktadır (Közcu, 1991: 381). Fiziksel istismar ise, bir çocuğun gelişim ve fonksiyonlarında sürekli bozukluklar ve yaralanmalara neden olan, çocuğa acı veren ve kaza dışı

meşdan gelen, çocuğa yönelik şiddet olarak tanımlanabilir. Kadushin' e göre (1970: 209) fiziksel istismar çocuğun fiziksel olarak zarar görecek şekilde dövülmesidir. Fiziksel şiddet hafif ve ağır şiddet olmak üzere ikiye ayrılabilir. Hafif şiddet türü genellikle normal ya da alışkanlık olarak algılanmaktadır. Bu şiddet türünün belirtileri oldukça hafif olduğundan anlaşılabilmesi de oldukça güçtür ve bu da mağdurun şiddet döngüsü içinde kalmasına sebep olmaktadır. Ağır fiziksel şiddette ise çok bariz belirtilerle durum fark edilebilir. Yanıklar, ısırlıklar, iç kanamalar vs. belirtileri nedeni ile çocuk genellikle tıbbi tedavi almak zorunda kalmaktadır (Buchner ve diğ., 1998: 82; Kirst-Ashman ve Hull., 1999: 254-255).

Çocuk ihmali geçmişte ve şimdi çocuğa diğer kötü muamele şekillerine göre daha yaygın olmasına rağmen, diğerlerine göre daha az önemsenmektedir (Howes, 1990). Literatürde fiziksel ve cinsel istismara daha sık rastlanmaktadır. İhmale öncelik verilmemekle birlikte ihmal, çok daha fazla sayıdaki çocuğu etkilemektedir ve çocuklar üzerindeki daha ciddidir. Fiziksel istismar üzücü, acı verici ancak zamanla sınırlıdır. Bununla birlikte ihmal kronik ve süreklidir (Kadushin, 1988: 150).

Aile içinde şiddete maruz kalan ergenlerin aile ilişkilerinin değerlendirilebilmesi amacıyla çocuklarını ihmal ve istismar eden ebeveynlerin kısa

da olsa hangi özelliklere sahip olduğunun bilinmesi önem taşımaktadır. Aşağıda bu konu ele alınmıştır.

2. Çocuklarını İhmal ve İstismar Eden Ebeveynlerin Özellikleri

Çocuklarını istismar eden ebeveynlerin daha çok kendilerine saygısı olmayan, kendilerini kontrol edemeyen, ruh sağlığı bozuk olan ve anti sosyal kişilerden oluştuğu görülmektedir. Bu kişilerin çocuğun gelişimi konusunda bilgisiz olduğ u ve çocuğun gelişimi konusunda gerçek dışı beklentiler içinde bulunduğu bilinmektedir.

Çocuk istismarıyla ilişkili bazı kişilik özellikleri arasında, narsistik eğilimler, zayıf tepki kontrolü, kompulsivite, düşük benlik saygısı, aşırı kaygı, depresyon, empati kuramama gibi nitelikler dikkat çekmiştir (Kozcu, 1991: 384). Çocuklarını istismar eden ebeveynler, genellikle çocukların kişilik ve davranışlarıyla uygun olmayan beklentiler için girer. Çocuğun yaşı ve kapasitesini aşan rol ve işlevleri yerine getirmesini bekler. Ebeveynler çocuğun gelişim sürecinin doğal bir parçası olan bencilliği, hayalciliği tolere edememekte; ondan yetişkin davranışları beklemektedir (Arıkan, 1988: 81). Ayrıca istismarcı ebeveynler çocuklarını istismar etmeyen ebeveynlere göre çocuklarına daha az pozitif davranış sergilemektedir (Burgess ve diğ., 1990: 43). İstismarcı ebeveynlerin

çoğu kendi istismar davranışlarının sorumlusu olarak çocuklarının bazı kötü davranışlar sergilemesini gösterirler. Ebeveynler, kendi çocuklarına otoritelerine meydan okuduğu için sıkı disiplin kuralları uygular (Coontz ve Martin, 1990: 79).

Çocuklarını ihmal ve istismar eden ebeveynlerin erken evlenip, erken çocuk sahibi olduğu, geniş ailelerden geldikleri, sosyal çevrelerinin dar olduğu, düşük zeka özellikleri gösterdiği ileri sürülmektedir (Arıkan, 1987; Horton ve Cruise, 2001: 16). Çocuklarını ihmal ve istismar eden aileler kişisel psikolojik sorunları ve yüksek stresli, kendilerini desteklemeyen çevresel etkenler arasına sıkışıp kalmışlardır (Gaudin ve diğ., 1988: 187). Çocuklarını ihmal ve istismar eden bireylerin özelliklerini bilmeden bu sorunu çözmek konusunda girişimlerde bulunmak boşa bir uğraş olacaktır. Çünkü sorunu ortaya çıkaran nedenler ortadan kaldırılmadığı sürece soruna köklü bir çözüm getirmek mümkün değildir.

Pfeiffer ve diğ., (1999)'nin farklı şehirlerden 16.190 ergenle yaptıkları araştırma sonunda, ergenlerin %9,8'i çocukluklarında ebeveynlerinin kötü muamelelerine maruz kaldıklarını, %29,7'si hafif şekilde dayak yediklerini, %17,1'i, ağır şekilde dövüldüklerini ve %43'ü şiddete maruz kaldıklarını belirtmişlerdir. Ergenlere yine son 12 ay içinde şiddete maruz kalıp kalmadıkları sorulmuş ve er-

genlerin %7,2'si ebeveynlerinin kendilerine kötü muamelede bulunduğunu, %8,1'i ağır şekilde dayak yediklerini, %26,7'si hafif şekilde dövüldüklerini belirtmişlerdir. Yani ergenlerin yarıya yakını son 12 ay içinde aile içi şiddete maruz kalmışlardır.

Gelles ve Strauss'un 1985'te yaptığı araştırmada çocuk istismarının iki ayrı oranı hesaplanmıştır. İlk üzerinde durulan oran çocuğun ağır fiziksel istismarını içeren ısırılma, yumruklanma, şiddetlice dövülme, bir cisim ya da suyla yakılma ve bıçak ya da silahla tehdit edilip saldırıya uğrayıp uğramadığına ilişkin olmuştur. Bu ölçümde istismar hızı %024 olarak bulunmuştur. Bu orana göre Amerika Birleşik Devletlerinde yılda yaklaşık 1,5 milyon çocuk ciddi şekilde saldırıya uğramaktadır. İkinci ölçümde ise daha hafif şekilde istismara maruz kalmış çocuklar ile ağır şekilde istismara maruz kalmış çocukların tamamı ölçüme dâhil edilmiştir. Bu ölçümün sonucunda yılda her 1000 çocuktan 110'unun şiddete maruz kaldığı görülmüştür (Gelles ve Strauss, 1990: 30-31)

Mousavi ve Rogers'ın 2001 yılında çocuk ihmal ve istismarının lise öğrencileri arasındaki yaygınlığını ve öğrenciler üzerindeki etkilerini araştırmak amacıyla Tahran'ın 5 bölgesinde 2240 öğrenci arasında yaptığı çalışmada öğrencilerin %24'ü fiziksel istismar türlerinden bazılarında maruz kaldıklarını ifade ederken %34'ü

geçmişte fiziksel istismara maruz kaldıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca, öğrencilerin %43'ü hayatlarında en az bir kez dayak yedikleri saptanmıştır. Bunu, %23 ile fiziksel istismar ve duygusal şiddet; %15 ile ihmal ve %4.7 ile cinsel istismar izlemiştir (Mousavi ve Rogers, 2001).

Tang (1996) tarafından yaklaşık 375 Çinli üniversite öğrencisine ergenlik çağı boyunca yaşadıkları istismar sorulmuştur. Öğrencilerin %62,2'si sözlü olarak, %13,2'si hafif fiziksel istismara ve %8,5'i ise çeşitli kereler fiziksel istismara maruz kaldıklarını belirtmişlerdir.

Ülkemizde ise Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu (1995)'nin 2400 ergen arasında yaptığı araştırmada ergenlerin karşılaştığı en önemli 3 sorun %12,9 ile aile ilgisizliği, %10,9 ile aile baskısı, %9 ile büyüklerin anlayışsızlığı ve yalnızca %1,5 ile aile içi şiddete maruz kalma olarak ifade edilmiştir. Bunu yanında ailede ergenlere yönelik dayak olduğunu ifade eden ergenlerin oranı %10,5'dur. Erken ergenlerde bu oran 16,9 iken geç ergenlerde %6,8'e kadar düşmektedir. Ergenlerin %93,3'ü gibi çok yüksek bir oranla anneleri ile ilişkilerinden memnun olduklarını ifade etmişlerdir. Aynı zamanda kendilerini dövmeyen bir anne isteyen gençlerin oranı ise %3,5 tir. Ancak babaları ile ilişkilerinin iyi olduğunu ifade eden ergenlerin oranı %82,3 ve

kendilerini dövmeyen bir baba isteyenlerin oranı %7,5 tur.

Aşağıda yer alan çalışmanın kapsamında sadece mağdur ya da şiddet uygulayan değil, şiddeti yaşayan ailenin ilişkileri ve diğer aile dinamiklerinin ergen tarafından nasıl değerlendirildiği incelenmektedir. Bu nedenle araştırmada şiddet, bir birey sorunu olarak değil önemli bir aile sorunu olarak ele alınmaktadır.

3. Amaç

Bu çalışmanın temel amacı; ergenlerin aile içinde şiddete maruz kalma durumları ve aile ilişkilerinin ortaya konulmasıdır.

Bu genel amaca uygun olarak araştırmanın alt amaçları aşağıdaki soru cümleleri ifade edilmiştir:

- Ergenlerin ve ailelerinin sosyo-demografik ve ekonomik özellikleri nelerdir?
- Ergen ailelerinin önemli sorunları nelerdir?
- Ergen ailelerinde çocuğa yönelik şiddet var mıdır?
- Ergenin aile ilişkilerini değerlendirmesi ile aile içinde şiddet uygulanması arasında ilişki var mıdır?

4. Gereç ve Yöntem

Bu bölümde araştırmada kullanılan işlevsel tanımlar, araştırmanın evren

ve örnekleme, veri toplama araçları ve bunların çözümlenmesi yer almaktadır.

4.1. Tanımlar

Araştırmada geçen ergen, şiddet, fiziksel şiddetin operasyonel tanımları aşağıda yapılmıştır.

Ergen: Ankara Altındağ İlçesinde Lise 2. sınıfta öğrenim gören gençler.

Şiddet: Evde ebeveynler tarafından çocuğa ya da baba tarafından anne-ye uygulanan fiziksel gücü ifade etmektedir.

Fiziksel Şiddet: Şiddet mağdurunda yaralanmalara neden olan, acı veren ve kaza dışı meydana gelen tokat atma, kulak çekme, dayak atma, so-payla şiddetlice dövme gibi davranış-ları içeren şiddet türü.

4.2. Araştırmanın Evren ve Örnekleme

Bu araştırmada "tarama modeli" kullanılmıştır. Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bu durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır (Karasar, 2005: 77). Bu araştırmada ergenlerin aile ilişkileri ve aile içinde şiddete maruz kalma durumları kendi ortamlarında incelenmeye ve ortaya konmaya çalışılmıştır. Araştırmanın evrenini, Ankara'da Lise 2. sınıfta öğrenim gören ergenler oluşturmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu

(TÜİK) yetkililerinin verdiği aile içi şiddetin alt sosyo-ekonomik düzeyde daha yaygın olduğu bilgisinden yola çıkılarak, ayrıca araştırma süresinin yetersizliği ve araştırma bölgesinin araştırmacılara yakın olması göz önünde bulundurularak Altındağ ilçesinde Lise 2. sınıfa devam eden öğrenciler araştırmanın çalışma evreni olarak seçilmiştir.

Altındağ ilçesinde bulunan 24 lisede 3512'si erkek ve 2665'i kız olmak üzere toplam 6177 öğrenci olduğu Ankara İl Millî Eğitim Müdürlüğü'nden öğrenilmiştir. Bu rakam çalışma evrenini oluşturmuştur. Çalışma evreninin tespit edilmesini takiben TÜİK Örnekleme Birimi tarafından yapılan örnekleme sonunda örneklemin, kız ve erkek öğrencilerin oranları da dikkate alınarak 218 erkek 166 kız öğrenci olmak üzere toplam 380 kişi olmasına karar verilmiştir. Böylece her okuldan 22 erkek ve 16 kız toplam 38 öğrenciye ulaşılması öngörülmüştür.

Araştırma sonucunda Altındağ bölgesinde yer alan 9 okulda toplam 379 öğrenciye ulaşılmıştır. Bu öğrencilerden 210'u kız, 169'u erkektir. Kız ve erkek öğrencilerde hedeflenen örnekleme ulaşılamamasının sebebi okulların bazılarını meslek lisesi olması nedeniyle sadece kız öğrencilerin eğitim görmesinden kaynaklanmıştır.

4.3. Veri Toplama Araçları ve Çözümlemesi

Araştırmada veriler hazırlanan Görüşme Formu ile toplanmıştır. Bu Görüşme Formu:

- Ergenlerin yaş, cinsiyet gibi demografik özelliklerine ve ebeveynlerinin yaş, cinsiyet, eğitim durumu, meslekleri ve ailenin gelir durumu gibi demografik ve sosyo-ekonomik değişkenlere ilişkin sorular ve

- Aile içinde fiziksel şiddetin varlığına ilişkin sorular ve ergenlerin aile ilişkilerinin değerlendirilmesine yönelik sorulardan oluşmuştur.

Görüşme Formu öndeneme amacıyla Ankara İskitler Anadolu Teknik ve Endüstri Meslek Lisesinde 15 öğrenci üzerinde uygulanmış ve uygulama sırasında anlaşılamayan ya da yanlış anlaşılan sorular göz önüne alınarak Görüşme Formuna son şekli verilmiştir.

Toplanan veriler bilgisayara aktarılmış ve SPSS For Windows 11.0 paket programı aracılığı ile çözümlenmiştir. Değişkenlerin niteliğine göre sayı, % ve kay kare (χ^2) analizleri yapılmıştır.

5. Bulgular

Araştırmada elde edilen bulgular aşağıda çizelgeler halinde sunulmuştur:

Çizelge 1: Ebeveynlerin Aile İçinde Fiziksel Şiddet Uygulaması

Fiziksel Şiddet Uygulama	Baba		Anne	
	Sayı	%	Sayı	%
Uygulanmadı	225	62,6	254	70,1
Bana uyguladı	27	7,5	24	6,6
Kardeşlerime uyguladı	9	2,5	14	3,8
Bana ve kardeşlerime uyguladı	31	8,6	64	17,8
Anneme uyguladı	21	5,8	-	-
Hepimize uyguladı	46	12,8	6	1,6
Toplam	359	100,0	362	100

Yanıtsız:20

Yanıtsız:17

Çizelge 4: Babanın Eğitim Durumu İle Babanın Aile İçinde Fiziksel Şiddet Uygulama Durumu Arasındaki İlişki

Babanın Eğitim Durumu	Babanın Fiziksel Şiddet Uygulaması							
	Uygulamadı		Bana Ve/Veya Kardeşlerime		Anneme		Hepimize	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
İlkokul Mezunu veya Hiç Okula Gitmemiş	94	41,8	33	49,3	12	57,1	23	50
Ortaokul Mezunu	52	23,1	14	20,9	4	19	6	13
Lise Mezunu	52	23,1	11	16,4	4	19	12	26,1
Yüksekokul-Fakülte	27	12	9	13,4	1	4,8	5	10,9
Toplam	225	100	67	100	21	100	46	100

Yanıtız: 20

 $\chi^2: 6,196$

sd:9

p > 0,05

Çizelge 5: Annenin Eğitim Durumu İle Annenin Ailede Fiziksel Şiddet Uygulaması Arasındaki İlişki

Annenin Eğitim Durumu	Annenin Fiziksel Şiddet Uygulaması			
	Uygulamadı		Uyguladı	
	Sayı	%	Sayı	%
İlkokul Mezunu veya Hiç Okula Gitmemiş	148	58,3	70	64,8
Ortaokul Mezunu	51	20,1	18	16,7
Lise Mezunu	32	12,6	15	31,9
Yüksekokul-Fakülte Mezu- nu	23	9,1	5	4,6
Toplam	254	100	108	100

Yanıtız: 17

 $\chi^2: 3,018$

sd:3

p > 0,05

Çizelge 6: Ergenin Aile İlişkilerini Değerlendirmesi İle Babanın Aile İçinde Fiziksel Şiddet Uygulama Durumu Arasındaki İlişki

Aile İlişkilerini Değerlendirme	Babanın Aile İçinde Fiziksel Şiddet Uygulama Durumu							
	Uygulamadı		Bana ve/veya Kardeşlerime		Anneme		Hepimize	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
İyi	184	81,8	43	64,2	11	52,4	22	47,8
Orta	35	15,6	14	20,9	8	38,1	15	32,6
Kötü	6	2,7	10	14,9	2	9,5	9	19,6
Toplam	225	100	67	100	21	100	46	100

Yanıtız: 20

 $\chi^2: 38,590$

sd:6

p < 0,001

Çizelge 7: Ergenin Aile İlişkilerini Değerlendirmesi İle Annenin Aile İçinde Fiziksel Şiddet Uygulama Durumu Arasındaki İlişki

Aile İlişkilerini Değerlendirme	Annenin Aile İçinde Fiziksel Şiddet Uygulaması			
	Uygulamadı		Uyguladı	
	Sayı	%	Sayı	%
İyi	202	79,5	60	55,6
Orta	44	17,3	29	26,9
Kötü	8	3,1	19	17,6
Toplam	254	100	108	100

Yanıtız: 17

 $\chi^2: 30,623$

sd:2

p < 0,001

6. Tartışma

Araştırmaya katılan ergenlerin %70,2'si 15-16 ve %29,8'i 17-18 yaş aralığındadır. Bu ergenlerin %44,6'sı erkek ve %55,4'ü ise kızdır. Altındağ'daki liselerde okuyan ergen ailelerinin %76'sında 2 ve 3 çocuk bulunurken, %18'inde 4 ve daha fazla sayıda çocuk bulunmaktadır. Annelerin %9,2'si ve babaların %4,2'si hiç okula gitmemiştir. Annelerin %50,9'u ve babaların %4,4'ü ise ilkokul mezunudur. Annelerin %80,5'i ev hanımı iken babaların %2,2'si işsizdir. Ergen ailelerinin aylık geliri %35,5 oranında 500-1000 YTL arasında değişmekte ve %44,6'sı ise 500 YTL'nin altındadır. Araştırmada aylık gelire göre ailelerin büyük çoğunluğunun alt sosyo-ekonomik düzeyde olduğu görülmektedir. Buna rağmen ergenlerin %62,8'i aylık gelirlerinin ihtiyaçlarını karşıladığını belirtmiştir.

Sorunu olmayan bir aile olamayacağı gibi, her ailede birden çok sorun olması da doğaldır. Altındağ'daki liselerde okuyan ve araştırmaya katılan ergenlerin ailelerindeki en önemli sorunu ifade etmeleri istenmiştir. Araştırma kapsamındaki ergenlerden 84'ü konu ile ilgili bu soruyu yanıtız bırakırken, analize dahil edilen ergenlerin %50,5'i ailelerindeki en önemli sorunun ekonomik sıkıntı olduğunu belirtmişlerdir. Bu çalışmada ekonomik sorunları %30,5 ile aile içi anlaşmazlıklar izlenmektedir. Bu iki

sorun en temel sorun alanlarını oluşturmaktadır. Ergenlerin sadece %3,3'ü ailelerinde şiddet sorunu olduğunu belirtmiştir. Ergenlerin %7,4'ise herhangi bir sorunları olmadığını ifade etmiştir. Bu sonucun, Aile Araştırma Kurumunun 1997 yılında işçi aileleri ile yaptığı çalışmada da ailelerin en önemli sorunları %51,2 ile geçim problemi olduğu sonucuyla paralel bulunduğu söylenebilir (T. C. Başbakanlık AAK, 1998: 35).

Ebeveynlerinin kendilerine fiziksel şiddet uygulayıp uygulamadığına yönelik ergenlerin verdiği yanıtlar incelendiğinde, babaların %18,6'sının ergenlere ve/veya kardeşlerine fiziksel şiddet uyguladığı saptanmıştır (Çizelge 1). Annelerin, babalardan şiddet görme oranı %5,8'dir. Babaların ailedeki tüm bireylere şiddet uygulama oranı ise %12,8'dir. Buna göre ailelerin yaklaşık 1/3'ünde babanın çocuğa yönelttiği şiddet vardır. Pfeiffer ve diğ., (1996) araştırmasında da ergenlerin %42'si son 12 ay içerisinde şiddete maruz kalmışken, babanın anneye şiddet uygulama durumu %7 ile nadir olarak, %6,7 sık olarak görülmektedir. Genellikle babalar kontrol taktiği olarak fiziksel şiddeti kullanmaktadır. Babalar duygularını daha rahat baskı altına alabilirken, öfkelerini kontrol altına almayıp bu öfkelerini kadınlara göre

daha kolay şiddete dönüştürmektedir (Coontz ve Martin, 1990: 79).

Araştırma sonunda, annelerin %28,2'si ergenlere ve/veya kardeşlerine şiddet uygulamışlardır. Annelerin ailedeki tüm bireylere şiddet uygulama oranı ise %1,6'dır. Buna göre yine ailelerin yaklaşık 1/3'ünde annelerin çocuğa yönelttiği şiddet bulunmaktadır. Aile içi şiddet ülkemizde hiç şüphesiz oldukça yaygındır. Nitekim araştırmamızda elde edilen bulgular da bunu desteklemektedir. Ergen ailelerinin %30'unda babanın çocuğa yönelik uyguladığı fiziksel şiddet saptanmışken, %20'sinde de babanın annelere yönelik uyguladığı fiziksel şiddet bulunmaktadır. Ayrıca çocuklar kendileri fiziksel şiddete maruz kalmaları bile annelerinin fiziksel şiddete maruz kaldıklarını görerek %5,8 oranında ağır bir duygusal şiddete maruz kalmaktadır. Ancak ailede fiziksel şiddet babanın şiddeti ile sınırlı değildir. Annelerin de aile içinde çocuğa yönelik fiziksel şiddet uygulama oranı %30 bulunmaktadır. Yani her 3 çocuktan biri aile içinde fiziksel şiddete maruz kalmaktadır ki fiziksel şiddetin olduğu her yerde duygusal şiddet de bulunmaktadır. Buna paralel olarak da ebeveynlerin aile içinde çocuğa yönelik duygusal şiddet uygulama oranı %30'un üzerinde çıkmıştır.

Ergenin cinsiyetinin babanın aile içinde fiziksel şiddet uygulama durumu ile ilişkili olup olmadığını anla-

mak için χ^2 analizi yapılmış ve elde edilen bulgular Çizelge 2'de sunulmuştur. Babasının aile içinde şiddet uygulamadığını ifade eden ergenlerde kızların oranı %57,8 iken erkeklerin oranı %42,2 bulunmuştur. Babasının kendisine şiddet uyguladığını ifade edenlerin %56,7'sini erkekler oluştururken, babasının annesine şiddet uyguladığını belirten kızların oranı %61,9 ve babasının tüm aile üyelerine şiddet uyguladığını belirten kızların oranı %65,2 ile erkeklerden (%34,8) fazladır. Erkekler aile içinde daha fazla şiddete maruz kalmakla birlikte ergenin cinsiyeti ile babanın aile içinde şiddet uygulaması arasında yapılan istatistiksel analiz sonunda anlamlı bir ilişki olmadığı belirlenmiştir ($p>0,05$).

Ergen cinsiyetinin annenin aile içinde fiziksel şiddet uygulama durumu ile ilişkili olup olmadığını anlamak için χ^2 analizi yapılmış ve elde edilen bulgular Çizelge 3'de sunulmuştur. Anne tarafından ailede fiziksel şiddet uygulandığını ifade eden ergenlerin %64,8'i kız, %35,2'si erkektir. Cinsiyet ile annenin aile içinde fiziksel şiddet uygulaması arasında yapılan istatistiksel analiz sonunda anlamlı bir ilişki bulunmadığı saptanmıştır. Bu bulgu, Segal ve Iverson (1990)'un belirlediği, kız çocuklara erkek çocuklardan daha fazla oranda şiddet uygulandığı sonucuyla paralel bulunmuştur ($p>0,05$).

Özetle, ergenin cinsiyeti ile ebeveynlerin aile içinde fiziksel şiddet uygulaması arasında anlamlı bir ilişki bulunmazken, babalarının aile içinde çocuğa yönelik fiziksel şiddet uyguladığını söyleyen erkek çocukların ve annelerin çocuğa yönelik fiziksel şiddet uyguladığını söyleyen kız çocuklarının oranı daha yüksek bulunmuştur.

Anne ve babanın eğitim durumunun aile içi şiddete etkide bulunabileceği düşünülmektedir. Babanın eğitim durumunun aile içinde fiziksel şiddet uygulaması ile ilişkisi olup olmadığına bakmak için χ^2 analizi yapılmış olup elde edilen bulgular Çizelge 4'de sunulmuştur. Fiziksel şiddet uygulayan babaların eğitim düzeyine bakıldığında bunların büyük bir kısmının ilkökul mezunu veya hiç okula gitmeyenlerden oluştuğu saptanmıştır. Ancak babanın eğitim seviyesi yükseldikçe ihmal ve istismar davranışlarında azalma görülmektedir.

Tüm eğitim gruplarındaki babalardan aile içinde şiddet uygulandığı görülmekle birlikte babanın eğitim durumu ile aile içinde fiziksel şiddet uygulaması arasında yapılan istatistiksel analiz sonunda anlamlı bir ilişki bulunmamıştır ($p>0,05$).

Ebeveynlerin eğitim durumları ile aile içinde fiziksel şiddet uygulamaları arasında anlamlı ilişki bulunmazken, aylık gelirin ihtiyaçları karşılamaması babanın aile içinde fiziksel şiddet

uygulanmasını arttırmaktadır. Sonuç olarak ekonomik sıkıntı çeken ailelerde bu stres faktörünün babanın şiddet uygulamasına bir sebep oluşturduğunu göstermektedir. Annelerin çoğunluğunun ev kadını olduğu göz önüne alınırsa, evi geçindirme sorumluluğunun büyük oranda babada olması nedeniyle aylık gelirin ihtiyaçları karşılamaması babaların stres düzeyini artırarak şiddet davranışı uygulama durumlarına olumsuz bir etkide bulunduğu söylenebilir.

Annenin eğitim durumunun aile içinde fiziksel şiddet uygulaması ile ilişkisi olup olmadığına bakmak için χ^2 analizi yapılmış olup elde edilen bulgular Çizelge 5'de sunulmuştur. Ailede fiziksel şiddet uygulayan annelerin %64,8'i ilkökul mezunu veya hiç okula gitmemiş, %31,9'u lise mezunu, %16,7'si ortaokul mezunu ve %4,6'sı yüksekokul-fakülte mezunudur. Annenin eğitim durumu ile aile içinde fiziksel şiddet uygulaması arasında yapılan istatistiksel analiz sonunda anlamlı bir ilişki bulunmamıştır ($p>0,05$). Annenin eğitim seviyesi yükseldikçe ihmal ve istismar davranışlarında azalma görülmüştür.

Ergenin aile ilişkilerini değerlendirmesinin babanın aile içinde fiziksel şiddet uygulama durumu ile ilişkili olup olmadığını anlamak için χ^2 analizi yapılmıştır. Elde edilen bulgular Çizelge 6'da sunulmuştur. Babası tarafından aile içinde fiziksel şiddet uygulanmasına rağmen hepimize

uygulandı şeklinde ifade edenlerin %47,8'i, anneme şiddet uygulandı şeklinde ifade edenlerin %52,4'ü ve bana ve/veya kardeşlerime şiddet uyguladı şeklinde ifade edenlerin %64,2'si aile ilişkilerinin iyi olduğunu düşünmektedir. Aile ilişkilerini değerlendirme ile babanın aile içinde fiziksel şiddet uygulaması arasında yapılan istatistiksel analiz sonunda $p < 0,001$ düzeyinde anlamlı ilişki olduğu bulunmuştur. Buna göre ergenin aile ilişkilerini değerlendirmesini etkileyen önemli bir faktörün babanın aile içinde fiziksel şiddet uygulaması olduğu saptanmıştır.

Ergenin aile ilişkilerini değerlendirmesinin annenin aile içinde fiziksel şiddet uygulama durumu ile ilişkili olup olmadığını anlamak için χ^2 analizi yapılmıştır. Elde edilen bulgular Çizelge 7'de sunulmuştur. Annesinin aile içinde fiziksel şiddet uyguladığını ifade eden ergenlerin %55,6'sı aile ilişkilerini iyi olarak değerlendirirken, %26,9'u orta olarak ve %17,6'sı kötü olarak değerlendirmektedir. Annesinin fiziksel şiddet uygulamadığını belirtenlerin sadece %3,1'i aile ilişkilerini kötü olarak değerlendirmiştir. Aile ilişkilerini değerlendirme ve annenin ailede fiziksel şiddet uygulaması arasında yapılan istatistiksel analiz sonunda $p < 0,001$ düzeyinde anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Buna göre ergenin aile ilişkilerini değerlendirmesini etkileyen önemli faktörlerden bir diğeri annenin aile içinde fizik-

sel şiddet uygulaması olduğu belirlenmiştir.

7. Sonuç ve Öneriler

Aile içi şiddet, özellikle de ailede çocuğa yönelik şiddet toplumumuz tarafından genellikle çocuğun disiplin edilmesinde bir yöntem olarak kullanılmaktadır. Oysa aile içi şiddet sağlıklı iletişim kurulamayan ailelerde ortaya çıkan ve aile ilişkilerini olumsuz etkileyen bir davranış şeklidir. Ergenlerin aile içinde şiddete maruz kalma durumları ve aile ilişkileri, Ankara İli Altındağ İlçesinde 9 okuldaki 379 öğrenciyle yapılan araştırma sonunda belirlenebilmiştir.

Araştırma kapsamına giren ergen ailelerinin %31,4'ünde babanın çocuğa uyguladığı fiziksel şiddet ve %18,6'sında babanın anneye uyguladığı fiziksel şiddetin var olduğu saptanmıştır. Bunun yanında ailelerin %29,8'inde de annenin çocuğa uyguladığı fiziksel şiddet vardır.

Ancak aile içi şiddeti ailenin en önemli sorunu olarak gören ergenlerin oranı sadece %3,3'tür. Aile içinde şiddete maruz kalma ile ergenin aile ilişkilerini değerlendirme durumu arasında $p < 0,001$ düzeyinde anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur. Ergenin aile ilişkilerini değerlendirmesini etkileyen önemli faktörün "baba ve annenin aile içinde fiziksel şiddet uygulaması" olduğu belirlenmiştir.

Araştırma sonunda ergenin aile içinde yaşamış olduğu şiddetin önlenmesine yönelik yapılabilecek çalışmalar aşağıda sunulmuştur;

Ülkemizde her okulda rehberlik servisi ve yeterli sayıda rehber öğretmen ve psikolojik danışman bulunmaması nedeniyle ergenler sorunlarını çözmede profesyonel destek alamamaktadır. Ayrıca halen okullarda sosyal hizmet uzmanları (SHU) da istihdam edilmemektedir. Özellikle şiddetin son derece yaygın bir davranış olduğu göz önünde bulundurulursa, kalabalık okul ortamlarında sorunlarını çözme konusunda desteksiz kalan ergenler hem ailede hem de aile dışında şiddete maruz kalma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Bu nedenle her okulda rehberlik servisi kurulması sağlanmalı ve bu servislerde mümkün olduğunca SHU da çalıştırılmalıdır (Allen-Meares, 2004).

Toplumumuzda aile içinde çocuğa yönelik şiddet genellikle normal karşılanmaktadır ve ebeveynlerin çocuklarının disiplinini sağlaması konusunda çocuklarına şiddet uygulamaya hakları olduğu düşüncesi yaygındır. Bu araştırmada da aile içinde fiziksel ve duygusal şiddete maruz kalmadığını ifade eden ergenlerin bir kısmının kendilerine yöneltilen şiddeti normal olarak algılamalarından dolayı şiddete maruz kalmadıklarını ifade ettikleri düşünülmektedir. Çünkü şiddet uygulayan ebeveynler şiddet uygulama konusunda aşırıya

kaçmadıkları sürece çevrelerinden olumsuz bir geribildirim almazlar. Bundan dolayı öncelikle toplumda şiddet konusunda farkındalık yaratmak gerekmektedir. 1 tokat da şiddettir, bir çimdik de, hastanelik edecek kadar dövme de. Bu anlayış toplum tarafından ne kadar kabul görürse aile içi şiddete bakışta o düzeyde değişecektir. Şiddet mağduru çocuğun ya da ergenin tespit edilip tedaviye yönlendirilmesi için öncelikle okul personeline önemli görevler düşmektedir. SHU, fiziksel, duygusal ve cinsel şiddetin belirtilerini öğrenme ve bunları fark edip mağdur ve aile karşısında uygun davranışlar sergileyebilmeleri konusunda okul personeline danışmanlık yapmalıdır (Sheafer ve Horejsi, 2002).

Aile içi şiddet ancak multidisipliner bir çalışma sonucunda ortadan kaldırılabilir (Aktaş, 2005: 93). Bundan dolayı SHÇEK ve Milli Eğitim Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı ve Adalet Bakanlığı'nın ortak olarak gerçekleştireceği mikro, mezzo ve makro düzeydeki çalışmalar, hem bireysel düzeyde şiddet mağduru ve ailesini koruyacak sistemin oluşmasını sağlayacak, hem de ulusal düzeyde hazırlanacak politikaların daha etkin şekilde uygulanmasını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Allen-Meares, P. (2004) *Social Work Services in School*. Boston: Pearson Education, USA.

Aktaş, A. M. (2005) "Aileyle Çalışmak, Profesyonellerin Rol ve Fonksiyonları". *Aile Danışmanlığı El Kitabı*. Ankara: Matus Basımevi, 93-107.

Arıkan, Ç. (1987) "Sosyal Hizmetler Açısından Şiddet ve Bir Türü Olarak Kadına Yönelik Şiddet". *H.Ü. Sosyal Hizmetler Y.O Dergisi*, (1) 75-97.

Arıkan, Ç. (1988) "Ailede Çocuğa Yönelik Şiddet". *H.Ü. Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Dergisi*, 6 (1-2-3) 81 .

Buchner, G. ve Diğerleri. (1998) *Gewalt Gegen Kinder*. *Internet Sitesi: www.Bmsg. gv.at*.

Burgess, R., Lise, L. ve M. Youngblade. (1990) "Social Incompetence and The Intergenerational Transmission of Abusive Parental Practices". Edt: Gerald D. Hotaling, David Finkelher, John T. Kirkpatrick, Murray A. Straus. Sage Publication. *Family Abuse and its Consequences New Directions in Research*.

Coontz, D.P. ve Martin, A.J. (1990) "Understanding Violent Mothers and Fathers: Assessing Explanations Offered by Mothers and Fathers for Their Use of Control Punishment". Edt: Gerald D. Hotaling, David Finkelher, John T. Kirkpatrick, Murray A. Straus. Sage Publication. *Family Abuse and its Consequences New Directions in Research*.

Dökmen, Ü. (2004) *Küçük Şeyler*. İstanbul, Sistem Yayıncılık.

Gaudin, J. ve Jr. M. (1988) "Treatment of Families who Neglect Their Children".

USA: *Families in Trouble Series*, (4), Ed: Elam W. Nunnally, Catherine S. Chilman, Fred M. Cox .

Gelles, R.S. ve M.A. Strauss (1990) "How Violent are American Families? Estimates from the National Family Violence Resurvey and Other Studies". Newsbury Park: Edt: Gerald T Hotaling, David Finkelhor, John T. Kirkpatrick, Murray A. Strauss. Third Printing. *Family Abuse and its Consequences. New Directions in Research*.

Horton, B. C. ve T.K. Cruise (2001) *Child Abuse and Neglect: The School's Response*. Newyork: The Guilford Press.

Howes, C. (1990) "Abused and Neglected Children with Their Pers". Edt: Gerald D. Hotaling, David Finkelher, John T. Kirkpatrick, Murray A. Straus. Sage Publication. *Family Abuse And Its Consequences New Directions in Research*.

İçli, T. (1995) *Ailede Kadına Karşı Şiddet ve Kadın Suçluluğu*. Ankara: T.C. Devlet Bakanlığı Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Bizim Büro Basımevi

İl, S. (2001) "Aile Yaşamı ve Gereksinimleri". *Sosyal Hizmette Yeni Yaklaşımlar Ve Sorun Alanları: Prof. Dr. Nihal Turan'a Armağan*. Ankara: Aydınlar Matbaası.

Kadushin, A. (1970) *Child Welfare Services*. Newyork: The Macmillan Company.

Kadushin, A. (1988) *Neglect in Families. Mental Illness, Delinquency, Addictions and Neglect Families in Trouble Series*, (4), Ed: Elam W Nunnally, Catherine S. Chilman, Fred M. Cox ,US.

Karasar, N. (2005) *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: 3 A Araştırma Eğitim Danışmanlık Ltd, 5. Basım.

Kars, Ö. (1996) *Çocuk İstismarı: Nedenleri ve Sonuçları*. Ankara: Bizim Büro Basımevi.

Kirst-Ashman, K.K. ve G.H. Hull J.R. (1999) *Understanding Generalist Practice*. Second Edition. Chicago: Nelson Hull Publishers.

Koşar, N. (1989) *Sosyal Hizmetlerde Aile ve Çocuk Refahı Alanı*. Ankara: Yargıçoğlu Matbaası, 42-48.

Kozcu, Ş. (1991) "Çocuk İstismarı ve İhmal". *Aile Yazıları 3: Birey, Kişilik ve Toplum*. Ankara: Aile Araştırma Kurumu Yayınları. Bilim Serisi 5/3

Mousavi, M.N. ve Rogers, J.R. (2001) *Child Abuse and Depression in Iranian Students: An Empirical Investigation*. *Annual Conference of The American Psychological Association*. San Francisco.

Oskay, G. (1991) "Dayak Konusunda Ana-Baba Ergenin Tutumu". *Aile Yazıları 3: Birey, Kişilik ve Toplum*. Ankara: Aile Araştırma Kurumu Yayınları. Bilim Serisi 5/3.

Pfeiffer, C., P.W. ve D.E. (1999) "Innerfamiliaere Gewalt Gegen Kinder Und Jugendliche Und Ihre Auswirkungen". *KFN (Kriminologisches Forschungsinstitut Niedersachsen) Forschungsbericht 80* *Internet Adresi: www.kfn.de/fb80.pdf*

Segal, M. ve T. J. Iverson (1990) "Characteristics of the Children", *Child Abuse and Neglect*, Newyork: Garland Publishing.

Sheafer B.W.S. Ve C. R. Horejsi. (2002) *Techniques and Guidelines for Social Work Practice* 6.Eddition. Boston.

Tang, C.S. (1996) "Adolecent Abuse in Hong Kong Chinese Families". *Child*

Abuse and Neglect: The International Journal, 20 (9) 873-78

T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu (1995) *Aile İçİ Şiddetin Sebep ve Sonuçları*. Ankara: Bizim Büro Basımevi

Yörükoğlu, A. (1992) *Çocuk Ruh Sağlığı*. İstanbul: Özgür Yayınları.

Araştırma

ZİHİNSEL ENGELLİ ÇOCUĞA SAHİP ANNELERİN YAŞADIĞI DUYGULAR, ÇOCUKLARININ GELECEĞİNE İLİŞKİN DÜŞÜNCELERİ ve UMUTSUZLUK DÜZEYLERİ*

The Mothers Emotions, Views on Their Child's Future and Hopelessness Level Who Have Mentally Retarded Child

Mehmet Zafer DANIŞ*

* Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü araştırma görevlisi.

* Bu makale 5-7 Mayıs 2006 tarihlerinde İstanbul'da gerçekleştirilen "Birlikte Yaşamak İçin Küresel ve Yerel Çözümler" Kongresi'nde sözel bildiri olarak sunulmuştur.

ÖZET

Ebeveynlerin en var oluşsal düşüncelerinin başında çocuklarının gelecekte iyi birer vatandaş olarak kendi ayakları üzerinde durabilmeleri diğer bir deyişle "yaşamlarını kazanmaları" gelmektedir. Kuşkusuz tüm anne ve babalar için geçerli olan bu düşünce ve duygulanım süreci, ağır zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerde daha belirgin bir biçimde hissedilmektedir. Bu süreçte çoğunlukla özürli çocuğun günlük bakımında daha fazla sorumluluk üstlenen anne daha güç sorunlarla karşılaşmakta ve umutsuzluğa düşmektedir.

Zihinsel engelli çocuk sahibi annelerin yaşadığı duygular, çocuklarının geleceğine ilişkin düşünceleri ve umutsuzluk düzeylerinin saptanması amacıyla dizayn edilen bu çalışmada Ankara ilinde faaliyet gösteren 5 zihinsel engelliler eğitim ve rehabilitasyon merkezine çocukları devam eden 146 anneye görüşülmüştür. Buna göre; annelerin yarısından biraz fazlasının (%54.8) ilkokul mezunu, yaklaşık üçte birinin (%35.6) 26-30 yaş grubunda, dördte üçünün (%75.3) ev hanımı ve büyük bir çoğunluğunun (%85,6) evli olduğu saptanmıştır. Annelerin hemen hemen tamamı (%91,5) kendileri öldükten sonra çocuklarının geleceğine ilişkin endişe ve kaygı yaşadıklarını, yarısına yakını (%44.5) ise çocuklarının bakım sorumluluğunu yerine getirirken eşlerinin kendisine destek olmadığını dile getirmiştir. Annelerin ortalama umutsuzluk puanı 7.94±3.45 olduğu saptanmış, eğitim durumu yükseldikçe ve annenin yaşı azaldıkça umutsuzluk düzeyinin azaldığı görülmüştür.

Anahtar sözcükler: Zihinsel engellilik, zihinsel engelli çocuğa sahip anne, zihinsel engelli çocuğa ilişkin düşünceler, umutsuzluk, sosyal hizmet.

ABSTRACT

The most important of the wishes of parents is that his/her child stay on his/her own two feet, be a well regarded citizen in the future; in other words, parents want their children to be able to "earn his/her life" alone. Undoubtedly, this thought and emotion process valid for all parents is perceived more intensely by families who have severely mentally retarded children. Generally, in this process the mother undertakes more responsibility than the father, and for this reason, she encounters more difficult problems and finds herself in hopelessness.

This study was made in order to display the mothers' emotions and views on their child's future and the hopelessness level of mothers who have mentally retarded child. This research was put into practise in 5 education and rehabilitation centers for mentally retarded children in Ankara and 146 mothers who came to the centers with their children have been interviewed. According to the findings of the research; more than half of the samples (54.8%) had graduated from elementary school, one third of the samples (35.6%) were in the 26-30 age group, three fourth of the samples (75.3%) were housewives and 85.6 % of them were married. Nearly all of them (91.5%) were living in anxiety and worry because they wondered what would happen to their children after their death, approximately half of them (44.5%) told that their husbands did not support them while they were carrying out the responsibility of the care of their children. Mothers' average hopelessness score was 7.94 ± 3.45 . It was also seen that hopelessness level was decreasing with increasing education level.

Key words: *Mental retardation, the mother who has mentally retarded child, the ideas on mentally retarded child, hopelessness, social work.*

GİRİŞ

Zihinsel engellilik (*mental retardation*), zihinsel kapasite ve uyum mekanizmalarında normal dışı gelişimsel ve kalıcı özür durumu olarak tanımlanmaktadır. Bir kişiye zihinsel engelli tanısı koyabilmek için en az üç koşulun var olması gerekir. Amerikan Mental Yetersizlik Derneği (*American Association on Mental Deficiency*) kriterlerine göre bir kişinin zihinsel engelli olarak kabul edilebilmesi için IQ'sunun 70'den az olması, uyum mekanizmasında belirgin bir bozukluğun olması (aile ve sosyal çevre ile olan ilişkilerde, akran gruplarıyla olan etkileşimde normal yaşamın gereklerine ayak uyduramama vb.) ve son olarak bu belirtilerin on sekiz yaşından önce ortaya çıkması gerekir (Grossman, 1973 Akt: Al-Sahatti ve diğerleri, 1994: 41). Zihinsel engelli bireyler özellikle çocuklar zihinsel engel derecelerine (hafif, orta, ciddi, ağır) bağlı olarak sürekli dikkat, bakım ve hizmete gereksinim duymaktadırlar. Uzun ve zahmetli bir sağlık bakımı ile özel eğitim ve rehabilitasyon sürecinin yanı sıra zihinsel engelli bireyin bakım sorumluluğu ve yüklü bakım masrafı başta anne baba olmak üzere yakın aile üyelerinin günlük yaşamını doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle zihinsel engelli çocuk sahibi anne ve baba psikolojik, sosyal ve ekonomik nitelikli bir çok problemle karşı karşıya kalırlar. Psikolojik açı-

dan aile stres ve anksiyete, sosyal açıdan dışlanma ve izolasyon (Weisson, 1999: 88), ekonomik açıdan da ağır bakım maliyeti nedeniyle giderek yoksullaşma süreciyle karşı karşıya kalmaktadır (Al-Sahatti ve diğerleri, 1994: 42).

Ailede engelli bir çocuğun doğumu üyelerin yaşamlarını, duygularını, düşüncelerini ve davranışlarını olumsuz yönde etkileyen bir durumdur. Çocuğun engeli nedeniyle suçluluk ve keder duymak, özrün çeşitli yönleriyle baş etmede yetersizlik duygusu yaşamak, uzmanların yönlendirmelerine aşırı derecede bağımlı olmak, çocuğu aşırı derecede koruyup kollamak ya da engeli inkar etmek gibi olumsuz yaşantılar aile ilişkilerini ve işleyişini bozmaktadır (Özgür 2000: 29).

Engelli çocuğun dünyaya gelişi genellikle olumsuz duygulara neden olur. Suçlamalar, suçluluk duyguları, utanç, üzüntü, nefret ve öfke gibi karmaşık ve zaman zaman iç içe geçmiş duygular ailelerin yaşayabileceği duygulardan sadece bir kaçıdır. Engelli çocuğun aileye katılımıyla ailede bir çok değişiklik yaşanır. Bu değişiklikler sistem kuramı bağlamında değertendirildiğinde ailenin yapısal, işlevsel ve gelişimsel boyutlarının tümünde gözlenir (Duyan 2005).

Engelli çocuğa karşı ailedeki geleceksel koruma rolünü anne üstlenir.

Babanın engelli çocuğun özel ihtiyaçlarına, eğitimine karşı duyarlılığı ve ilgisi anneye göre daha azdır (Alptekin 2004: 49). Engelli bireylerin aile içinde "kahrını çeken" kişilerin başında çoğunlukla anneler gelmektedir. Çoğu zaman babalar bir şekilde evden uzaklaşmakta (arkadaş ziyaretleri, kahvehane ve lokale gitme gibi), anneler ise çocukları ile baş başa kalmaktadırlar. Ev işleri, varsa diğer çocukların bakımları ve yaşamlarında karşılaştıkları diğer sorunlar; anneleri, kendi özel yaşantılarından vazgeçmeye zorlamakta ve umutlarını yitirmelerine neden olmaktadır. Yapılan araştırmalar engelli çocuğa sahip ailelerde çocuğun bakımına yönelik sorumluluğun büyük bir kısmını anneler üstlendiği için annelerin sahip oldukları diğer rollerden vazgeçtikleri, sosyal aktivitelere katılım ve sosyal yaşamlarında azalma olduğunu göstermektedir (Okanlı ve diğ. 2004: 2).

Genellikle öz bakımını dahi sağlayamayacak düzeyde ağır zihinsel engeli olan birey için yaşam her ne kadar zorsa, ailesi için de bir o kadar güçtür. Özürlü bireyin ağır bakım yüküne bir de anne ve babanın kendilerinden sonra çocuklarına ne olacağı düşüncesinin yarattığı belirsizlikler, çaresizlikler, endişeler ve kaygılar eklendiğinde bu düşüncenin ebeveynler üzerinde yarattığı stres ve manevi yıkım bir çığ gibi artarak büyümekte ve ailenin yaşam döngüsünü

nü derinden sarsmaktadır. Bu süreçte bakım sorumluluğunu neredeyse tek başına yerine getiren anne psiko-sosyal açıdan daha büyük sorunlar yaşamaktadır.

Zihinsel engelli çocuğa sahip olan anneler yukarıda sıralanan duygularla baş etmenin yanı sıra toplumun olumsuz önyargılarıyla baş etmek, bakım konusunda daha fazla emek harcamak zorundadırlar. Zihinsel engelli çocuğa sahip olan anneler ayrıca sosyal ve ekonomik kaynaklara daha fazla gereksinim duymaktadırlar (Duyan 2005). Zihinsel engelli çocuğa sahip annelerin kişilikleri ve duygusal durumları incelendiğinde zihinsel engelli bir çocuğa sahip olmanın annenin işlevselliği üzerinde olumsuz bir etki yarattığı ortaya çıkmaktadır (Okanlı ve diğ. 2004: 2). Tüm bunlara ek olarak zihinsel engelli çocuğa sahip anneler çocuklarının geleceğine ilişkin zihinlerinde taşıdıkları sorunlar nedeniyle diğer annelere göre daha fazla depresyon, kaygı ve stres yaşamaktadırlar.

Bu nedenle zihinsel engelli çocuğu olan annelerin çocuklarının geleceğine ilişkin düşünceleri ve umutsuzluk düzeylerinin saptanması ülkemizde zihinsel engelli çocuğa sahip ailelere götürülecek sosyal destek hizmetlerinin gelişmesine katkıda bulunacaktır.

MATERYAL ve YÖNTEM

Araştırma *tanımlayıcı* olarak, Aralık 2005-Şubat 2006 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın evreni; Ankara'da Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK)'na bağlı olarak faaliyet gösteren, Çankaya, Keçiören, Yenimahalle, Sincan ve Etimesgut semtlerinde kümelenen toplam 63 "özel zihinsel engelliler eğitim ve rehabilitasyon merkezi"nde çocukları eğitim alan annelerdir. Araştırmanın çalışma evreni ise; Ankara'nın beş metropol ilçesinde faaliyet gösteren 63 merkezden, "oransız küme örnekleme" tekniği kullanılarak, "yansız atama" yoluyla seçilen 5 zihinsel engelliler eğitim ve rehabilitasyon merkezine çocukları devam eden ve anket uygulamasının gerçekleştirildiği tarihler arasında rehabilitasyon seanslarına çocuklarıyla birlikte gelen 146 annedir.

Araştırmanın verileri; literatüre bağlı olarak araştırmacı tarafından hazırlanan *sosyo-demografik özellikler, çocuğun özür durumu ve annelerin özel eğitimden beklentileri, engelli çocuğun bakımı ve annelerin yaşadığı sorunlar, annelerin duyguları, çocuklarının geleceğine ilişkin düşüncelerinin yer aldığı 36 soruluk "görüşme formu"*nun yanı sıra "Beck Umutsuzluk Ölçeği" (*Beck Hopelessness Scale*) yardımıyla yüz yüze görüşme tekniği kullanılarak toplanmıştır. Beck Umutsuz Ölçeği bireyin

geleceğe yönelik negatif beklenti ve düşüncelerini içeren 20 maddeden oluşan bir kişisel değerlendirme ölçeğidir (Beck ve Arkadaşları, 1974). Bu maddelerin 11 tanesinde "Evet" seçeneği, 9 tanesinde "Hayır" seçeneği 1 puan almaktadır. 20 puan üzerinden değerlendirilen ölçekte bireylerin aldıkları puanlar yükseldikçe umutsuzluk düzeyi de yükselmektedir. Ölçeğin Türkçe geçerlik ve güvenilirlik çalışması 1991 yılında Seber ve 1994 yılında Durak tarafından yapılmıştır (Seber ve Arkadaşları, 1993; Durak, 1994). Beck Umutsuzluk Ölçeğinden alınan puanların değerlendirilmesinde 0-3 puan normal olarak kabul edilmekte, 4-8 puan hafif düzeyde umutsuzluk, 9-14 puan orta düzeyde umutsuzluk, 15 ve daha yüksek puanlar ise şiddetli düzeyde umutsuzluğun var olduğunu ortaya koymaktadır (Beck, Steer ve Garbin, 1988).

BULGULAR ve YORUM

Araştırma bulguları; sosyo demografik özellikler, çocuğun özür durumu ve annelerin özel eğitimden beklentileri, engelli çocuğun bakımı ve annelerin yaşadığı sorunlar, annelerin duyguları, çocuklarının geleceğine ilişkin düşünceleri ve umutsuzluk düzeyleri ana başlıkları altında on beş tablo ile gösterilmektedir.

Sosyo-Demografik Özellikler

Tablo 1. Tanıtıcı Bulgular

Değişkenler	Sayı	%
Medeni Durum		
Evli	125	85.6
Boşanmış	15	10.3
Dul	6	4.1
Yaş		
18-25	37	25.4
26-30	52	35.6
31-35	24	16.4
36-40	19	13.0
41 yaş ve üstü	14	9.6
Mean:32.15, Std:6.22, Min: 18, Max:56		
Eğitim Durumu		
Okur yazar değil	6	4.1
Okur yazar	4	2.7
İlkokul	80	54.8
Ortaokul	18	12.3
Lise	27	18.5
Üniversite	11	7.5
Doğum Yeri		
Batı	38	26.0
Güney	8	5.5
Orta	62	42.5
Kuzey	26	17.8
Doğu	12	8.2
Sosyal Güvence Durumu		
Emekli Sandığı	52	35.6
SSK	71	48.6
Bağ-Kur	9	6.2
Yeşil Kart	8	5.5
Sosyal güvencesiz	6	4.1

Aylık Hane Geliri		
100-300 YTL	16	11.0
301-600 YTL	34	23.2
601-1200 YTL	53	36.3
1201-1500 YTL	28	19.2
1501 YTL ve üzeri	15	10.2
Mean: 741.18, Sd: 321.25, Min: 100, Max: 2400		
Meslek		
Memur	7	4.8
İşçi	14	9.6
Serbest meslek	10	6.9
Emekli	5	3.4
Ev hanımı	110	75.3
Toplam	146	100.0

Araştırmaya katılan annelerin büyük bir çoğunluğu (%85.6) evlidir. Annelerin yaşı 18 ile 56 arasında değişmektedir, yaş ortalamaları ise 32.15'tir. Annelerin üçte birinden biraz fazlası (%35.6) 26-30 yaş grubundandır ve yarısından biraz fazlası (%54.8) ilkokul mezunudur. Bunu sırasıyla lise ve ortaokul mezunları takip etmektedir. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü'nün beş bölgeyi yapmış olduğu coğrafik dağılım listesine göre annelerin yaklaşık beşte ikisi (%42.5) ülkemizin orta olarak adlandırılan bölgesinde dünyaya gelmiştir. Sosyal güvence durumuna baktığımızda araştırmaya katılan annelerin yarısına yakınının (%48.6) SSK'lı olduğu bunu ikinci sı-

rada (%35.6) Emekli Sandığı'na tabi olanların izlediği görülmüştür. Bağ-Kur'lular ile yeşil kartlıların az olmasının nedeni araştırmanın yapıldığı tarihte ülkemizde yalnızca özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinden yararlanan Emekli Sandığı ve SSK çalışanlarının çocukları için bu iki kurumun ödenek tahsis etmesinden kaynaklanmaktadır.

Annelerin aylık hane gelirleri 100 YTL ile 2400 YTL arasında değişmekle birlikte gelir ortalamaları 741.18 YTL'dir. Mesleklerine baktığımızda ise büyük bir çoğunluğunun çalışmadığı (%75.3), çalışanlar içerisinde ise en büyük meslek grubunu işçiler (%9.6) olduğu görülmektedir.

Tablo 2. Eşin Mesleği

Meslek	Sayı	%
Esnaf	9	7.2
Memur	35	28.0
İşçi	49	39.2
Emekli	17	13.6
Serbest meslek	7	5.6
Çalışmıyor	8	6.4
Toplam	125	100.0

Araştırmaya katılanların yaklaşık beşte ikisinin (%39.2) eşi işçidir, eşi çalışmayanların oranı ise yalnızca %6.4'tür.

Tablo 3. Sahip Olunan Çocuk Sayısı

<i>Çocuk Sayısı</i>	<i>Sayı</i>
En az	1
En çok	8
Ortalama	2

Annelerin sahip olduğu çocuk sayısı 1 ile 8 arasında değişmektedir ve çocuk sayısı ortalaması ise 2'dir. Işıkhan (2005: 76)'ın Türkiye genelinde SHÇEK'e bağlı 271 özel eğitim merkezinden çocukları rehabilitasyon hizmeti alan 2688 zihinsel engelli çocuk annesiyle yapmış olduğu araştırma sonucunda annelerin sahip olduğu ortalama çocuk sayısı 2 olarak tespit edilmiştir.

Tablo 4. Ailede Engelli Çocuk Sayısı

<i>Engelli Çocuk Sayısı</i>	<i>Sayı</i>	<i>%</i>
1	128	87.7
2	13	8.9
3	5	3.4
Toplam	146	100.0

Görüşülenlerin büyük bir çoğunluğunun (%87.7) bir özürli çocuğu bulunmaktadır.

Çocuğun Özür Durumu ve Annelerin Özel Eğitimden Beklentilerine İlişkin Bulgular

Tablo 5. Çocuğun Engel Derecesi

<i>Engel Derecesi</i>	<i>Sayı</i>	<i>%</i>
Halif	54	37.0
Orta	35	24.0
Ağır	57	39.0
Toplam	146	100.0

Çocuğun engel derecesine baktığımızda, ağır engelli çocuğa sahip olanların (%39) ilk sırada yer aldığı görülmektedir.

Tablo 6. Çocuğun Özel Eğitim Merkezine Ne Kadar Süredir Devam Ettiği

<i>Süre</i>	<i>Sayı</i>	<i>%</i>
0-6 ay	24	16.4
7-11 ay	39	26.7
12-17 ay	48	32.3
18-23 ay	21	14.4
24 ay ve üzeri	14	9.6
Toplam	146	100.0

Zihinsel engelli çocuğun özel eğitime devam süresi incelendiğinde yaklaşık üçte birinin (%32.3) bir ile bir buçuk yıl arasında özel eğitim merkezine devam ettiği görülmektedir. Bunu 7-11 ay arasında özel eğitim merkezinden yararlananlar (%26.7) takip etmektedir. Özel eğitimden 2 yıldan daha fazla bir süre yararlananların oranı ancak %9.6'dır. Bu durumun

Ülkemizde ancak iki sosyal güvenlik kurumu (Emekli Sandığı-SSK) şemsiyesi altındaki ailelerin çocukları için özel eğitim ve rehabilitasyon sübvansiyonunun bulunması ve bu yöndeki yardımların henüz on yılını bile tamamlayamamış olması, dolayısıyla özel eğitimin ülkemizde yeni gelişen bir alan olması ile ilişkili olduğu düşünülmektedir.

Tablo 7. Çocuğun Engelinin İlk Olarak Nasıl Fark Edildiği

<i>Engel Durumunun Nasıl Fark Edildiği</i>	<i>Sayı</i>	<i>%</i>
Doğumdan hemen sonra ilk muayenede	59	15.5
Arkadaş ve yakın akrabaların tespiti ile	36	9.5
Ateşli hastalık sonucunda	68	17.9
Zamanında konuşup, yürümemesi nedeniyle	94	24.7
Göz temasından kaçınması nedeniyle	28	7.4
Sürekli ağlaması nedeniyle	16	4.2
İletişim kurmada yaşatlarına göre geri kalması nedeniyle	47	12.4
Gereksinimlerini dile getirememesi nedeniyle	32	8.4
Toplam	380*	100.0

* Bu soruda birden fazla seçenek işaretlenmiştir.

Annelerin yaklaşık dörtte biri (%24.7) çocuğunun engelini ilk olarak "zamanında konuşup yürüyememesi" nedeniyle fark etmişlerdir. Bu bulgu Işıkhan (2005: 84)'ın zihinsel engelli

çocuğa sahip annelerle Türkiye genelinde yapmış olduğu araştırma bulgusuyla paralellik göstermektedir.

Bunu sırasıyla engelin "ateşli hastalık sonucunda" (%17.9) ve "ilk muayenede" (%15.5) fark edildiğini belirtenler ile "yaşıtlarından geri kaldığı" için çocuğunun engelli olduğunu fark ettiğini ifade edenler takip etmektedir. Bu bulgular Işıkhan (2005: 84)'ın yapmış olduğu araştırma sonucunda elde ettiği bulgularla örtüşmektedir.

Tablo 8. Annelerin Özel Eğitimden Beklentileri

<i>Beklentiler</i>	<i>Sayı</i>	<i>%</i>
Çocuğun kendi ayakları üzerinde durabilmesi	124	26.9
Öz bakımını yapabilmesi	93	20.2
Eğitimine devam etmesi	64	13.9
İyileşmesi	48	10.4
Beni anlayabilmesi	26	5.6
Akranları gibi olması	31	6.7
Gerilememesi	42	9.1
Çocuğun sosyal faaliyetlere girebilmesi	33	7.2
Toplam	461*	100.0

* Bu soruda birden fazla seçenek işaretlenmiştir.

Annelerin özel eğitim sürecinden bir dizi beklentileri söz konusudur. En çok ifade edilen beklenti (%26.9) özel eğitime devam eden çocukların ileride kendi ayakları üzerinde durabilecek düzeye gelmeleridir. Bunu sı-

rasıyla "çocuğunun kendi öz bakımını yapabilecek düzeye ulaşması", "eğitimi devam etmesi", "iyileşmesi", "kendisini anlayabilmesi", "akranları gibi olması", "gerilememesi", "çocuğun sosyal faaliyetlere girebilmesi" gibi beklentiler izlemektedir.

Zihinsel engellilik kalıcı ve gelişimsel bir mental bozukluk olduğu için bireyin tüm gelişim alanlarında normal düzeye ulaşması olanaksızdır. Bu nedenle zihinsel engelli bireylerin rehabilitasyonunda gerçekçi hedefler belirlemek rehabilitasyon sürecinin etkililiği açısından oldukça önemlidir. Zihinsel engelli bireylerde özel eğitim ve rehabilitasyon hizmetleri dünden bugüne sonuç vermez, gelişme normal bireylere göre oldukça yavaştır bu nedenle başarı uzun ve zahmetli bir sürecin sonunda gelir. Düzenli ve sistemli bir özel eğitimin yanı sıra mesleki ve sosyal rehabilitasyon sonucunda; hafif zihinsel engelli bireyler özür derecelerine göre zorlanmadan yapılabilecekleri bir iş (örneğin büro temizliği, bahçe işleri, restoran ve mutfak işleri vb.), bir uğraş öğrenebilirler. Orta derecede zihinsel engelli olan bireyler motor beceri gerektirmeyen basit işleri yapabilirler. Örneğin, bir galoş makinesinde galoş yapımına yardımcı olabilirler. Öz bakımlarını bağımsız bir biçimde yerine getirebilirler. Ağır zihinsel engelliler ise mümkün olduğunca uzun bir süre temel gereksinim alanlarında öz bakımlarını yerine getirirken bağımsız-

lıklarını koruyabilirler ya da sınırlı yardım alarak öz bakımlarını yerine getirebilirler. Buradan yola çıkarak çocuklarına zihinsel engelli tanısı konmuş olan annelerin özel eğitim ve rehabilitasyon hizmetlerinden beklentilerinin çoğunun gerçekçi olduğu, bazılarının ise (örneğin çocuğun akranları gibi olması, iyileşmesi gibi) gerçekle bağdaşmadığı sonucuna ulaşılabilir.

Engelli Çocuğun Bakımı ve Annelerin Yaşadığı Sorunlara İlişkin Bulgular

Tablo 9. Engelli Çocuğun Bakımına Eşin Destek Olma Durumu

Destek Olma Durumu	Sayı	%
Her zaman destek oluyor	29	19.9
Genellikle destek oluyor	35	24.0
Bazen destek oluyor	43	29.4
Ben istersem (gerekirse) destek oluyor	22	15.1
Hiç destek olmuyor	17	11.6
Toplam	146	100.0

Araştırmaya katılan annelerin yaklaşık üçte biri (%29.4) zihinsel engelli çocuğun bakımını yerine getirirken eşinin kendisine ara sıra destek olduğunu, yaklaşık dörtte biri ise (%24.0) genellikle destek verdiğini dile getirmiştir. Eşim hiç destek ver-

miyor diyenler (%11.6) ise en son sırada yer almaktadır.

Aile içi görevlerin paylaşımındaki etkileşim, sorumluluk ve işbirliği bir bütün olarak ailenin ahenkli bir biçimde fonksiyonlarını yerine getirmesinde önemli bir unsurdur. Duyan (2005: 456)'ın 8-13 yaşları arasında Gaziantep'te yaşayan 159 sokak çocuğuyla yapmış olduğu araştırma sonucunda bu çocukların umutsuzlukları üzerinde aile içindeki ebeveynler arasındaki rol ve görev uyumsuzlukları ile çatışmalar ve aile içi sorunların da büyük rol oynadığı sonucuna ulaşılmıştır. Aile içindeki sorumlulukların dengesiz bir biçimde dağılması durumunda bundan en çok çocuk ve kadınlar olumsuz yönde etkilenmektedir.

Işıkhan (2005: 109) yapmış olduğu araştırma sonucunda zihinsel engelli çocuğun bakımı ve yetiştirilmesiyle ilgili olarak eşin kendilerini sürekli düşünen annelerin oranını %70.25 olarak tespit etmiştir. Bizim araştırmamızda zihinsel engelli çocuğun bakımında bir şekilde eşinden destek gören annelerin oranı %88.4 olarak saptanmıştır. Bu durumun nedeni bu çalışmanın Ankara kent merkezindeki zihinsel engelli çocuğa sahip annelerle sınırlı olması dolayısıyla büyük şehir yaşamının aile içi rol ve görevlerin paylaşımını olumlu yönde etkilediği düşüncesiyle açıklanabilir.

Yine Işıkhan (2005: 106) araştırmasında zihinsel engelli çocuğun bakımını nedeniyle annelerin yaklaşık yarısının (%46.6) kendilerine zaman ayıramadığı, dörtte birinden biraz fazlasının (%27.5) ise eşleriyle çatışmalar yaşadığı bulgularına ulaşılmıştır. Zihinsel engelli çocuğun ağır bakım yükü daha çok annenin sırtındadır. Anne bir yandan evin idaresini üstlenmekte öte taraftan zihinsel engelli çocuğun sorun ve sıkıntılarıyla genellikle yalnız başına mücadele etmek zorunda kalmaktadır.

Tablo 10. Ailede Engelli Çocuğun Varlığından Dolayı Annelerin Yaşadığı Sorunlar

<i>Sorunlar</i>	<i>Sayı</i>	<i>%</i>
Aile içi iletişim sorunları	87	9.9
Ekonomik sorunlar	62	7.0
Toplumsal dışlanma	71	8.1
Sağlık sorunları	50	5.7
Psikolojik sorunlar	43	4.9
Çalışma hayatına ilişkin sorunlar	25	2.8
Komşuluk ilişkilerinde yaşanan sorunlar	14	1.6
Serbest zaman değerlendirme sorunu	59	6.7
Ulaşım sorunu	91	10.3
Geleceğe dair net planlar yapamama	105	11.9
Ağır bakım yükünün vermiş olduğu bıkkınlık	123	14.0
Eşin ailesiyle yaşanan sorunlar	19	2.2
Stres	132	15.0
Toplam	881*	100.0

* Bu soruda birden fazla seçenek işaretlenmiştir.

Tablo 10'da ailede engelli çocuğun varlığından dolayı annelerin yaşadığı sorunlara yer verilmektedir. Annelerin yaşadığı en önemli sorun strestir. Bunu ağır bakım yükünün vermiş olduğu bıkkınlık, geleceğe ilişkin belirsizlik, ulaşım sorunu, aile içi iletişim sorunları, sosyal izolasyon, ekonomik sorunlar, serbest zaman değerlendirme sorunu, sağlık sorunları, psikolojik sorunlar, çalışma hayatına ilişkin sorunlar, eşin ailesiyle yaşanan sorunlar ve komşularla yaşanan sorunlar takip etmektedir.

Uğuz ve arkadaşlarının (2004: 45) 80 zihinsel engelli, 89 engelsiz çocuk annesi olmak üzere 169 annenin anksiyete, depresyon ve stres düzeylerini belirlemek amacıyla yapmış olduğu araştırma sonucunda; engelli çocuğa sahip annelerin engelli çocuğa sahip olmayan annelere kıyasla daha çok stres yaşadıkları bulgusuna ulaşılmıştır. Duyan (2005:1) Ankara ilinde bulunan iki özel eğitim merkezinden hizmet alan 143 annelerle yapmış olduğu araştırmada herhangi bir sosyal desteğe sahip annelerin yaşadıkları problemler karşısında kendine güvenli yaklaşım sergilediklerini, herhangi bir türde sosyal desteğe sahip olmayan annelerin ise kendine güvensiz yaklaşım sergilediklerini belirlemiştir.

Zihinsel engelli çocuğa sahip anneler çocuklarının kendilerine daha çok bağımlı olmaları, kendi kendilerini yönetememeleri, aile yaşantısına

daha çok sorumluluk getirmeleri nedeniyle bio-psiko-sosyal bir çok sorunla karşılaşmaktadırlar (Uğuz ve Diğ. 2004: 45).

Annelerin Duyguları, Çocuklarının Geleceğine İlişkin Düşünceleri ve Umutsuzluk Düzeylerine İlişkin Bulgular

Tablo 11. Annelerin Yaşadığı Duygular

Duygular	Sayı	%
Belirsizlik	91	13.5
Kaygı	83	12.4
Umutsuzluk	80	11.9
Çaresizlik	75	11.2
Suçluluk	69	10.3
İstirap	62	9.2
Acıma	58	8.6
Şok	43	6.4
Yalnızlık	36	5.4
Talihsizlik	29	4.3
Öfke	29	4.3
Hüzün	17	2.5
Toplam	672*	100.0

* Bu soruda birden fazla seçenek işaretlenmiştir.

Annelerin yaşadığı duygular incelendiğinde sırasıyla; belirsizlik, kaygı, umutsuzluk, çaresizlik, suçluluk, ıstırap, acıma, şok, yalnızlık, talihsizlik, öfke ve hüzün duygularının ön planda olduğu görülmektedir. Bu bulgular literatür bulgularıyla paralellik göstermektedir. Yapılan öncül araştırma

sonuçları zihinsel engelli bireye sahip ebeveynlerin kızgınlık, keder, şok, suçluluk, utanma gibi duyguları belirgin bir biçimde yaşadıklarını ortaya koymaktadır (Dale 1996). Zihinsel engelli çocuğa sahip olan ve olmayan annelerle yapılan çalışmalarda zihinsel engelli çocuk sahibi annelerin daha fazla depresif semptom gösterdikleri, anksiyete düzeylerinin yüksek olduğu ve sosyal açıdan daha izole bir yaşam sürdürdükleri saptanmıştır (Baumeister ve Tice 1990).

Tablo 12. Annelerin Çocuklarının Geleceğine İlişkin Düşünceleri

<i>Düşünceler</i>	<i>Sayı</i>	<i>%</i>
Kendi kendine yetecek düzeye ulaşacağını umuyorum	48	32.9
İyi birisiyle evlenip hayatını devam ettirebileceğini düşünüyorum	23	15.7
Bir meslek sahibi olacağını düşünüyorum	15	10.3
Allahtan umut kesilmez	13	8.9
Biz öldükten sonra sahihsiz kalacağını düşünüyorum	11	7.5
Kardeşlerinin ona bakacağını düşünüyorum	9	6.2
Çocuğun bakımını devletin üstleneceğini düşünüyorum	8	5.5
Normal gelişim düzeyine ulaşamayacağını düşünüyorum	8	5.5
Çocuğumun düzeleceğini umuyorum	6	4.1
Gelecekte herhangi bir beklentim yok	5	3.4
Toplam	146	100.0

Annelerin çocuklarının geleceğine ilişkin farklı beklenti ve düşünceleri söz konusudur. Görüşülen annelerin yaklaşık üçte biri (%32.9) gelecekte çocuğunun kendi kendine yetecek düzeye ulaşacağını düşünmektedir. Bunu sırasıyla "iyi birisiyle evlenip hayatını devam ettirebileceğini düşünenler", "çocuğunun bir meslek sahibi olacağını düşünenler", "Allahtan umut kesilmez" diyenler, "kendisi öldükten sonra çocuğun sahihsiz kalacağını düşünenler", "kardeşlerinin ailedeki özürlü çocuğa bakacağını düşünenler", "özürlü çocuğun bakımını devletin üstleneceğini düşünenler", "özürlü çocuğun normal gelişim düzeyine ulaşamayacağını düşünenler", "özürlü çocuğun düzeleceğini umanlar", ile "gelecekte herhangi bir beklentisi olmayanlar" takip etmektedir. Buna göre; araştırmaya katılan annelerin çocuklarının geleceğine ilişkin olarak, genellikle olumlu düşünceler içerisinde oldukları anlaşılmaktadır.

Pek çok anababa için bir çocuğun doğumu yaşamlarında yeni bir süreçtir. Anababa adayları çocuklarının kime benzeyeceği ve çocuğun nasıl bir yaşam süreceği konusunda hayaller kurarlar. Çocuklarının sağlıklı, yetenekli ve başarılı olacağını düşünürler. Onunla birlikte umutlarının, ideallerinin ve beklentilerinin gerçekleşeceğine inanırlar (Erkan 1998: 96).

Tablo 13. Annelerin Umutsuzluk Ölçeğinden Aldıkları Ortalama Puanlar

Umutsuzluk Ölçeğinden Alınan Puan	Ölçek	Alt Üst Değer	İşaretlenen Alt ve Üst Değer	Ortalama X ± SD
Toplam Puan	0-20	2-19		7.94 ± 3.45

Tablo 14. Annelerin Yaşlarına Göre Umutsuzluk Ölçeğinden Aldıkları Ortalama Puanlar

Yaş	N	%	X ± SD	Anlamlılık Derecesi
18-25	37	25.4	4.57±2.45	KW: 11.469 P<0.01
26-30	52	35.6	6.28±4.03	
31-35	24	16.4	7.64±4.91	
36-40	19	13.0	9.87±2.13	
41+	14	9.6	11.18±3.63	
Toplam	146	100.0		

Zihinsel engelli çocuğa sahip olma durumu ebeveynleri ve bir bütün olarak aile yaşam döngüsünü çok yakından etkilemekte, özellikle zihinsel engelli bireyin bakım sorumluluğunun kadın üzerine yıkıldığı ailelerde anne fiziksel, psikolojik-sosyal ve duygusal yönden örselenmekte, stres başta olmak üzere, depresyon, üzüntü, endişe, kaygı, çaresizlik ve umutsuzluk duygularıyla yüz yüze gelmektedir (Dale 1996). Engelli çocuğun bakım sorumluluğunun getirmiş olduğu ağır yük ailenin normal işlevlerini yerine getirirken türlü güçlükler ve engellerle karşılaşmasına neden olmaktadır. Psikolojik engellenme durumu ise bireyde bezginlik, üzüntü ve çeşitli kayıplara yol açmakta, ruhsal yaşamda derin yıkımlar meydana gelmektedir (Tunçbilek ve Hatipoğlu 1988). Buna göre Tablo 13'de araştırma kapsamındaki annelerin umutsuzluk puan ortalaması 7.94 ± 3.45 olarak bulunmuştur.

Annelerin yaşlarına göre umutsuzluk ölçeğinden aldıkları ortalama puanlara bakıldığında yaş ile umutsuzluk puanı arasında istatistiki açıdan anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir ($p<0.01$). Yaş yükseldikçe umutsuzluk düzeyi de artmaktadır. Bu durumun birkaç nedeni olduğu düşünülmektedir. Bunlardan ilki annenin yaşına paralel olarak çocuğun yaşı da ilerlemekte, anne ve çocuğun yaşı ilerledikçe o güne kadar bir çok tedavi olanağı denendiği için bundan sonra yapılabileceklerin sayısı giderek azalmaktadır. İkinci olarak annenin ağır bakım yükünün beraberinde getirmiş olduğu sorunlardan dolayı süreç içerisinde stres ve bıkkınlık düzeyi artmakta, bu nedenle içinde bulunduğu döngüden kurtulma umudu önemli ölçüde kayba uğramaktadır. Üçüncü olarak ailede yaşanan sorunlar zaman içerisinde daha da büyümekte, eşler arası anlaşmazlıklar gün yüzüne çıkmakta, çevreyle ilişkiler zayıflamakta bu ise annenin

zihinsel engelli çocuğun sorunlarıyla giderek baş başa kalmasına neden olmaktadır. Nihayetinde annenin yaşı ilerledikçe yukarıda ifade edilen nedenlerin bir sonucu olarak anneler çocuklarının geleceğine ilişkin daha büyük belirsizlikler içerisine girmektedirler.

Tablo 15. Annelerin Eğitim Durumlarına Göre Umutsuzluk Ölçeğinden Aldıkları Ortalama Puanlar

Eğitim Durumu	N	%	X ± SD	Anlamlılık Derecesi
Okur yazar değil	6	4.1	11.25±3.32	
Okur yazar	4	2.7	11.48±3.24	KW: 29.840
İlkokul	80	54.8	9.70±4.47	P<0.01
Ortaokul	18	12.3	8.02±2.88	
Lise	27	18.5	4.53±2.16	
Üniversite	11	7.5	4.19±1.97	
Toplam	146	100.0		

Tablo 15'te annelerin eğitim durumlarına göre umutsuzluk ölçeğinden aldıkları ortalama puanlara yer verilmektedir. Yapılan analizde eğitim durumu ile umutsuzluk düzeyi arasında istatistiki açıdan $p<0.01$ düzeyinde anlamlı bir ilişki olduğu görül-

müştür. Tablodan da anlaşıldığı gibi eğitim düzeyi yükseldikçe annelerin umutsuzluk ölçeğinden aldıkları puanlar azalmaktadır. Bu durum eğitim düzeyi arttıkça annelerin çocuklarının zihinsel engeline vermiş oldukları tepkilerin daha rasyonel bir boyut kazanmasıyla ilişkilendirilmiştir. Nitekim eğitim durumu yükseldikçe sorunlara bakış açısı da değişmekte, sorunların üstesinden gelmek için daha soğuk kanlı ve mantıklı çözüm yolları aranmakta, seçenekler ortaya konarak, tartışılmakta ve böylelikle yaşanan sorunların çözümü için daha işlevsel bir yol benimsenmektedir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Zihinsel engelli çocuğa sahip annelerin yaşadığı duyguları, çocuklarının geleceğine ilişkin düşünceleri ve umutsuzluk düzeylerini saptamak amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada; annelerin hafif düzeyde umutsuz oldukları saptanmıştır. Yaş azaldıkça, eğitim durumu yükseldikçe umutsuzluk düzeyinin de azaldığı görülmüştür. Eğitim ve yaş durumu bireyin yaşam döngüsü içerisinde önemli belirleyicilerdendir. Eğitim seviyesi ile bireyin statüsü, ekonomik durumu, yaşama bakış açısı arasında önemli bağıntılar bulunmakta, eğitim seviyesi yükseldikçe bireyin uyum, sorun çözme ve baş etme kapasitesi de önemli ölçüde değişiklik göstermektedir. Birey içinde bulun-

duğu yaş döneminin genel özelliklerine de sıkı sıkıya bağlıdır. İnsan hayatı biyolojik, psikolojik, duygusal ve entelektüel değişim süreçlerini kapsar. Birey bir yaş döneminden diğere geçerken çeşitli sorunlar ve ihtiyaçlar kendiliğinden gündeme gelir. Bu geçiş dönemlerinden bazıları; yürümeyi öğrenme, okula başlama, ergenliğe giriş, okul hayatının sona ermesi, iş hayatına girme, evlenme, çocuk sahibi olma, çocukların evden ayrılması, emeklilik ve eşlerden birinin kaybıdır. Her yaşam döneminin kendine özgü özellikleri vardır. Örneğin, ergenlik çağı bir kimlik bulma dönemidir. Bu dönemin en önemli özelliği, bağımsızlık uğraşı ve akran grupları içerisinde kendine uygun bir yer arama çabasıdır (Ashman ve Zastrow 1990: 9-15). Görüldüğü üzere içinde bulunduğu yaş dönemi bireyin sosyal hayattaki konumunu, yaşam deneyimlerini, yaşama bakış açısını büyük ölçüde etkilemektedir. Doğumdan ölüme kadar uzanan yaşlanma sürecinde birey fiziksel, duygusal, sosyal ve psikolojik açıdan çeşitli kayıplara uğramaktadır. Buradan hareketle araştırma kapsamındaki annelerin yaş ilerledikçe ailede engelli çocuğun varlığından dolayı yaşamış oldukları sıkıntılarının artması nedeniyle işlerin yoluna girmesine ilişkin beklentilerinin giderek azaldığı, bu sebeple umutsuzluk ölççeğinden almış oldukları puanların yaşı daha küçük olan annelere göre

daha yüksek olduğu düşünölmektedir.

Araştırma sonucunda elde edilen ve önemli olduğu düşünölen diğer bulgulardan bazıları şöyledir: çoğunluğu ev hanımı olan anneler engelli çocuğun bakımında babalardan daha fazla sorumluluk üstlenmektedir. Engelli çocuğun varlığından dolayı, stres başta olmak üzere, sağlık sorunları, ekonomik güçlükler, sosyal dışlanma ve aile içi iletişim kopuklukları gibi bir çok sorunla karşılaşmaktadırlar. Belirsizlik, çaresizlik, suçluluk, ıstırap, acıma, şok, yalnızlık, öfke ve hüzdün duyguları içerisinde dirler. Genellikle gelecekte çocuklarının kendi kendine yetecek düzeye ulaşacağını, evlenip hayatlarını sürdürebileceklerini, bir meslek ya da zanaat sahibi olabileceklerini düşünmektedirler.

Bu bulgular ışığında ölkemizde zihinsel engelli çocuğa sahip annelerin sorunlarını hafifletmek ve yaşamlarını kolaylaştırmak amacıyla yapılması gerekenler aşağıda öneriler halinde sunulmaktadır.

- Zihinsel engelli çocuğa sahip ebeveynlere (anne-babanın her ikisine) yönelik "engel danışma merkezleri" açılmalıdır.
- Zihinsel engelli çocuğa sahip ebeveynlerin eşler arası anlaşmazlıklarının ve sorunlarının çözümüne yönelik "aile danışma merkezleri" açılmalıdır.

Zihinsel engelli çocuğun ağır bakım yükünü omuzlarında hissedenden anne bu süreçte aile içi bakım sorumluluğunun eşit olarak paylaşılmamasından dolayı ciddi sorunlar yaşamakta ve çeşitli güçlüklerle yüz yüze gelmektedir. Bundan dolayı ülkemizde zihinsel engelli çocuğa sahip annelere yönelik psiko-sosyal destek ve danışmanlık hizmetlerinin geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır.

- Zihinsel engelli annelerin çocuklarının geleceğinden umutlu olabilmeleri ve moral güçlerinin artırılması için zihinsel engelli çocuğun anne üzerindeki yükünü hafifletmek amacıyla bu çocuklara yönelik mevcut hizmet modelleri ve bakım güvenceleri geliştirilmiştir.

KAYNAKLAR

Alptekin, K. (2004) "Ana Hatlarıyla Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Kurumlarında Aile Eğitimi Programının Yapılandırılması", *Ufuk Ötesi Bilim Dergisi*, 4 (1) 47-58.

Al-Shatti, A. A., Rahman, A., Ahmed, A., Ahmed, R. U. (1994) "Parents of Mentally Retarded Children: Personality Characteristics and Psychological Problems", *Social Behavior and Personality*, 22 (1) 41-52.

Ashman, K. K. ve Zastrow, C. (1990) *Understanding Human Behavior and the Social Environment*, Nelson Hall Publishers, Chicago.

Baumeister, R. F. ve Tice D. M. (1990) "Anxiety and Social Exclusion", *Journal of Social and Clinical Psychology*, 9 (2) 165-195.

Beck, A. T., Weissman, A., Lester, D., Trexler, L. (1974) "The Measurement of Pessimism: The Hopelessness Scale", *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 42 (1) 861-865.

Beck, A. T., Steer, R. A., Garbin, M. G. (1988) "Psychometric Properties of the Beck Depression Inventory: Twenty-five Years of Evaluation", *Clinical Psychology Review*, 8 (1) 77-100.

Dale, N. (1996) *Working with Families of Children with Special Needs*, Routledge, New York.

Durak, A. (1994) "Beck Umutsuzluk Ölçeği Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", *Türk Psikoloji Dergisi*, (9) 1-11.

Duyan, V. (2005) "Engelli Çocuğa Sahip Annelerin Problemlerle Başa Çıkma Tarzları", *Ufuk Ötesi Bilim Dergisi*, 5 (1) 1-6.

Duyan, V. (2005) "Relationships Between the Sociodemographic and Family Characteristics, Street Life Experiences and the Hopelessness of Street Children", *Childhood*, 12 (4) 445-459.

Erkan, G. (1998) "Ana-Babanın Özürü Çocuğa Yaklaşımı ve Uyum", *Sosyal Hizmet Sempozyumu 97, Toplumla Bütünleşme Sürecinde Özürümler ve Sosyal Hizmet*, H.Ü. SHYO Yayını, No: 3, Ankara.

Işıkhani, V. (2005) *Türkiye'de Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Annelerin Sorunları*, H.Ü. Yayını, Ankara.

Okanlı, A., Ekinci, M., Gözüağca, D., Sezgin, S. (2004) "Zihinsel Engelli Anne-

lerin Yaşadıkları Psikososyal Sorunlar", *İnsan Bilimleri*, 1 (1) 1-8.

Özgür, İ. (2000) "Özel Eğitimde Aile Rehberliği ve Danışmanlık Hizmetlerinin Önemi", *Özel Eğitimde Aile Eğitimi Sempozyumu, T.C. MEB Özel Eğitim Rehberlik ve Danışma Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayını*, Ankara.

Seber, G., Dilbaz, N., Kaptanoğlu C., Tekin, D. (1993) "Ümitsizlik Ölçeğinin Geçerlilik, Güvenirliliği", *Kriz Dergisi*, Sayı: 1, 1993:139-142.

Tunçbilek, E. ve Hatipoğlu, S. (1988) "Kronik Hastalıklı Çocuklar ve Aileleri", *Türk Hemşireler Dergisi*, 38 (1) 37-42.

Uğuz, Ş., Toros, F., İnanç, Y. B., Çolakkadıoğlu, O. (2004) "Zihinsel ve/veya Bedensel Engelli Çocukların Annelerinin Anksiyete, Depresyon ve Stres Düzeylerinin Belirlenmesi", *Klinik Psikiyatri*, 7 (1) 42-47.

Veisson, M. (1999) "Depression Symptoms and Emotional States in Parents of Disabled and Non-Disabled Children", *Social Behavior and Personality*, 27 (1) 87-98.

YAŞLILIKTA BAKIMA MUHTAÇLIK VE BAKIM GÜVENCESİ

Care Dependency in Old Age and Care Security

Dr. Asuman KOÇMAN

ÖZET

Bakıma muhtaçlık, yaşlılıkta en sık rastlanılan sorunlar arasında yer almaktadır. Demografik yaşlanma nedeniyle bakıma muhtaç yaşlılar çoğalmaktadır. Sosyal güvenlik sisteminin tüm boyutlarına olumsuz etki eden bakıma muhtaçlıkla yaşlılık arasındaki ilişkiler, aileyi ve kadınları etkilemektedir. Bakıma muhtaçlığa yönelik önlemler hakkında burada görüşlerimi sunarken, aileyi koruma altına alan bakım sigortası üzerine görüşlerimi dile getireceğim.

Anahtar sözcükler: *Bakıma muhtaçlık, demografik yaşlanma, sosyal güvenlik sistemi, bakım sigortası, aile*

ABSTRACT

Care dependency is one of the most common problems in old age. The number of aged people who are care dependent is increasing because of demographical aging. Relations between care dependency and aging, which affect all parts of social security system, also influence families and women. This paper aims to reveal the author's opinions about not only the precautions that can be taken but also about care security which protects the family.

Key words: *Care dependency, demographical aging, social security systems, care security,*

GİRİŞ

Bakıma muhtaçlık ilk etapta kişinin yaşından bağımsız tarafsız bir kavramdır. İnsanlar her yaşta bakıma muhtaç olabilirler, ama ampirik bulgular, bakıma muhtaç bireylerin, da-

ha ziyade yaşlılardan meydana geldiğini göstermektedir. İnsanı çevresine bağımlı kılan, yardım ve bakım hizmetleri olmadan günlük yaşam aktivitelerini yerine getiremeyen, yani bağımlı yaşlılar hızla çoğalacaklardır (Tufan 2007).

Bağımlılık, sosyal, ruhsal, ekonomik, bedensel ve çevresel koşullar altında normal yaşamın aksamasına yol açan, yaşamın devamı için başkalarının yardımına ve bakımlarına ihtiyaç duyduğumuz zaman ortaya çıkmaktadır (Müler, 1990; 70).

Yaşlandıkça günlük aktivitelerini yerine getirebilmede yardıma ve bakıma muhtaç insanların çoğaldıkları, Nitekim Türkiye Özürlüler Araştırması (2002) ile kanıtlanmıştır. Eğer engelliliğin, insanı bakıma ve yardıma muhtaç hale getiren önemli bir sebep olduğu düşüncesinden hareket edersek, yaş gruplarına göre yaşlılar arasında engelli oranının %40'tan %55'e kadar çıkabildiği, ama yardım ve bakım hizmetlerinde büyük eksiklikler dikkat çekmektedir.

BAKIMA MUHTAÇLIK KAVRAMI

“Yaşlılık” gibi “bakıma muhtaçlık” kavramı da sosyal tasarımlardan biridir. Bakıma muhtaçlığın ne olduğu, toplum tarafından yapılmaktadır (Konstrüktivizm ve yaşlılıkta bedensel engellilik arasındaki bağlantılar

hakkında detaylı bilgi için bkz.: Hedderich (2003).

Bakıma muhtaçlık, normal kabul edilen durumlardan az veya çok sapan durumlarla açıklanmaktadır. Fonksiyon standartlarından sapan durumlar, toplum tarafından bakıma muhtaçlık olarak görülmektedir. Evrensel, kültürel faktörlerden tümüyle arındırılmış bir bakıma muhtaçlık tanımı yapılamamaktadır. Bunun sebebi, genellikle günlük yaşam aktivitelerinden (ADL: activities of daily living) hareket edilerek tanımın yapılmasıdır. Günlük yaşam aktiviteleri, örneğin telefon etmek, tanıdıkların ziyaret edilmesi veya kamu taşıtlarını kullanmak, kültürel faktörlerle bağlantılıdır (BMFSFJ, 1996).

Modern toplumlar, bakıma muhtaçlığın tanımını yaparken bir taraftan bunu kurumsallaştırma girişimlerinde bulunmaktadırlar. Bakım kurumları tarafından tanımlanan bakıma muhtaçlığın yanı sıra, bakım biliminin çeşitli perspektiflerden yapmış olduğu tanımlar vardır (Baldo ve Klie, 1999).

Kurumsal tanımlarda ADL-listeleri, bakıma muhtaçlık derecesinin belirlenmesinde rol oynamaktadır. Bu belirlemelerden hareket edilerek, bireyin günlük yaşamında ne ölçüde kısıtlandığı, hangi yardım ve bakımlara ihtiyacı olduğu, rehabilitasyonun gerekli ve anlamlı olup olmadığı gibi çeşitli kararlar verilmektedir.

BAKIM GÜVENCESİ

Özellikle yaşlıların çoğalması, birçok ülkenin harekete geçmesine ve buna bir çözüm yolunun bulunmasına yol açmıştır. Çünkü bakıma muhtaç yaşlıların çoğu ailesi tarafından bakılmaktadır. Bu yüzden bu ailelerin desteklenmelerinin, devlet ve toplum açısından yararlı olduğu anlaşılmıştır.

Bakıma muhtaçlıkta herkese bakım güvencesinin sağlanabilmesi için iki soruya cevap vermek zorunluluğu doğmuştur: Birincisi finansman kaynaklarıyla, ikincisi ailenin nasıl desteklenmesi gerektiğiyle ilgilidir. Bunlar uzun süre tartışılmış ve ortaya "sosyal bakım sigortası" çıkmıştır (Tufan, 2006).

Sosyal bakım sigortası toplum tarafından finanse edilen ve toplumun yararına olan bir sosyal güvenlik olarak tanımlanabilir. Bazı bilim insanları bunu sosyal güvenlik sisteminin beşinci sütunu olarak da adandırmaktadırlar. Bu güvenlik "sütunu" Türkiye'de şimdiye dek tartışılmamıştır.

Bilim adamları gelecekte bugünkünden birkaç misli daha fazla bakıma muhtaç yaşlı insana hazırlıklı olmamız gerektiği konusunda uyarılarda bulunmaktadır. (Tufan, 2007). Tufan, başka ülkelerde yapılan analizleri dile getirirken (örn. Schneekloth, 1996: 11-17), diğer taraftan bakıma muh-

taçlığın Türkiye açısından doğuracağı tehlikeler hakkında bilgiler vermektedir. Özellikle yaşlıların son yarım asır içinde göstermiş olduğu artışa dikkat çekerek, Türkiye'de de sosyal bakım sigortasının gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu sigorta kapsamında bakıma muhtaç kişi, sürekli veya en az altı ay boyunca, günlük yaşamını kendisi sevk ve idare edemeyecek durumda olmalıdır (Keller 2002; Tufan, 2007).

AİLE VE BAKIM HİZMETLERİ

Şimdiye dek bakımlar, özellikle yaşlıların bakımı, sosyal bakım sigortası bulunan ülkelerde de çoğu zaman aileler tarafından yapılmaktadır. Araştırmalar, öncelikle ailenin kadın üyeleri tarafından yaşlıların bakıldığına işaret etmektedir. Ancak Almanya'da bakım sigortasının devreye girmesinden sonra yapılan incelemeler, yaşlısına evde bakanlar arasında erkeklerin çoğaldığını, bu bağlamda cinsiyetler arası farkın ortadan kalktığını göstermiştir (Lehr, 2000). Bunun bakım sigortasının bir efekti olup olmadığı belli değildir. Ama kadının sosyoekonomik ve sosyokültürel pozisyonlarından hareket ederek, Türkiye'de yaşlılara evde bakanların öncelikle kadınlar olduklarını kabul edebiliriz.

Kadının, sosyal rolleri, demografik gelişmelere bağlı olarak çoğalmaktadır. Eş, anne, büyükanne, çalışan kadın, ev kadını gibi kavramlara bu-

gün bir de "bakıcı kadın" kavramının eklenmesi gerekmektedir. Bu kadınlar arasında büyük bir bölümü, orta yaşın üzerindeki, çocuklarını evlendirmiş, torun sahibi olmuş ve yaşlılığa adım atmak üzere olanlardır. Birçoğunun ebeveyni ve/veya eşinin ebeveyni henüz hayattadır. Yaşları iyice ilerlemiş, aralarında kronik hasta, engelli, yardıma ve bakıma muhtaçlar çoğalmıştır. Yaşlıların bakımını üstlenen kadınlar, kendi geleceklerine kaygıyla bakarken, yaşlıların sorumluluğunu üstlenerek, devlete yarar sağlamaktadırlar. Fakat bu katkıları şimdiye kadar onore edilmemiştir.

Bakıma muhtaçlık, aileyi ekonomik, psikolojik ve sosyal yönlerden olmak üzere çeşitli baskılar altına alarak, büyük bir sınava sokmaktadır. Bu sınava dayanamayan ailelerin sayısı belli değildir, ama birçoğunun bu yüzden parçalandığı veya parçalanma tehlikesiyle karşı karşıya kaldıklarını düşünmemiz gerekir. Demografik yaşlanma, Türk ailesi açısından gelecekte yen sınavları da birlikte getirecektir. Bu yüzden sınava kazanmalarını sağlayacak sosyal politikalara ağırlık vermemiz, bakım ve aile politikalarını birlikte düşünmemiz gerekmektedir.

Bakıma muhtaçlık bugün olduğu gibi yarın daha da fazla Türkiye'nin gündemine damgasını vuracak olan sosyal sorunlardan biridir. Bu problemin çözümleri öncelikle toplumsal

boyutlarda aranmalıdır. Bireylerin yaşından bağımsız olarak herkese bakım güvencesinin sağlanması gerekmektedir. Bunun için bakım sigortası en uygun çözümlerden biri olarak görünmektedir. Çünkü finansmanı büyük ölçüde toplum tarafından yapılan ve aileyi destekleyen özellikleriyle dikkat çekmektedir.

Demografik gelişmelerle uyumlu sosyal politikaların, şimdiye dek Türkiye'de uygulanmadığı, ama bunun gerekli olduğunu gösteren durumlar, ampirik verilere dayanarak ortaya konulmuştur. Ayrıca demografik yaşlanmanın toplumsal etkilerini gösteren uluslar arası araştırmalar dikkate alınınca, sosyal politikalarımızda yaşlanma ve yaşlılık olgularının mutlaka ön plana çıkarılmasının zorunlu olduğu anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Türkiye'de bakıma muhtaçlığın, yeneden yapılması gerekmektedir. Bu tanımlarda sosyal faktörler öne çıkarılmalıdır. Bakıma muhtaçlığın sosyal dezavantajlarının azaltılması veya ortadan kaldırılması, onu ne şekilde tanımladığımızı bağılıdır.

Bakıma muhtaç insanların toplum yaşamına katılımlarının desteklenmesi, ailelerin koruma altına alınması, evde bakımların desteklenmesi, en az rehabilitasyon hizmetleri kadar önemlidir. Son yıllarda rehabilitasyon kavramına sıkça rastlıyor oluşumuz,

bu hizmetlerin yeterli bir düzeyde olduğunun kanıtı değilse de, bakıma muhtaçlığı hiç dile getirmeyişimiz, öncelikle yaşlıların etkilendiği bu problemde yalnız bırakıldıklarının bir göstergesidir. Onlarla birlikte, "bakıcı kadın" ve "aile" yalnız bırakılmakta, böylece ailenin diğer üyelerinin de geleceği risk altına girmektedir.

Bakıma muhtaçlık problemin, ancak toplum olarak birlikte çözebiliriz. Bunun başka ülkelerdeki örneklerini dikkate alan sosyal politik girişimler ve tartışmalar, geciktirilmeden başlanmalıdır.

KAYNAKÇA

Baldo, B., Klie, T. (1999) *Pflege im sozialen Wandel. Eine Untersuchung über die Situation von häuslich versorgten Pflegebedürftigen nach Einführung der Pflegeversicherung im Auftrag des Sozialministeriums Baden-Württemberg. FIFAS Freiburger Institut für Angewandte Sozialwissenschaft e.V., Hannover, Vincentz Verlag.*

BMFSFJ (Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend) (1996) *Hilfe- und Pflegebedürftige in privaten Haushalten. Endbericht. Schriftenreihe 111.2, Stuttgart, Berlin, Köln, Kohlhammer.*

Hedderich, I., Loer, H. (2003) *Körperbehinderte Menschen im Alter. Lebenswelt und Lebensweg* edited by I.Hedderich, H.Loer. Klinkhardt Verlag: Bad Heilbrunn/Obb.

Keller, S. (2002) *Pflege und Pflegeversicherung, Stiftungwarentest Berlin, München, Econ.*

Lehr, U. (2000) *Psychologie des Alterns, 9.Aufl. Wiebelsheim, Quelle&Mayer.*

Müller, H. A. (1990) "Aggression und Gewalt gegen alte Menschen" Pp. 66-78: in J.Howe et.al. (ed) *Lehrbuch der psychosozialen und sozialen Alternswissenschaft, Band 2: Psychosoziale Probleme älterer Menschen, Heidelberg, Asanger Verlag.*

Schneekloth U. (1996). "Entwicklung von Pflegebedürftigkeit im Alter" in Zeitschrift für Gerontologie und Geriatrie 29: 11 – 17.

Tufan, İ. (2006) *Yaşlılıkta Bakıma Muhtaçlık ve Yeni Bir Bakım Kültürü. Sosyal Bakım Sigortası: Demografik Değişimlerin Yarattığı Bir Sorun ve Tartışmaya Açık Bir Konsept, Antalya, Gero Yay.*

Tufan, İ. (2007) *Birinci Türkiye Yaşlılık Raporu 2007, Antalya, Gero Yay.*

Türkiye Özürlüler Araştırması (2002) T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü. Yayın Numarası 2913, DİE Matbaası: Ankara.

TOPLUM VE SOSYAL HİZMET DERGİSİ YAZIM KURALLARI

Genel Kurallar

- Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisinde, sosyal hizmet alanında bilimsel çalışmalar Türkçe ya da bir yabancı dilde yayınlanır.
- Dergide derleme makaleler, araştırma makaleleri, bildiriler, yayın değerlendirme ve tartışma yazıları, editöre mektuplar, örnek olaylar yer alır.
- Dergiye gönderilen yazılar yayınlanmasa bile iade edilmez.
- Dergide yayınlanan yazılarda ifade edilen görüşler yazarlarına aittir.
- Bu dergide TUBA ve TÜBİTAK'ın yayım etiğine uygun yazılar yayınlanır.

Yazım ve Sunum Kuralları

- Metin, içinde şekiller ve çizelgeler varsa 20, yoksa 15 sayfa geçmemelidir.
- Metin, kenarlardan yeterli boşluk (soldan 3,5, sağdan 3, üstten ve alttan 3'er cm.) bırakılarak, A4 boyutunda beyaz kağıdın tek yüzüne 1.5 aralıkla bilgisayarla Arial 11 punto kullanılarak yazılmalıdır.
- Metin blok (sağa sola dayalı), satırbaşı verilmeden ve paragraflar arasında satır boşluğu bırakmadan, otomatik olarak, altı nokta boşluk bırakılarak hazırlanmalıdır.
- Metin biri isimli diğer üçü isimsiz olmak üzere dört kopya halinde sunulmalıdır. Ayrıca, değişik adla alınan iki kopyası ile birlikte diskete kaydedilerek de verilmelidir. Disketin üzerine, kullanılan bilgisayar programı ve sürüm numarası yazılmalıdır. Metin, hakem kurulunun bir değişiklik önerisiyle kabul edilmiş en son durumu içeren diskete birlikte tekrar teslim edilir. Metin, PC ile yazılmalı, Microsoft Word'un Ofis 98 ve 2000 sürümleri tercih edilmelidir.
- Yazımın bölümleri şu sıraya uygun olmalıdır: Sola dayalı, altalta, Türkçe ve yabancı dilde başlık, yazar adı ve soyadı, yazarın, varsa ünvanı ve çalıştığı kurum, Türkçe özet, anahtar sözcükler, yabancı dilde özet, yabancı dilde anahtar sözcükler, metin ve kaynakça (yararlanılan kaynaklar).
- Çizelge içermeyen bütün görüntüler (fotoğraf, çizim, harita vs.) şekil olarak adlandırılmalıdır. Bütün çizelgeler ve şekiller, ayrı ayrı, Çizelge: 1 ya da Şekil: 1, düzeni içinde sıralandırılmalıdır.
- Çizimler bilgisayardan çıkarılmadı ise beyaz aydınlatıcı kağıt üzerinde çini mürekkebi ile çizilmelidir. Fotokopiler kesinlikle kabul edilmez. Fotoğraflar siyah/beyaz, net ve parlak fotoğraf kağıdına basılmış olmalıdır. Renkli fotoğraflar ve fotokopiye çekilmiş fotoğraflar kabul edilmez. Ayrıca, her bir şeklin me-

tin içinde gireceği yer açık bir biçimde gösterilmelidir.

- Çizelge ve şekillerin eni 14 boyu 20 cm' den büyük ya da eni 8 cm' den küçük olmamalıdır.
- Yabancı dilde yazılan özetler İngilizce, Almanca ya da Fransızca dillerinden birinde olmalıdır. Türkçe ve yabancı dildeki özetler ortalama 100'er sözcüğü geçmemelidir.
- Satır sonlarında sözcükler kesinlikle hecelerine bölünmemelidir.

Kaynakça Bağlacı ve Dipnot Düzeni Kuralları

- Kaynakça bağlacı, kaynağı metin içinde belirtmek için aşağıdaki örnekler çerçevesinde kullanılmalıdır:
- Tek yazarlı bir yazıdan alıntı yapılmışsa: (Korkut, 1999: 26)
- İki yazarlı bir yazıdan alıntı yapılmışsa: (Korkut ve Terim, 1999: 42)
- Üç ve daha fazla yazarı olan bir yazıdan alıntı yapılmışsa: (Korkut ve diğ., 1999: 22). Ancak atfı bulunan kaynağın tüm yazarları yazının kaynakça bölümünde mutlaka yer almalıdır.
- Aynı konuda birden fazla yazıdan alıntı yapılmışsa: (Korkut, 1999: 26; Korkut ve Terim, 1999: 42; Korkut ve diğ., 2000: 22)
- İçeriği genişletmek için dipnot kullanımı tavsiye edilmemektedir.
- Metinde bir açıklama yapmak gerekiyorsa ilgili yere (*) simgesi konarak, açıklama aynı sayfanın altına 10 punto Times New Roman karakteri ile yazılır.

Kaynakça Düzeni Kuralları

- Yararlanılan kaynaklar Kaynakça bölümünde yazarların soyadlarına göre abecedal düzende sıralandırılmalı ve aşağıdaki örnekler göre düzenlenmelidir:

Kıtap

- Kelly, L. (1988) *Surviving Sexual Violence*, Cambridge, Polity.

Kıtap Bölümü

- Fletcher, C. (1993) "An agenda for practitioner research", Broad, B. ve Fletcher, C. (ed) *Practitioner Social Work Research in Action*, London, Whiting and Birch.

Tek Yazarlı Makale

- Wilson, K. (1996) "Children and Literature", *British Journal of Social Work*, 26 (1) 17-36.

İki Yazarlı Makale

- Wilson, K. ve Ridler A. (1998) "Children and Inter- net", *British Journal of Social Work*, 28 (1) 13-35.

Üç ve Daha Fazla Yazarlı Makale

- Karen, K., Miller, A., Johnson, C., Jane, B., Ridley, A. (1998) "Social Work and Mental Health", *Social Work*, 28 (1) 13-35.

MANUSCRIPT GUIDELINES FOR THE JOURNAL OF SOCIETY AND SOCIAL WORK

General Rules

- The *Journal of Society and Social Work* publishes scientific studies in the field of social work either in Turkish or in a foreign language.
- The *Journal* includes review articles, research articles, PhD dissertation abstracts, paper presentations (provided that the venue of the presentation is stated), articles on publication reviews and discussions, letters to the editor, and case studies.
- The manuscripts which have been published elsewhere or which are presently under review by another journal or press will not be considered for publication.
- The manuscripts which include discrimination of any kind will not be published.
- The manuscripts submitted to the *Journal* are not returned, even if they are not published.
- Authors are responsible for the opinions expressed in their works.
- The manuscripts which comply with the publication ethics of TUBA and TUBITAK are published in this journal.

Manuscript Submission

- The text of the manuscript should not exceed 15 pages. The manuscripts which include figures and tables are allowed a maximum of 20 pages.
- The manuscript should be prepared in Arial 11 point type, 1.5 spaced, with margins (3.5 cm on the left, 3 cm on the right, and 3 cm at both the top and bottom of the page), and printed on one side of A4 paper only.
- The manuscript should be prepared in block style, omitting paragraph indents and blank lines between paragraphs.
- The manuscript should be sent in four copies, one having the name(s) of author(s) and the other three not carrying that identifying information, along with a floppy disk on which two copies of the manuscript, one having the name(s) of author(s) and the other not containing any name, are stored. The computer program and the version number used in the preparation of the manuscript should be written on the floppy disk. If the reviewers accept the manuscript recommending some changes in it, the manuscript is re-submitted accompanied by a floppy disk on which the latest form of the manuscript is stored. The manuscript should be preferably prepared in Microsoft Office Word 98 or 2000.
- Sections of the manuscript should be in the following order: on separate lines and aligned left, heading in Turkish and in a foreign language; author's name(s); author's title, if any, and institution; abstract in Turkish; key words in Turkish; abstract in a foreign language; key words in a foreign language; text; and references.

- All the images which do not have tables (photographs, drawings, maps, etc.) should be referred to as figures. All tables and figures should be ordered as Table 1 or Figure 1.
- If the drawings have not been printed out from a computer, they should be drawn in Indian ink on tracing paper. Photocopies are by no means accepted. Only black and white photographs printed on clear and glossy photographic paper should be used. Neither color nor photocopied photographs are accepted. In addition, where to place the figures in the text should be indicated clearly.
- Tables and figures should be between 8 and 14 cm in width; they should not exceed 20 cm in length.
- Abstracts in a foreign language should be preferably written in English, German or French. Abstracts in Turkish or in a foreign language should not contain more than 100 words.
- Words should never be broken at the end of a line.

Rules for In-Text Citations and Footnotes

- The below examples should be followed when using in-text citations:
- If a work by a single author is cited: (Korkut, 1999: 26)
- If a work by two authors is cited: (Korkut and Terim, 1999: 42)
- If a work by three or more authors is cited: (Korkut, et al., 2000: 22)
- If two or more works related to the same subject are cited: (Korkut, 1999: 26; Korkut and Terim, 1999: 42; Korkut et al., 2000: 22)
- If it is necessary to give an explanation, the point in the text where the explanation is needed is indicated by "asterisk" (*), and the explanatory note is written as a footnote in Times New Roman 10 point type.

Rules for References

- In the references section the sources used should be listed alphabetically and documented as shown in the following examples.

A Book

- Kelly, L. (1988) *Surviving Sexual Violence*, Cambridge, Polity.

A Book Chapter

- Fletcher, C. (1993) "An Agenda for Practitioner Research", Broad, B. And Fletcher, C. (ed.) *Practitioner Social Work Research in Action*, London, Whiting and Birch.

An Article by a Single Author

- Wilson, K. (1996) "Children and Literature", *British Journal of Social Work*, 26 (1) 17-36.

An Article by Two Authors

- Wilson, K. and Ridler A. (1998) "Children and Internet", *British Journal of Social Work*, 28 (1) 13-35.

An Article by Three or More Authors

- Karen, K., Miller, A., Johnson, C., Jane, B., Ridley, A. (1998) "Social Work and Mental Health", *Social Work*, 28 (1) 13-35.